VALERIU LEU CARMEN ALBERT

BANATUL

ÎN MEMORIALISTICA „MĂRUNTĂ" SAU ISTORIA IGNORATĂ

REȘIȚA, 1995

https://biblioteca-digitala.ro

VALERIU LEU CARMEN ALBERT

BANATUL ÎN MEMORIALISTICA „MĂRUNTĂ"

SAU

ISTORIA IGNORATĂ

(1914 — 1919)

REȘIȚA 1995

https://biblioteca-digitala.ro

EDITOR:
MUZEUL DE ISTORIE AL JUDEȚULUI CARAȘ-SEVERIN

CAIETELE „BANATICA"

Acest catalog a apărut și în „Banatica" XIII (2) 1995.

Tehnoredactor: ERIKA DIÓSZEGHY
Bun de tipar: 5 dec. 1995. Tiraj: 500 ex. broșat. Apărut: 1995.

https://biblioteca-digitala.ro

PREFAȚĂ

Banatul a fost și este un caz special în istoriografia noastră. „Istoria Banatului nu s-a scris până acum", constata, la 1940, Nicolae Iorga și, sub acest aspect, lucrurile nu s-au schimbat de atunci. Desigur, s-au adus noi informații, s-au deschis destule șantiere de investigații istorice, s-au cercetat multe arhive și s-au scris cărți importante. Istoria Banatului rămâne totuși încă un deziderat nu numai pentru că temelia documentară trebuie încă consolidată, dar și fiindcă multe din clișeele istoriografice dobândite într-o epocă sau alta au rămas în circulație. Trebuie să recunoaștem că, în general, manualele școlare — și nu doar cele postbelice — au întreținut o imagine adeseori distorsionată asupra trecutului nostru. Banatul, care nu a dat voievozi unor tronuri medievale, cu o istorie parcă pretându-se mai greu la interpretări fundamentate pe cronologii, nu a beneficiat de prea mare atenție. El rămâne în bună măsură o „terra incognita" nu doar pentru manualul școlii generale sau al liceului, ci și pentru tratatul academic. Este drept, cercetarea istorică nu s-a putut înfiripa coerent, așa ca în alte părți, în jurul unui institut sau a unei catedre universitare căci nici înainte nici după război, nici înainte nici după 1989, Banatul nu a avut în mod real această șansă. Afirmăm cele de mai sus încercând să răspundem obsedantei întrebări: De ce nu s-a scris istoria Banatului?

Rămâne certă necesitatea unui efort recuperatoriu. A bazei documentare, a timpului pierdut, al instituțiilor de specialitate. Este însă necesară și înnoirea metodei de cercetare, schimbarea perspectivei, curajul de a repune în discuție totul, absolut totul, fără complexe și fără false modestii.

În ceea ce ne privește, încercăm să ne integrăm acestei mobilități istoriografice oferind o alternativă la istoria plicticoasă, lipsită de oameni, aceea alcătuită din declarații și proclamații, din „date" și „evenimente", încercăm să restaurăm nu doar cronologii ci și atmosfera, culoarea unor vremuri apuse, acea istorie „ignorată", într-un cuvânt. I-am solicitat pe cei de odinioară să vorbească, să o facă în mod direct fără ca noi să le stânjenim, pe cât este cu putință, discursul și nici să-l înlocuim pe al lor cu al nostru. Pe scurt, ne vom implica cât mai puțin cu putință. Că documentele unei astfel de istorii nu pot fi găsite decât arareori în arhivele constituite potrivit unor criterii pozitiviste este de la sine înțeles. Multe fonduri tezaurizează documente, să le spunem „clasice", în care poți afla opiniile unor cancelarii și pe baza cărora poți reconstitui administrații, or pe noi ne interesează mai ales oamenii și mai ales cei „simpli", lumea așa-zis tăcută, a satelor. Nu ne interesează doar revoluțiile ci și cei care au încercat să profite de ele, nu doar eroii ci și dezertorii, aversul dar și reversul, prezențele dar și absențele, sacralizarea dar și desacralizarea, anularea unor zone de penumbră care

https://biblioteca-digitala.ro

au favorizat imobilismul, clișeul istoriografic. La 1918 s-a produs concomitent o încheiere, o închidere și o deschidere de ev. Uneori s-a făcut cu violență, alteori însă s-au găsit mijloacele nonviolente. Serbarea, ceremonialul a fost unul dintre ele. Este un domeniu practic necercetat al Marii Uniri care ține de resorturile psihologiei. Imaginea de alai, de chermeză folclorică a fost vehiculată insistent odinioară și chiar azi. În toamna lui 1918 și până în vara anului următor Banatul a trecut prin mari încercări. Nu seamănă nimic cu o mare sărbătoare la care a fost nevoie doar de un drum triumfal până la Alba Iulia pentru a se rezolva totul. A curs sânge, au avut loc devastări și masacre. O mare încercare — despre care nu s-a vorbit sau s-a vorbit cu jumătate de gură — a fost ocupația sârbă. Termenii ambigui în care s-au făcut referirile „armată străină", „trupe de ocupație" — pot foarte bine să acrediteze, unui neavizat, ideea unei prezențe hotentote. Acest fapt a avut însă consecințe majore în istoria noastră între altele determinând atitudinea delegaților bănățeni care la Alba Iulia au cerut unirea imediată și necondiționată. Atunci relațiile româno-sârbe, tradițional bune, s-au aflat în criză. Luciditatea și bunăvoința ambelor părți a anulat-o, restaurând exemplaritatea vecinătății. Nu credem că există un popor, poate cu excepția francezilor, care să se bucure de mai multă simpatie la români decât sârbii. Există motive vechi, puternice și tocmai pentru aceea adevărul trebuie restabilit.

În toamna lui 1918 și în perioada următoare solidarizarea s-a produs după criterii naționale. Fiecare și-a clarificat poziția din perspectivă proprie. Germanii, de pildă, aveau interese care îi determinau să încerce să rămână uniți în cuprinsul unui Banat istoric. Maghiarii, câți se aflau în Banat, se arătau atașați vechii stări de lucruri și ar fi dorit rămânerea în fruntariile Ungariei. Adeseori s-au folosit chiar de nemulțumirile muncitorești pentru aceasta. Solidarizarea multora dintre ei cu mișcarea lui Béla Kun era prezentată ca una ideologică, o solidarizare a proletariatului, dar de fapt a fost o manifestare antiunionistă și promaghiară. De aceea clișeul gărzilor mixte în care naționalitățile și-au dat mâna, trebuie abandonat. El nu se verifică documentar. De pildă garda „mixtă" de la Rusca Montană era de fapt una „roșie", dar arbora drapelul unguresc, nu cuprindea români, și a devenit un element de teroare pentru satttele de pe Valea Bistrei. Sunt clișee generate de sloganuri dragi internaționalismului proletar.

Unirea n-ar fi fost posibilă fără „marele război" care a schimbat fața lumii. Nu este vorba doar de modificările în geogafia politică a continentului, ci și de cele produse în conștiințe. Această mutație a făcut posibilă acțiunea în sens național a milioane de oameni. Ei au plecat pe front hotărâți să treacă la „inamic" sau să supraviețuiască cu orice preț. Considerau absurd eroismului sub drapele străine. Dezertarea bănățenilor n-a fost însă un act de lașitate ci unul conștient, de angajare. Aceiași oameni care fugiseră de front se cer apoi voluntari, vor să lupte. Metamorfoza prin care prizonierul redevine, din proprie voință de astă dată, războinic, a fost un răscolitor proces care a inspirat literar dar care trebuie recuperat și istoriografic. Ce s-a petrecut atunci în conștiința unui țăran din Fibiș, sau din Cadăr sau din Mal? Fără a răs-

https://biblioteca-digitala.ro

punde la această întrebare, oricâte statistici militare sau ordine de luptă am publica, nu vom putea scrie istoria „războiului pentru întregirea neamului". Ignorând jurnalul unui „oarecare" locotenent vom ignora nu o „mică" ci o „mare" istorie. Însăși faptul că „simpli țărani" au simțit nevoia de a scrie memorialistică este o mutație fundamentală, de ordin istoric, chiar dacă nu a fost inclusă în cronologii. Pentru țăran memorabil nu a fost atacul la baionetă, nu războiul în sens militar ci infernul pe care îl străbat oamenii, „lunga călătorie a prizonierului". Patriotismul său rezidă tocmai în voința nestăvilită de a se întoarce, de a reveni acasă. Războiul, lupta sunt reconsiderate doar pentru campania de pe Tisa. Voluntarii au avut atunci momentul lor de glorie, stare ce nu trebuia ignorată în judecarea istoriei. Începutul statului unitar sub semnul biruinței și-a avut impresia profundă în conștiința românească, a determinat conduite inexplicabile altfel. Pe unii aerul tare al victoriei i-a amețit. Scrierile contemporanilor n-au ocolit nici astfel de imagini. De ocolit le-au ocolit „istoricii" care le-au găsit „nepotrivite" unui moment sau altul.

Apelul la aceste documente este obligatoriu. Oricâte dări de seamă și credincionale am avea, oricâte procese verbale de înființare a gărzilor naționale am publica, fără memorialistică, anul 1918 va rămâne neînțeles ca și tot ce a urmat. Aceste documente există, au un caracter „alternativ" fiindcă nu numai că pot „completa" alte surse dar adeseori schimbă date fundamentale, schimbă imaginea. Ele deschid spațiile vaste și neexplorate ale lumii interioare, refac imagini vii, filmul evenimentelor așa cum a fost el înregistrat în conștiința contemporanilor. Multe, cele mai multe au rămas necunoscute dar și cele publicate deja trebuie recitite potrivit unui cod propriu noii istorii pe care, din păcate, încă destul de puțini îl cunosc. Este necesar deci a scoate la lumină cât mai multe izvoare „alternative". Efortului de recuperare se include și această carte în care frecvența apelului la documente poate să pară obositoare și abuzivă. Mulți le vor citi altfel decât am făcut-o noi. Posibil, probabil. Condiția este însă să le aibă la dispoziție!

Cele mai multe provin din fondul „Nicolae Ilieșiu" aflat la Muzeul Banatului din Timișoara. În deceniul patru acest profesor a solicitat localitățile bănățene să răspundă unui chestionar istoric. Mulți au anexat răspunsurilor și texele unor martori oculari, participanți direcți la cele petrecute în 1914—1919. Pe cele din județele Caraș și Timiș, Ilieșiu le-a prelucrat în fișe monografice adunate în șapte dosare voluminoase dar, din fericire, de cele din județul Severin nu s-a atins, așa încât păstrăm originalele. Constrângerile prin care a trecut istoriografia noastră nu a făcut posibilă decât o publicare fragmentară și trunchiată a lor, ignorându-se adeseori tocmai părțile cele mai interesante. Desigur, spunem aceasta privind lucrurile din perspectiva noii istorii, istorie umanizată și democratizată!

Cititorul va înțelege că am început un drum puțin umblat, alunecos, pe care am înaintat câteodată cu ezitări, încet, dar am făcut-o din credința că istoria Banatului trebuie totuși scrisă.

De aceea contăm pe bunăvoința sa.

Reșița, iunie 1995.

AUTORII

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

BANATUL ÎN MEMORIALISTICA „MĂRUNTĂ" (1914—1919)

VALERIU LEU, CARMEN ALBERT

CAPITOLUL I.

DE LA ÎNSEMNĂRI PE CĂRȚI LA MEMORIALISTICĂ

Multă vreme satul a fost spațiul de incontestabilă autoritate al folcloriștilor și etnografilor. Istoricii vieții rurale preferau studiul segmențial, pe domenii, ceea ce a determinat o cunoaștere lacunară și dezechilibrată. Satul apare multora ca un loc unde se elabora folclorul și se coceau răscoalele, când edenic, când mizer și întotdeauna în afara tumultului istoriei a „marii" istorii. Prin Nicolae Iorga dar mai ales prin cercetările școlii gustiene se recuperează ideea totalității și interdisciplinarității ca modalitate de cunoaștere a universului rural. Istoria aspră a reimpus însă curând, dintr-o motivație ideologică de astă dată, parțialitatea și dezechilibrul. Satul însuși a fost agresat la temeliile sale. N-au lipsit, cum n-au lipsit niciuneia din epocile aride pe care le-au străbătut românii, mari opere care să redea speranța și mai ales să ofere modelul, exemplul. Este, credem, suficientă evocarea *Răscoalei lui Horea* operă a celui mai temeinic istoric al satului românesc, David Prodan[1]. Ea oferă prin conținut dar mai ales prin metodă o solidă bază de relansare a cercetărilor de istorie rurală.

Tot mai insistent în ultimul timp — pe măsură ce contactele cu experiența istoriografică universală se amplifică, pe măsură ce se valorifică surse din ce în ce mai diverse dar mai ales pe măsura descoperirii propriilor tradiții, istoriografia noastră se arată interesată de o nouă direcție — aceea a istoriei mentalităților, a sensibilității, a sentimentelor, a imaginarului.[2] S-au pus întrebări noi, s-au stabilit noi direcții care, firesc, solicitau diversificarea platformei documentare a noului edificiu istoriografic. Discuția privind raportul oralitate—scris în lumea rurală este una dintre cele mai interesante dar și cele mai importante, de răspunsurile căreia depinde în bună măsură abordarea corectă a vieții spirituale rurale.

Tot mai multe județe și chiar provincii istorice, mari colecții își publică atât cataloagele cât și repertoriile inscripțiilor manuscrise pe cărți, listele de cititori și cumpărători, geografia istoriei noastre spirituale suportă substanțiale modificări. Petele albe se restrâng, riscurile interpretărilor sunt tot mai mici. În circuitul istoriografic sunt cuprinse mii de *documente scrise* ce provin din lumea satului, sunt elaborări ale sale potrivit unor norme ale mentalului colectiv rural pe care îl exprimă extrem de eficient. Ele permit o pătrundere nesperată în universul inte-

https://biblioteca-digitala.ro

rior, acolo unde se plămădesc gândurile şi se proiectează faptele. Scrisul îşi descoperă o neaşteptată tradiţie în lumea rurală şi un statut excepţional ce rezultă din originea lui divină. Dumnezeu, prin Decalog, este primul autor al unui text scris! De aici respectul satelor pentru carte. Societatea rurală este aşadar ataşată scrisului ca modalitate de a păstra şi transmite memoriabilul. Omul este trecător dar scrisul eternizează. Este o convingere care a trecut în diplomatica însemnărilor manuscrise pe cărţi — „Spre aducerea aminte de mine am scris cu mâna de ţărână şi cu pana de găină, mâna va putrezi iară scrisoarea în veac va rămânea. Nicolae Laioş (care) iaste învăţătoriu din Valea Bolvaşniţa, 1849"[3]. Un exemplu din zecile care ne stau la îndemână! Astfel satul începe să-şi transmită în scris opiniile, să-şi conserve atitudinile din împrejurări istorice excepţionale nu numai pentru a le face publice dar şi pentru a le transmite urmaşilor. Pe măsură ce scrisul se democratizează — şcoala rurală în Banat are tradiţie multiseculară — aceste însemnări se amplifică, se diversifică dar se şi „tipizează" potrivit unor norme proprii ceea ce nu numai că nu le scade valoarea ci chiar le-o sporeşte. Publicarea lor integrală este încă un deziderat dar şi o necesitate istoriografică de neignorat. S-a făcut totuşi destul de mult, cel puţin pentru Banat, unde dispunem de repertoriul acestor însemnări. Astfel am ajuns în posesia unor surse, să le spunem „alternative" sau măcar „complementare" celor „clasice", documentelor redactate în cancelarii, celor oficiale. Se descoperea în însemnări o altă istorie decât cea cunoscută şi admisă până acum, o istorie care într-o oarecare măsură nici nu s-a întâmplat în fapt dar nu mai puţin reală şi nu mai puţin importantă. Ea este de fapt reflexia mentală a celei „obiective", operând nu cu termeni, cu reguli, cu cronologii riguroase, ci cu imagini adeseori stereotipizate în clişee. Fără cunoaşterea ei riscăm să rămânem cantonaţi, *imobilizaţi* în domeniul faptului gol, cu riscul căderii în factologie, boală grea a istoriografiei noastre dar nu numai. Demontarea traseelor lor, a modalităţii lor de generare a clişeului dar mai ales luarea în calcul în momentul judecăţilor a lor nu poate fi ignorată căci ele sunt produse ale faptelor, reflectându-le şi, mai important, determinându-le în bună măsură. Ele au facilitat sau au îngreuiat contactele. Problema este chiar mai stringentă în Banat datorită diversităţii lingvistice, culturale, confesionale etc. în care dialogul, implicit deci elementele de dificultate sau dimpotrivă de facilitare a sa, a fost o chestiune de supravieţuire istorică. O experienţă a cărei valorificare poate da răspuns multor întrebări actuale.

Mult timp s-a studiat doar fenomenul dar a venit vremea ca singularitatea perspectivei să fie abandonată, să luminăm şi ungherele cele mai îndepărtate ale laboratorului în care s-a produs, să chemăm la rampă mai mulţi actori, pe cei din rolurile secundare şi chiar publicul, să descoperim omul de rând, să aflăm opinia „marginalilor" sau celor despre care s-a crezut că au fost şi au rămas în afara istoriei, a satelor de pildă.

Una dintre aceste direcţii este întoarcerea spre nivelul fundamental al ruralului, atât de conservator şi totuşi atât de mobil. Între sursele cele mai potrivite se includ, fără îndoială, acele însemnări pe cărţi care

https://biblioteca-digitala.ro

preced, constituie exercițiul necesar — memoralistica rurală. Ele argumentează opinia că satul a consemnat memorabilul și că a emis judecăți. O făcea *în forme proprii*, operând cu *criterii proprii*, dintr-o *perspectivă proprie*, fixând o *cronologie proprie*. Asediul Vienei, cucerirea Timișoarei, luptele cu turcii, revoluția franceză și Napoleon, 1848—1849, sunt principalele repere[4]. Epoca postpașoptistă oferă anumite schimbări dar trebuie să spunem că maniera de a consemna și dispoziția de a o face a satului nu se stinge. Însemnări pe cărți continuă să se facă. Ceea ce s-a schimbat a fost atitudinea istoricilor care interesați mai ales de fapte, le-au ignorat socotind că epoca, având în vedere și intervenția presei, dispune de suficiente surse pentru a fi cunoscută. Mulți nici măcar nu le-au mai publicat probabil pentru că erau prea recente, prea apropiate de noi. Perspectiva pe care o propune istoria mentalităților schimbă lucrurile nu numai în privința memorialisticii rurale ci și a lor. Repertoriind și aceste însemnări, să le spunem „tardive", am constatat că epoca postpașoptistă atestă un apetit politic în creștere. Cărțile continuă să aibe un statut de bun public, comunitar, la care aveau acces toți. Însemnându-se pe ele se punea la dispoziția (tuturor) informație dar, mai mult ca înainte, și ideologie, perspectivă. Informația venea acum pe canale moderne — presa fiind cel mai important — așadar „contaminată" deja cu imagini și clișee pe care le impunea ruralului. Satul le preia și le transmite în forma tradițională dublând astfel sinteza ilustrată deja prin înfățișarea barocă, occidentală a bisericilor sătești — în altă parte ar putea trece drept catedrale — și somptuozitatea orientală a tipăriturilor chirilice pe care le păstrau. Acum însemnările țin cont de presiunile, de eficiența controlului oficial care se resimte până jos, până la strană, ceea ce făcea ca uneori, mai ales în vremea războiului, să rămână nesemnate dar sporind totodată semnificația celor care-și asumau atitudinea. Valența lor informațională scade pe măsură ce crește cea politică, o mutație, un dinamism care nu trebuie trecut cu vederea.

Menționarea Memorandului ca un moment excepțional, demn de a fi integrat unui șir inaugurat cum am văzut de asediul Vienei, semnalează o evoluție în definirea faptului istoric. Ea s-a produs mai ales la nivelul criteriilor. Se acceptă acum statutul de eveniment istoric nu doar celui ce implica modificări în planul geografiei politice, spectaculos, violent eventual, ci și celui care ținea de acțiunea disciplinată, proprie formei inaugurată de partidul politic. Firește, mișcarea petiționară avea o serioasă tradiție în Banat dar ea nu a fost remarcată de mentalitatea rurală ca eveniment. Acum este prima oară. O scurtă însemnare făcută la Lăpușnicel rezumă lucrurile scurt și cuprinzător ca o depeșă a unei agenții de presă: „În anul acesta (1894) s-au condamnat Comitetul la închisoare pentru compunerea Memorandului. S-au adus în dieta țării desbaterea. Iosif Drăgilă"[5]. Nu a fost singurul caz în care s-a notat despre Memorand dar până a le releva pe celelalte trebuie să spunem, în legătură cu constatările de mai sus, că a fost nevoie de un exercițiu în a consemna evenimentul de o altă factură decât cel de până atunci. Alegerile dietale pot fi, în acest sens, un bun exemplu. Ele devin pentru sate interesante și importante. Cronicarul rural nu le ignoră. Repetate la intervale de timp, implicând forțe și mașinațiunile aferente, puneau în mișcare administrația, poliția, armata uneori, ele tulbură lumea

https://biblioteca-digitala.ro

satelor extinzând şi la acest nivel o confruntare care până atunci nu fusese cunoscută, se consuma la alte paliere, era, în bună măsură, treaba „domnilor". Patima politicului coboară şi aici, prilej de atitudini care au lăsat urme scrise, indispensabile reconstituirii noastre, cu atât mai mult cu cât conservă nu date despre sat ci atitudini ale satului, sunt eleborate ale satului, îl exprimă. Oricât am şti fără ele mozaicul rămâne şters. Vom cita, din câte avem la dispoziţie, un caz de la Satu Mic (Victor Vlad Delamarina) pentru că este unul dintre cele mai vechi cazuri de acest fel: „Şi mai vertos că ţinându-se în luna lui Iunie 1882 alegerea de ablegaţi la dieta din Pesta, s-au eschis (înlăturat) ablegaţi naţionali cu totul afară, prin brutalităţi şi fără de legi ne oneste, în cât nu s-au respectat legea, ci cu tot felul de abuzuri s-ar fi ales guvernamentalii până la unul. Şi asta poporului a făcut impresie rea, crezându-se că va fi bătaea"[6]. Jocul necinstit al autorităţilor este înţeles şi dezvăluit, cu alte ocazii, în alte părţi: „În anul Domnului 1884 în 14 ale lunii lui iulie, după calendarul nou au fost la Geroda alegere de oblegatu la dieta din Pesta şi s-au alesu Kraliz Béla din Vinga carele au fost 3 ani nainte nefăcând nici un bine pentru poporu. Dară contracandidatu fost-au Pavel Rotariu redactorele de la „Luminătoriu" din Timişoara care au fostu de programa de la Sibiu, adecă opozicional la care au ţinut toţi bulgarii din Vinga, romanii din Sat-Chinezu şi (din) Ternoviţa şi din Murani". Totuşi, notează cel care ţine să depună mărturie, nu s-a obţinut victoria din pricina unor trădători, „conducători ai poporului tot pentru interesul particularu şi pentru beutura şi mancare s-au făcut tradători şi s-au vândut naţia sa. Judece lumea aşa trădători! Şi totuşi Pavel Rotariu, fără băutură şi fără mâncare au avut 440 de voturi! De n-ar fi fostu tradatorii de neam desigur ar fi învinsu!"[7]. Dincolo de rezultate se producea un exerciţiu politic nu lipsit de importanţă. Ideea în sine era întreţinută nu numai în vremea campaniilor electorale dietale ci şi cu prilejul unor alegeri de natură locală. Se alegeau învăţătorii, comitetele parohiale, deputaţii sinodali etc. Iată un astfel de caz: „Eu, George Arone, născut în comitatul Hunedoarei în comuna Mihaleşi şi fost-am înv(ăţător) 4 ani în com(una) Panc Seleşte. La anul 1893 fusei ales prin 32 voturi în comuna aceasta, Brăneşti, învet(ător) definitiv. Scris-am spre a şti şi alţii..."

Între 1848 şi 1918 s-au produs mari mutaţii în perspectiva din care satul îşi concepea însemnările. Se schimbă accentele, se nuanţează atitudinile ceea ce răzbate atât în conţinutul cât şi în forma lor, în subiect mai ales. Criteriile de selecţie ale memorabilului sunt în acord cu timpurile noi. Problema esenţială, care le subordonează pe toate celelalte, este problema naţională. Indiferent de subiectul sau motivaţia însemnării atitudinea politică este omniprezentă. Angajarea este totală chiar dacă uneori se face efortul mascării. Acum satele participă la acţiunea de separare românească din cadrul blocului ortodox „ilir" care devenise anacronic. Vechea solidaritate confesională era abandonată în numele unei noi solidarităţi pusă sub semnul naţionalului[9]. Separarea se declanşase de mai multă vreme şi fusese formulată cu multă claritate chiar în programul paşoptist bănăţean[10].

Acum însă ea devenea problemă centrală în acţiunea politică românească din Banat. Lucrul se resimte în însemnări cu atât mai mult cu

https://biblioteca-digitala.ro

cât segmentul social cel mai implicat era cel al preoţimii. Schimbările erau urmărite cu atenţie, cu toţii înţelegând că nu era vorba de o chestiune strict bisericească. La Tincova se consemnează un moment important: „În anulu 1864, decemvrie 24 a dobândit beserica noastră pre doru cel de seculi dorit care s-a împlinit în mariaţia şi nobila persoana a excelenţei sale d(omnul) episcopu iar acuma arhiepiscopu şi mitropolit Andrei baron de Şaguna, ţine-l Dumnezău!"[11]. Pasul următor, decisiv în naţionalizarea ierarhiei, s-a consemnat la Cornea: „Însemnare în 4 iulie anul 1865 prin înalta ordine împărătească s-au despărţit naţia noastră română de cea sârbească şi s-au denumit de episcop român în dieceza nouă (a) Caransebeşului domnu(l) Ioan Popazu şi în 25 august au sosit susnumitul domn episcop în scaunul său în Caransebeş cu mare bucurie de către naţia română fiind primit. Cornea în 7 sept(embrie) 1865. Iacob Câmpeanu învăţători"[12]. Separaţia a implicat uneori aspectele unui partaj de bunuri, mai ales biserici, clădiri. La Folea, probabil sub impresia unor astfel de întâmplări, se precizează dreptul exclusiv al românilor asupra bisericii din sat: „Aicia sârbii nu au nici o împărechere în a noastră biserică... Simeon Popovici, 1861"[13]. Componenta naţională a întregului proces de separare trece disputa şi în domeniul filologic: „Doamne feri-ne de aceste (slove chirilice) şi de cuvinte sârbeşti, ci de astăzi înainte litere şi cuvinte romane, străbune să ne folosim cu ele spre lauda şi mărirea Naţiei Romane. D.P."[14]. Asemănarea cu cele ce se petrec acum în Basarabia frapează! La Beregsău disputa nu rămâne strict filologică ci şi teologică, în fapt naţională: „Întrebare: cum va fi mai bine zis, „Slavă Tatălui" au „Mărire Tatălui"? „Slavă Tatălui" ieste mai bine zis pentru că slava vine de la romanii cei vechi căci au zis aşa „Salva" însă noi acum zicem „slavă". Însă „Mărire Tatălui" zicem şi domnilor căci zicem „Măria Ta Domnule!"[15]. Lucrurile stăteau tocmai pe dos dar contează intenţia! Românii, semnalează tuturor însemnările destinate uzului public, au o istorie strălucită, cu nimic inferioară altor popoare, dimpotrivă! Dovezile se află chiar în sate, la îndemâna oricui, trebuie numai înţeles ca atare. *Cazania* lui Varlaam, de pildă, este una dintre ele. Menţionarea cărţilor vechi în această calitate este o schimbare, o evoluţie remarcabilă la nivelul conştiinţei rurale care trebuie sesizată ca un fapt important: „Cine voieşte a se convinge despre zelul, interesul şi stima ce au avut protopărinţii noştri faţă de limba românească, acela cetească cuvântul lui Varlaam mitropolitul Moldovei, cetească-l cu mare atenţie şi se va convinge şi despre trista stare în care au fost strămoşii noştri, când limba noastră cea dulce şi armonioasă a fost scoasă câteva sute de ani din Biserica noastră română încă sub Alexandru cel Bun, când cărţile bisericeşti scrise în limba română fură arse la ordinul lui şi astfel se scoase limba românească dintre cele mai sfinte ale poporului, când apoi, după atâta amar de timp prin zelul lui Varlaam mitropolitul, începură cărţile a se tipări în limba românească aducând tiparul din Rusia şi acesta fu începutul pentru scoaterea limbii slave din biserică care sute de ani au sunat în biserică şi care a lăsat după sine nume triste. Groş, la 24 Iunie 1888, Ilie Moţiu preot"[16]. Discursul de mai sus datorează mult lecturilor filologice, vehiculând evident şi inexactităţile istoriografiei literare ale vremii, dar este declanşat de starea de resurecţie naţională reverberând în tot şi în toate. Ideea de valo-

https://biblioteca-digitala.ro

rificare a dovezilor istoriei noastre este mai veche şi se datorează probabil operei iluminiştilor bănăţeni care în scris sau de la catedră au susţinut şi au popularizat această datorie. Iată, pe un manuscris de la 1699 un preot de la Parţa lăsând mărturie că, pentru el, o carte poate avea şi valoare documentară, prin vechimea ei: „În anul 1836 am scris dă am însămnat, căci că puţine cărţi se află astăzi rumâneşti de cele vechi şi rog, dacă va ajunge această carte, fiind dă 135 dă ani, mai poate încă mai atâta, încă şi mai mult, numai să o păstreze acela întru a cui mână va veni, nu pentru alta, ci numai ca să avem din vechime ceva. Al tuturor fierbinte rugători, Ioana Murgulovici a sat(ului) Parţii paroh..."[17]. De la simpla intuiţie că vechimea unei cărţi acordă o valoare de care trebuie ţinută seama şi până la conştientizarea, explicitarea, valorii documentare ca dovadă istorică este un drum pe care conştiinţa şi ştiinţa rurală, la palierele ei elitare e drept, l-a parcurs. În acelaşi sens trebuie citat şi faptul că satul înţelege importanţa noii ştiinţe arheologice în stabilirea identităţii, vechimii şi deci drepturilor românilor reţinând pentru posteritate descoperirea de vestigii[18]. Aşadar istoria, filologia, arheologia îşi fac apariţia în postura de participante într-o dispută politică esenţială care trebuia să ducă la un singur final — al libertăţii şi unităţii. Ele furnizează argumente identităţii accentuând procesul de separare, pe de o parte, de unitate naţională pe de altă parte. Lucrurile sunt bine cunoscute dar aici vrem să semnalăm prezenţa acestui proces la cel mai adânc şi conservator strat al societăţii româneşti din Banat, cel al satului, devenit acum surprinzător de atent, de mobil, de „modern" în acţiunea sa politică, şi, fapt nou, este preocupat de efectul politic al legislaţiei. De pildă, ordonanţele absurdului program de maghiarizare sunt reţinute: „În 1847 atuncea şi protocoalele matriculare tot în limba ungurească s-or scris din poruncă, eu carele precum am văzut în 1847, şi acuma în 1887, dar cât va ţinea, nime nu ştie; mult nu poate fi! Atanasie Paulişan"[20]. În raport cu statul maghiar relaţiile n-au suportat modificări, e o constantă antipatie. În schimb se simte o înăsprire de ton chiar şi în însemnările care fac referire la „nemţi". Trecută prin substanţiale evoluţii, imaginea „neamtului" în însemnările pe cărţile româneşti din Banat se află după 1848 în momentul ei de maxim favorabil[21]. Limba germană e o limbă a culturii şi în această limbă, lucru fără precedent, se fac însemnări (şi nu în cazuri rare) de către români, gospodăria germană este exemplară, un model economic. Şi totuşi în acest moment de ascendenţă naţională, dar şi de agravare a condiţiei românilor, există texte manuscrise care fac referiri la ipostaza de cuceritori pe care au avut-o germanii în momentul sosirii lor în Banat. Se revine — este adevărat, într-un singur caz — la imaginea de cuceritor pe care convieţuirea bănăţeană o anulase în favoarea celei de „maistor". Nu este vorba de o generalizare — mişcarea naţională neîncetând să caute aliaţi între şvabii supuşi deopotrivă maghiarizării — ci mai degrabă de ideea că germanii au partea lor de responsabilitate pentru condiţia actuală a românilor, germanii ca „împărăţie". Acesta pare să fie sensul însemnării rămasă pe o carte de la Utvin unde se evocă, în conotaţiile sale negative, momentul colonizării în câmpia bănăţeană: „Sfânta beserică... carele era zidită de sfinţii noştri părinţi ce au venit cu satu cu tot din Săcălazi din cercul Temisiorii, şi când or venit or adus şi un clopot cu ei alcia

https://biblioteca-digitala.ro

şi auzim că, când a fost să vină o adus şi împăratul nemţi întră români în case în Săcălazi, cu sâla şi or ţinut războl cu nemţii şi n-or vrut să iese din Săcălazi, ca să vină aicia, numai o fost dă musai să vină, că le-o trimis împărăţia cătane prin căşi numai ca să-i scoată nemţii pră ei de acolo, din Săcălazi"[22]. Cele de mai sus s-au scris în deceniul nouă al veacului trecut. Un caz confirmat de cercetarea istorică[23] şi care se va transforma într-un clişeu istoriografic absolutizând o anume latură a colonizării[24].

Tot în această perioadă se produce o evidentă desolidarizare de monarhia habsburgică, de „drăguţul de împărat" vizibilă din însăşi absenţa ei în însemnări. După ce la 1848—1849 românii şi croaţii au salvat de fapt tronul austriac, condiţia lor în imperiu a cunoscut sensibile ameliorări. La vizita sa în Banat din anul 1852, Franţ-Iosif este întâmpinat cu bucurie. Au fost făcute multe însemnări care nu lasă dubii asupra sentimentelor care l-au însoţit la Cârpa, la Cutina, la Sânmihaiul Român[25]. La Timişoara el inaugurează un monument destinat să păstreze amintirea apărării cetăţii la 1848 la care grănicerii români au avut un rol important, monument distrus ulterior de maghiari. Această ocazie când se glorifică un moment de eroism românesc nu putea să nu stârnească satisfacţie în Banat[26]. După 1867 însă şi mai ales după Memorand pentru români devenise clar că nu mai aveau ce aştepta de la monarh. Însemnările îl ignoră. Nimeni nu mai găseşte cu cale nici măcar să-i mai pomenească numele. Nici moartea sa, nici succesiunea la tron, nu au fost consemnate.

O altă modificare notabilă în atitudinea satului bănăţean faţă de istoria prin care trecea societatea românească a fost renunţarea la localism. Evenimentele sunt judecate prin prisma interesului general românesc iar Banatul este înţeles ca o provincie a ţării chiar dacă momentan era separat prin graniţe. Speranţa era îndreptată spre România, spre Bucureşti, şi tot ceea ce se petrecea „dincolo" se nota cu grijă. De pildă unirea din 1859 din care se va dezvolta cealaltă, cea „mare", din 1918 găseşte ecou la Cutina un cătun de lângă Făget: „Şi principaturile româneşti, adecă Ţara Românească şi Moldova s-au împreunat sub un principe (şi) formează Principatul Danubian numit!"[27]. Orice succes al statului românesc este un prilej de bucurie, de mândrie, motiv de afirmare a solidarităţii. Războiul din 1877 dă o astfel de satisfacţie care izbucneşte mai ales în satele grănicereşti, acolo unde gloria militară găsea un mental sensibil: „În 1877 şi 1878 a fost grozavă bătae între Rusia aliată cu România contra turcilor. Imperiul otoman a fost bătut. România cu armata sa s-a purtat atât de brav încât toată Europa i-a aprobat şi i-a lăudat purtarea. Mai multe cetăţi a cucerit singură. Osman Paşa când era în întăriturile Plevnei la tot atacul contra (sa a) armatei române (îi) era groază cum şi armatei sale. Toate foile au vestit în lume cum că de nu era armata română, Osman Paşa nu se scotea din Plevna"[28]. Aşadar aceeaşi veşnică grijă a imaginii europene! Mesajul este limpede ca şi imaginea pe care o generează textul lui Dionisie Popovici — România este un stat puternic, bine închegat iar românii un popor capabil de eroism. O calitate pe care o au şi au atestat-o şi faptele celor din Banat, ale grănicerilor După 1848 imaginea ostaşului — grănicer viteaz şi credincios împăratului — nu se mai întâlneşte în însemnări, nici nu se mai fac însemnări

https://biblioteca-digitala.ro

despre campanii militare. Una singură am găsit şi aceea este, fapt semnificativ, interesată să sublinieze bravura, calitate românească, a ostaşilor bănăţeni în războiul cu Prusia din 1866: „În vara anului 1866 a fost lovire cumplită între Austria şi Prusia. Aceasta din urmă (Prusia) a triumfat. Despre acest resbel am auzit pre mulţi zicând că e cel mai însemnat între toate câte ni le arată trecutul. Aicia am de observat, iubite cetitoriu, că Românii au avut cea mai înţeleaptă şi vitează purtare precum ne mărturiseşte nouă şi onorificul circulariu al arhiducelui Ernst care lauda acelora s-a împărtăşit on(oratului) public"[29]. Asemănarea în ton şi conţinută cu cea referitoare la 1877 este evidentă: românii s-au purtat vitejeşte stârnind unanime aprecieri. Remarcabilă şi mărturisirea că notând, Dionisie Popovici, imagina un interlocutor („iubite cetitoriule"!), că deci toate aceste texte erau de la bun început considerate o formulă de „publicare". Aşa cum unic este neamul românesc, unic este şi interesul său şi acţiunea sa istorică. Această concepţie face ca localismul să fie abandonat, de fapt restrâns la acele însemnări care se referă la mersul vremii, la donaţii către biserică, la pomeniri de persoane, la foamete şi epidemii. Istoria însă este înţeleasă acum la altă dimensiune — naţională — şi consemnată ca atare.

Aşadar în momentul Memorandului satul bănăţean avea deja un serios exerciţiu în selectarea evenimentului semnificativ indiferent cum se înfăţişa el. Memorandul a fost un astfel de eveniment. La Bogodinţi, în Banatul muntos, se făcea următoarea însemnare: „În 13/V 1894 curtea juraţilor din Cluj pronunţă sentinţa sa în procesul „Memorandului" prin care sunt condamnaţi 14 din membrii comitetului naţional român din Transilvania, Banat şi Ungaria şi anume: dr. Ioan Raţiu la 2 ani, dr. Vasile Lucaciu la 5 ani, George Pop de Băseşci la 1 an, Dimitrie Com(şa) la 3 ani, dr. Iuliu Corocan la 2 ani şi 8 luni, Mihai Velici la 2 ani, Rubin Patiţia la 2 ani şi 6 luni, dr. I. Borcea la 2 ani şi 6 luni, Teodor Mihali la 2 ani, 1/2 ani, dr. Aureliu Lupu la 1 1/2 ani, Nicolae Cristea la 8 luni... Barbu la 2 luni, Dionisie Roman la 8 luni, Gerasim Domide la 2 1/2 ani tot închisoare de stat plus 3 238 fl. cheltuieli de judecată. Martiri românilor se-i plângem şi se-i păstrăm în memorie. Mitia parohu"[30]. Părţile Lugojului au recepţionat şi ele momentul istoric: „În anul 1894 Comitetul Naţional de la Sibiu i s-a intentat proces care s-a început cu interogarea deputaţiunii în număr de 300 la împăratul la Viena în anul 1892, Mai 17, şi s-ar internat parte în Seghedin şi Vaţ"[31]. La Nerău se menţionează chiar faptul că sătenii au făcut o delegaţie care să viziteze întemniţaţii şi să le exprime solidaritatea românilor din Banat[32].

Toate însemnările invocate aici pun accentul pe sentinţă, pe condamnare, pe martiraj. Este, fără îndoială, un semnal de receptare afectivă şi nu este surprinzător în mediul în care folclorul mai era încă viu şi unde guvernau vechile legi, legile pământului. Este însă vorba şi de o imagine mult cultivată de presă şi evident utilă angajării naţionale în acel moment. Această imagine a emoţionat şi a mobilizat, ea devine un simbol aşa ca cele trei culori sau costumul naţional. Va fi cultivată şi în continuare mai ales că o istorie aspră a permis acest lucru. Mi se pare demn de citat o însemnare de la Ruginosu, lângă Caransebeş, pentru curajul ei dar şi pentru argumentarea celor afirmate: „Suntem în intervalul războiului mondial început la a(nul) 1914, luna VIII/27 a cărui jertfă

https://biblioteca-digitala.ro

am fost şi eu subscrisul ca născut (al) acestei comune, de prezent păstorul sufletesc a parohiei gr. ort. rom. Peştere suferind viaţă de martir în prinsoarea Csillagbörtönului din Szeghedin în a cărei ghiară am picat din care incident m-am întreţinut aici în jurul acestei bis(erici) câteva zile. Ruginosu, 26 dec(embrie) 1917. Romul Jurchescu paroh"[33]. Era vorba desigur şi de motivaţii ce ţin de cultul eroului. Exemplar în acest sens se pare că a fost cazul lui Aurel Vlaicu. El unea în imaginea constituită în mediul rural bănăţean condiţia omului de ştiinţă şi a omului de acţiune, geniul românesc! Moartea sa a fost greu resimţită în satele noastre, pierea un erou![34]. Eroismul militar din vechile însemnări grănicereşti era înlocuit de un altul, de o altă factură.

Ultimele însemnări manuscrise sunt făcute în timpul primului război mondial sau imediat după aceea şi se concentrează asupra marilor modificări în geografia politică europeană dar mai ales asupra frământărilor care s-au finalizat, în cazul Banatului, abia în 1919 când s-a instalat autoritatea statului naţional român. Războiul a implicat practic întreaga populaţie. Zeci de mii de oameni au plecat pe front, mii au pierit, au fost schilodiţi, alte mii risipiţi în lagăre de prizonieri din Siberia şi până în Sicilia. Fusese anunţat de alte conflicte locale, un preludiu de fapt. Semnalul războaielor Balcanice cu rolul important jucat de România nu scapă atenţiei cronicarilor rurali din Banat. De altfel autorităţile maghiare imprimaseră o stare generală de suspiciune faţă de Serbia şi România văzând peste tot agenţi provocatori. Această stare de lucruri era răuprevestitoare. „În anul 1913 — notează cineva din Murani — au fost mari lupte de către bulgari, turci, greci, sârbi şi muntenegreni. Au ţinut războiul un an, până n-a venit România în Bulgaria de au făcut pace"[35]. În vara următoare marele război a izbucnit. Totuşi cei mai mulţi nu păreau să înţeleagă că este unul fără precedent prin durată şi consecinţe. Petru Oancea din Vasiova scrie acest lucru în memorialistica interesantă pe care a lăsat-o dar ea, această convingere, pare să străbată şi din tonul solemn al unei inscripţii de la Măru[36]. Era o anume înfrigurare nelipsită de solemnitate proprie momentului chemării sub arme şi care este semnalată în întreg continentul indiferent de tabără[37]. La Cutina cineva a notat punctul de vedere oficial: „În anul 1914, August, s-au făcut mobilizare şi au chemat la arme pre toţi oamenii de la 18 ani până la 42 ani se ia armele în contra Serbiei şi a Rusiei ca să-şi apere teritoriul, fiind silit şi aghitat". Curând lucrurile s-au schimbat, s-au complicat şi urmează încă două însemnări mai scurte şi mai tragice: „Şi în anul 1915 au fost chemaţi cei de 50 de ani şi războiul nu s-a sfârşit", iar dedesubt: „şi s-au ţinut până în anul 1918"[38]. Intrarea României în război sporeşte tragismul bănăţean: „... în 1915 şi Italia tot contra, în 1916 şi regatul Român, Mama noastră. În 1916 Gheorghe Munteanu"[39]. La Cadăr lucrurile mai conţin o precizare care ilustrează cunoaşterea perfectă a mobilurilor acţiunii româneşti: În 15/18 August 1916 au pornit răsboi contra Ungariei, România"[40]. În aceste circumstanţe era inevitabilă apariţia voluntarilor bănăţeni, a celor care trec la „inamic" pentru a se putea astfel înrola de partea României. Au făcut-o deliberat ceea ce doresc să explice în însemnări. Au fost cu miile dar însemnări au făcut câţiva, cantori de obicei, oameni cu acces la cărţile stranei: „Scris-am eu, Iosif Capotescu cantor diplomat, spre suvenire. În anul 1914, ţara aceasta era, adecă aparţinea

https://biblioteca-digitala.ro

Austro-Ungariei dar tot atunci a izbucnit războiul lumii în care au intrat Austro-Ungaria, Germania, Rusia, Franţa, Italia, Serbia, Bulgaria, România, ajutaţi de America. Războiul a ţinut 5 ani. Subscrisul am fost în prinsoare la Ruşi 3 ani apoi m-am înscris ca voluntar în armata română şi am stat până în anul 1918 când Austro-Ungaria fu învinsă şi noi, românii, ne alăturarăm la mama noastră România şi în 1 Decembrie 1918 s-au făcut Unirea la Alba Iulia unde am luat parte eu, Iosif Capotescu, Ianăş Căpotescu, Ion Dumitrescu şi Acsente Stănilă. Trăiască Ţara Românească. Brăneşti, 11 Ianuarie 1919. Cu stimă, Iosif Capotescu"[41]. Scrisoarea sa este proaspătă şi acest lucru se resimte în toate. Era, se vede un om de curaj să însemne cele de mai sus într-o vreme în care armata sârbă ostilă adunării de la Alba Iulia mai controla regiunea. În aceste condiţii însemnarea este mai mult decât o consemnare pentru istorie, este o decizie politică. Mulţi n-au avut însă norocul lui Iosif Capotescu, au căzut prin Galiţia sau prin Tirol, alţii s-au întors invalizi: „Vlăducian Constantin din comuna Plugova în anul 1914 s-au început războiul şi în 22 Decembrie m-au puşcat şi am rămas fără picioarele amândouă, în Galiţia, la Pşemisla. Când am rămas fără picioare am fost de 26 de ani"[42]. Ce se mai poate adăuga aici? Nici pentru cei rămaşi n-a fost uşor: „De la începutul rezbelului (în) 1914 atet au urcat şcumpetea încât de necrezut ar fi. Chila de cucuruz au ieşit la 5—6 coroane care nainte de rezbel au fost 8—9 cruceri. Aşa to(a)te s-au scumpit! O pereche de oi care costa 7—8 florini s-a ridicat la 200—300 florini. Perechea de boi care costa nainte de război 200—300 florini se vindeau cu câte 5—6 000 florini, adecă cinci—şase mii florini"[43]. Dar cel mai greu a fost oamenilor să se despartă de clopotele bisericii rechiziţionate şi ele în anul 1916. Era nevoie de metalul lor pentru fabricile de muniţii. Satele le petrec şi jelesc ca la mort. Era o atingere, o profanare cum nu se mai auzise până atunci, o faptă de anticrist şi ea s-a notat pentru a rămâne în eternitate la Ruginosu, la Corneşti, la Plugova, la Chizătău, la Murani[44]. Cum se petreceau lucrurile mărturiseşte o notă de la Cadăr: „În 23 Septemvrie 1916 au fost scoborât clopotul cel mare al bisericei noastre ce era greu de 300 Kgr. şi au fost transportate la Vegóvar de către autorităţile militare în scopuri de război. Pentru clopot am primit de la comanda militară suma de 1 200 de cor(oane) care s-au transportat la cassa conzistorială din Caransebeş spre păstrare până la procurarea altui clopot. (. .) În anul următor, adecă în anul 1917 au fost recvirat de către autorităţile militare şi clopotul al doilea al bisericei noastre care era greu de 180 Chgr. şi şi acesta au fost transportat de comanda militară spre a folosi spre scopuri de război. Pentru acest clopot am fost primit de la comanda militară suma de 670 cor(oane) cari de asemenea au fost depuşi la casa conzistorială din Caransebeş. Cadăr la 8/IV. 1919, a doua zi de sfintele paşti fiind ploua şi vreme foarte urâtă"[45]. La Voiteg tot satul a petrecut în trist convoi clopotele rechiziţionate: „La 1 octombrie 1916, pe timpul războiului mondial s-au luat clopotele din turnul bisericii de către erari pentru fabricarea muniţiunii. Împodobite cu cununi de flori şi cu lacrăm în ochi au fost petrecute până la tren de credincioşii noştrii. Scris-am spre aducere aminte. Voiteg la 8 Octombrie 1916, Alex(andru) Tăranu învăţător"[46]. Tot aşa şi la Ilidia: „În anul 1916 la ziua crucii (14 septemvrie) s-au luat clopotele din turnul bisericei şi anume clopotul cel mare

https://biblioteca-digitala.ro

greu de 350 Kg. și cel mic de 74 și s-au înstrăinat pentru lipsele crâncenului război. Cu lacrămi în ochi ne-am despărțit de ele"[47].

Numărul fără precedent al celor mobilizați, al victimelor, durata, toate au creat convingerea că războiul este fără precedent și va fi fără egal, convingere de altfel deșartă: „Resbelul s-a început în 26 iulie 1914 și a durat până în noiembrie 1918, resboiu care n-a mai fost și n-a mai fi. George Filip slujbașu"[48].

Evenimentele se precipită. Imperiul se prăbușește, națiunile își proclamă rând pe rând independența, unitatea. Românii organizează adunarea de la Alba Iulia care va proclama veșnica unire cu patria, unirea tuturor românilor într-un singur stat. Bănățenii nu au lipsit nici în acest ceas dar ca să fie acolo au înfruntat mari primejdii. Banatul era ocupat de trupe străine ostile unirii sale cu România iată pentru ce însemnările privind participarea lor au un spor de semnificație și ele nu lipsesc: „În anul 1918, la 1 Decemvrie s-au ținut adunarea mare de la Alba-Iulia hotărând alipirea Ardealului, Bănatului, Bucovinei și Basarabiei la țara mamă, România Mare fiind rege Ferdinand I"[49]. Evenimentele din 1914 până în 1919 și chiar 1920 adică de la declanșarea războiului până la instalarea autorităților românești în Banat și chiar până la primele alegeri pentru parlamentul țării reunite, sunt concepute de sinteza istorică rurală ca un tot, ca un bloc, o curgere liniară, firească, de la o răscruce istorică la alta finalizată fericit. Tocmai de aceea însemnările care să explice întâmplările pornind de la chemarea sub arme, capătă o amploare nemaiîntâlnită, o capacitate de sinteză pe care n-au avut-o înainte. Pe alocuri este sesizat, cu bucurie, momentul intrării armatei române într-o localitate sau alta, resimțit aici nu numai ca un semn al biruinței ci și ca o eliberare efectivă de sub ocupația străină, ca o dovadă clară a unirii. Așa, la Pădureni, lângă Timișoara: „Spre aducere aminte. La anul 1914 au izbucnit resboiul mondial ce au durat 4 ani de zile. La 1918. XI. 5, a izbucnit revoluția și a durat 10 zile. În 1918 s-au retras nemții din România. În urma lor au întrat sârbii la noi și au fost stăpâni la 2 luni cu puterea Antantei (Franții). Au fost siliți să se retragă la 1919 a întrat armata română în Timișoara și au rămas stăpână"[50]. Pe alocuri sunt notate și excese ale armatei sârbe dar violența în acele vremuri „de revoluție", era un fapt destul de obișnuit chiar și în absența ei. Citâm cazul de la Vărădia unde a fost jefuit conacul unui nobil de origine sârbă: „La 20 iulie 1919 st(il) n(ou) a fost jefuit total castelul baronului din Vărădia Baich de către armata sârbească ear cu o zi mai nainte i s-a(u) luat toate vitele cornute precum și porcii și oile. Valoarea acestora: 1,5—2 milioane c(oroane). Drăgulescu învățător"[51]. În același moment, al retragerii sârbești fixează capătul coșmarului și o însemnare de la Checheș: „Resboiul mondial în urma căruia s-au înflăcărat toată lumea, s-a început în 28 Iulie 1914 și a durat până în anul 1918 luna Oct(ombrie) când regele al Ungariei Carol IV abzice de tronul Ungariei și dizolvă armata întreagă; urmează revoluția în țara care durează până în Decemvrie anul acela. Vine apoi armata sârbă care e chemată de groful prim-ministru ung(ur) Károlyi să facă ordin și să (îl) susțină în Banat. Aceștia își formează drept asupra Banatului, mai cu seamă Timișoara și la vale Torontalul, Bacica. Mai vin frații noștrii francezi, tot asemenea pentru susținerea ordinei. În primăvara anului 1919 ajunge armata de mult dorită, română.

https://biblioteca-digitala.ro

Înaintează pe Valea Mureşului spre Arad pe care-l cuprinde. Aşază gendarmerii prin Banat. În 27 august ies sârbii din Timişoara, se retrag spre Vârşeţi"[52]. Relatare surprinzător de exactă cu excepţia afirmaţiei că sârbii ar fi fost chemaţi să menţină ordinea de primul ministru ungar. În realitate această inabilă mişcare care a provocat atâtea dureri a fost făcută de mareşalul francez Franchet d'Esperey dar mentalul rural nu putea admite că „fraţii francezi" ne-ar fi putut face aşa ceva. Un nou clişeu se născuse, un nou mit, acela al „surorii noastre Franţa".

Conştiinţa participării la evenimente istorice decisive au prilejuit ample retrospective care dovedesc corecta înţelegere a mutaţiilor istorice în ciuda ritmului extraordinar în care s-au succedat. „Să se ştie că la anul 1914, în 20 iulie — se nota la Plugova — veni porunca ca să plece cătanele la bătae cu sârbii şi cu ruşii la Galiţia. Şi luni, în 27-lea plecară cu toţii remânând părinţii, mueri, copii plângând şi suspinând, mulţi remaşi pre câmpul de lupte în Serbia şi în Rusia şi mulţi or venit fără mâni şi fără picioare năcăjiţi, pedeştrii, apoi durând răsbelul mai departe în 1916 în luna august au început şi Rumania resbelul (1) contra Austro-Ungariei când au intrat rumânii în Orşova, Topleţi, Pecenesca pe acest teritoriu remaseră mulţ(i) morţi fiind o bătae grozavă, sosind germanii într-ajutori batură pre rumâni şi-i alungară şi atet Ungaria cât şi Germania intrară în Rumania pana trecură peste Bucureşti unde stăpâni(i) germanii jefuind tot ce au aflat: vite, bucate, trageau cu vagoanele zi pe zi tot în Germania încât lăsă Rumania saracă dar n-au durat mai mult timp şi cu ajutoriul Franţei şi Angliei pană şi America au sarit în ajutori rumânilor şi batură pe Germani şi pe unguri şi i-i scoaseră din Rumânia apoi intrară rumânii in Ardeal şi Bănat şi aşa ungurii care stăpânea Ardealul şi Bănatul se traseră în ţinuturile Ungariei şi aşa Ardealul şi Banatul se alipiră de Rumânia numindu-se Rumânia Mare"[53]. Perspectiva din care abordează evenimentele însemnarea citată este una românească. Istoria este a statului român în campanii şi nu a unui soldat bănăţean purtat pe fronturile austro-ungare. Războiul mondial este pentru autorul ei războiul de întregire al României. O poziţie asemănătoare dar de astă dată dinspre Banat o conservă o însemnare de la Chizătău: „Pro domo! La 17/30 Octomvrie 1918, după un război de 4 ani, 3 luni şi 6 zile, împărăţia austro-ungară s-a prăbuşit. Armata austro-ungară, compusă din 60% minoritari după ce pe toate fronturile ducea lipsă de hrană, îmbrăcăminte, erau trataţi neomeneşte iar acasă după ce li s-a recvirat bucatele, unsoarea, hainele, lucrurile de aramă, oţel, bronz etc. ba chiar şi clopotele de la biserici a trecut la revoluţia depunând armele. Fiecare minoritate şi-a cerut dreptul de autodeterminare pe baza legii wilsoniene primită de toate statele beligerante. Astfel împărăţia austro-ungară s-a dizolvat formându-se statele România Mare, Polonia, Cehoslovacia şi Jugoslavia. Revoluţia a durat 30 de zile. La 1 Dec(emvrie) 1918, la Alba Iulia s-a ţinut Adunarea la care a participat peste o sută de mii de oameni reprezentând Ardealul, Banatul, Crişana, Maramureşul şi s-a hotărât deslipirea acestor ţinuturi de Ungaria şi alipirea la România. De asemenea s-a hotărât în adunarea de la Cernăuţi deslipirea Bucovinei de la Austria iar la Chişinău deslipirea Basarabiei de la ruşi formând toţi românii o singură ţară, România Mare (...) Comuna Chizătău cu 36 morţi în război şi-a răscumpărat dreptul de sânge la această ţară.

https://biblioteca-digitala.ro

Chizătău, 1 Dec(embrie) 1918, Iuliu Puticeiu învăţător"[54]. În ciuda datării este clar că însemnarea s-a făcut după anul 1918, poate chiar la mai mulţi ani. Ea seamănă, nimic surprinzător la un învăţător, cu o filă din manualul de istorie dar semnalează un alt palier, superior, de înţelegere.

Oricum ar fi fost, socotesc unii contemporani, încheierea marii Uniri s-a produs numai atunci când în sate s-au instalat autorităţile româneşti. Acesta pare să fie şi mesajul însemnării de la Cadăr care lasă, în amănunt, urmaşilor ceremonia, serbarea ce s-a făcut cu acel prilej: „În 14 August 1919 au fost incorporate comunele Cadăr şi Duboz la patria mamă România-Mare prin cel dintâi pretor român, Dr. Valentin Gaiţă. Actul incorporării s-au făcut la faţa locului cu mare paradă şi anume: Antistia comunală în trăsuri şi cu călăreţi şi cu muzică l-a aşteptat pe d-l prim-pretor la hotarul Dubozului iar de acolo au venit, au trecut poarta triumfală, s-au oprit înaintea casei comunale unde cântăreţii au cântat „Deşteaptă-te Române" apoi au fost binecuvântat de D-l preot. T. Perian la care au răspuns d-l prim-pretor. Apoi s-au ales antistia comunală. La sfârşit au fost binecuvânt de învăţătoriul A. Lazăr. Au urmat apoi jocul hora apoi dl. prim-pretor au făcut văzută la preotul, la învă(ţătorul) A. Lazăr şi M. Băcilă. După prânz dl. prim-pretor însoţit de călăreţi, muzică şi trăsuri au mers la Vegovar Tormac. Prânzul l-a luat la dl. notar"[55].

Punctul final l-au pus însă alegerile când Banatul şi-a trimis întâia oară aleşii la Bucureşti: „Primul ablegat ales după războiul mondial în România Mare a fost ales tânărul şi însufleţitul doctor de medicină Ioan fiul neguţietoriului Ioan Teicu, nr. 45, lăcuitoriul acestei comune, Ilidia, octomvrie 1919, Simeon Luca"[56].

Cu aceasta, deşi însemnări vor continua să se mai facă ici şi colo, se poate afirma că s-a încheiat cariera lor. Satul descoperise o altă modalitate de a consemna, de a conserva şi a transmite urmaşilor, întâmplările extraordinare sau obişnuite prin care au trecut: memoralistica. Ea avea cu totul altă dimensiune, exprima individul şi nu (sau mai puţin) colectivitatea, avea adeseori uz personal şi nu public.

CAPITOLUL II

RĂZBOIUL

Evenimente istorice excepţionale care creează o tensiune maximă şi o supersensibilizare a conştiinţelor generează şi o bogată memorialistică. Confruntarea individului cu istoria în momente de criză influenţează decisiv destinul îndemnând la scris, la depunere de mărturie. Aşa s-a întâmplat după 1848—1849 când au fost redactate un număr mare de texte memorialistice al căror corpus lipseşte încă[1]. La fel s-au petrecut lucrurile după primul război mondial şi făurirea României Mari. Fluxul istoric nestăvilit care a produs schimbarea la faţă a lumii a avut desigur implicaţii majore în mentalul colectiv, a declanşat o serie de scrieri memorialistice. Simpla ei bibliografiere este un fapt îndrăzneţ. Totuşi cele mai multe s-au risipit prin periodice de mică circulaţie, de negăsit astăzi, apărute în tiraje confidenţiale. Multe, poate cele mai multe n-au

https://biblioteca-digitala.ro

fost tipărite. Fie că întâmplarea nu le-a acordat această şansă, fie că au fost redactate prea târziu atunci când accesul la tipar era decis de cenzură, fie că n-au interesat (şi acesta este cazul cel mai dramatic dar şi cel mai frecvent).

Banatul părea — spre disperarea unora din principalii autori ai (re)descoperirii sale — imun la starea de sporită sensibilitate postbelică întârziind să-şi aducă la rampă eroii săi, marele scriitor, autorul capabil să-l exprime, să-l (re)aducă în centrul atenţiei. „Când va veni oare — se întreba Liviu Jurchescu prin 1930 — şi „Jack London-ul plaiurilor bănăţene sau mai bine zis al uzinelor şi minelor de aici? Dar „Knut Hamsun"-ul nostru care să vrea să răsară de nicăieri pentru ca să scrie despre pribegiile bănăţenilor foşti soldaţi în armata austro-ungară, în primul război mondial? Au fost bănăţenii — ca prizonieri — prin Petrograd, Moscova şi prin închisorile şi lagărele Siberiei, iar la întoarcere un număr mare dintre ei au trecut prin Japonia, Arabia, Egipt, prin porturile Haiffa, Iaffa, Constantinopol, au fost prin Serbia şi prin oraşele Italiei, dar nici unul — înţelegeţi? — absolut nici unul n-a scris măcar un rând despre viaţa lor aventuroasă şi plină de peripeţii. Şi n-a fost unul sau o sută, ci cu zecile de mii"[2]. Dacă mari scriitori, până atunci, nu se arătaseră tentaţi de subiect, domeniul istoriografic, sub acest aspect nu era atât de arid. Mărturiile cerute începuseră să fie depuse. Petru Nemoianu şi Petru Oancea publicaseră deja memorii de război şi din prizonierat[3] dar o mai făcuseră şi o mai făceau şi alţii ignoraţi ulterior de o istoriografie interesată de proclamaţii, declaraţii şi programe, obsedată de cronologii dar uitând că istoria este populată de oameni. Această nevoie firească de umanizare a istoriei, de regăsire a individului, de pătrundere dincolo de faptul exterior, în filmul interior, în sensibilitate, în sentiment au reconsiderat memorialistica, cu deosebire cea „mărunţă", aceea care restituie omul şi faptul cotidian. În lumina ei istoria apare altfel, mai directă, scutită de intermediari, de „istorici" gata să-i transfere propriile prejudecăţi şi clişee. Este de aceea bine să-i lăsăm pe ei, pe martori să vorbească, să le aflăm părerile. Istoria aceasta subiectivă (care nu este?) se află foarte aproape de literatură ceea ce o face mai atrăgătoare, argument în plus pentru valorificarea ei. Atât cât a mai rămas după tăvălugul ignoranţei noastre sau neputinţei de a ne detaşa de ierarhiile (pre)stabilite, de a ieşi de pe traseele asfaltate şi marcate — dar vai, ducând nicăieri.

Ceea ce a generat memorialistica referitoare la război şi la Unire a fost conştiinţa istorică. Toţi care scriu, indiferent de palierul social, de condiţia intelectuală, o fac pentru că au luat parte la translaţii istorice majore şi vor să mărturisească. Deliberat. Atât! Pentru prima oară aceste mărturii le aduc şi cei de jos, ţăranii care au umplut tranşeele şi lagărele. Uneori o fac din impuls interior alteori este nevoie de unul exterior dar „materia" era pregătită. Desigur, s-a pierdut enorm de multă memorialistică orală căci satele rămâneau încă strâns ataşate acestui fel de comunicare. Acele zeci de mii pe care îi invoca Liviu Jurchescu nu au tăcut dar memoriile lor s-au pierdut odată cu trecerea vorbelor şi a oamenilor care le-au rostit. Întors acasă, mărturiseşte unul dintre ei, „multă vreme avui dă povestit şi la muere şi la copii şi la vecini"[4]. Această solicitare dar şi dorinţă de a povesti este confirmată şi în do-

https://biblioteca-digitala.ro

oumentele vremii: „o parte dintre prizonierii noştri din Italia şi Rusia au trecut ca voluntari în armata română — scria în 1938 preotul George Avram din Voislova — cari cu multă plăcere istorisesc cum alături de soldaţi din vechiul regat au luptat pentru libertatea noastră naţională"[45]. Unde, în ce rapoarte, în ce ordine de zi se mai pot găsi povestirile acestor soldaţi? Au fost însă şi din aceia care au înţeles că amintirile lor trebuie să străbată timpul şi singurul mod de a le eterniza era scrisul. Au început deci redactarea memoriilor. Unii, cazuri excepţionale, ca Tata Oancea, le-au şi tipărit, alţii le-au pus la dispoziţie pentru a servi unor lucrări ce n-au mai apărut iar alţii le-au lăsat pur şi simplu urmaşilor aşadar întâmplării. Acest simplu fapt — de a scrie, de a scrie memorii nu simple note, însemnări fugare — este o mutaţie în mentalul colectiv rural care trebuie sesizat. Ţărani scriindu-şi memoriile, iată un fapt nemaivăzut până atunci! Ele completează spectrul vertical al memorialisticii bănăţene alăturându-se celor redactate de ofiţeri, preoţi, ziarişti, politicieni, învăţători. Corpusul integral lipseşte ca şi în cazul celor de la 1848—1849. Şi totuşi ceea ce s-a putut recupera permite o reconstituire istorică, un film cu personaje reale. Fiecare a străbătut acei ani într-un mod personal şi a povestit ca atare, reconstruind, restituind. Nu istoria unor instituţii ci istoria unor oameni, nu istoria alcătuită din bătălii cu eroi strălucitori şi discursuri avântate în care toate sunt la locul lor — unde trebuie! — şi totul este clar, ci una în care oamenilor le este frică, în care se moare de foame, cu lagăre şi tifos exantematic, cu dubii şi greşeli. Această istorie are eroii săi şi firească, aventurile ei extraordinare, situaţiile sale limită, povestite uneori cu modestie, pe scurt, alteori lungindu-se pentru a-şi aşeza autorul în ipostaze cât mai convenabile, cu tristeţe, cu haz, purtând însă întotdeauna amprenta unei mentalităţi — în limbaj, în idei, în formă şi în conţinut deopotrivă. Discursul se referă la acelaşi lucru dar fiecare îl rosteşte diferit. Ţăranul, ofiţerul, preotul selectează faptele în manieră diferită şi le povestesc diferit. Este unul din elementele care dau valoare, unicitate memorialisticii.

„Aşa de curând să vorbească tunurile nimeni nu se aştepta"

Războiul este fundalul general, scena pe care se perindă personajele. Dincolo de diferenţe există şi un punct de vedere comun întregii memorialisticii bănăţene asupra lui: este un război străin, murdar, un calvar, un coşmar care trebuie străbătut, îndurat. Orice tentativă de sustragere era justificată, nerușinoasă, meritorie chiar. Primii care înţeleg acest lucru sunt oamenii „simplii", ţăranii. Ei n-au crezut o clipă în idealul de vitejie şi credinţă, n-au căutat aventuri, pentru ei războiul n-a fost un câmp de afirmare sau refugiu. De fapt oamenii satelor bănăţene au simţit din vreme freamătul sinistru, apropierea războiului. Un preot unit de la Gârlişte, sat pitit în munţii Aninei, Virgil Pop, intuieşte încă din iarna lui 1912—1913 că lucrurile nu erau în regulă. Pornise să adune milostenii pentru construcţia bisericii şi de la primii paşi sesizează

https://biblioteca-digitala.ro

atmosfera încărcată. Peste tot poliţişti cu ochii în patru, detectivi în căutare de spioni, ofiţeri vigilenţi şi „patrioţi" gata să ţină lecţii de civism:

„Prin 9 Decembre 1912 ne-au sosit cărţile de colectă şi licenţa valabilă pre un an de zile adecă până la 9 Dec(embrie) 1913. În 10 dec(embrie) am început colecta eu cu Martin Cristun începând din Reşiţa apoi prin Bocşa, Gataia, Voiten, Timişoara, Vinga, Arad, Maria-Radna, Lipova, Miniş, Gyoroc, Şiria, Pâncota, Cuvin, Covăsânţi şi în Lugoş de unde pre la sărbătoarea Crăciunului neavând suplent acasă a trebuit să me reîntorc acasă. În acest drum am adunat o sumă frumoasă de vreo 1 000 coroane. Cealaltă parte, adecă Păun Duda cu Petru Drăgoi au făcut colectă pornind de pre la mijlocul lui Decembre prin comunele din jurul Oraviţei şi a Cacovei cu un rezultat relative asemenea destul de frumos. Toate aceste colecte decurgeau pre vremuri războinice, foarte agitate, pre vremea resboiului balcanic. De aceea a întâmpinat mulţime de piedici în o criză extraordinară de bani şi având oameni foarte neîncrezători. Greutatea cea mai mare o aveam eu prin oraşele mari ca prin Timişoara, Arad, etc. unde pas de pas me priveau poliţiştii de cutare spion sârb. În Voitec, după ce am sosit în comună, în noaptea dintâi pentru mine, antistia comunală şi mai ales chinezul şi notariul nu aveau pace ci pre stăpânul casei unde m-am sălăşuit, l-au luat la întrebătoriu seara pre la 11 oare şi în aceiaşi noapte a telefonat notariul după gendarmi la Jebel (Séphely) pentru mine, şi aceia în timp de noapte au făcut o cale de 10 km-tri pre jos şi în zori de ziuă au venit la mine să mă inchiziţioneze, mi-au cerut actele să ne legitimeze şi apoi aflând toate în ordine s-au depărtat. În Timişoara în trei rânduri am fost prins. De 2 ori de detectivi din Cetate iar a treia oară de poliţişti în Fabric şi târât la casa oraşului. Am avut destule greutăţi. Fost-am perzecutat şi batjocurit prin comune neunite de preoţi neuniţi, fost-am dojenit prin Orşova de un căpitan pentru episcopia Hajdudorogului, că de ce ne împotrivim. Suferit-am pentru Hajdudorog şi de la cărturari neuniţi. Dar am trecut preste toate"[6].

De ce i-a fost însă frică n-a scăpat. La intrarea României în război, în anul 1916, Virgil Pop ajuns între timp paroh la Clopodia, va fi pus sub supraveghere politică[7]. Scurta relatare semnalează starea generală de boală, boală specifică imperiilor crepusculare şi care este suspiciunea generalizată. Se confirma ceea ce constatase, cu candoarea-i binecunoscută şi Svejk, în fapt purtătorul de cuvânt al unui mare scriitor dar şi istoric, Iaroslav Hasek, cu puţin timp înainte de mobilizare[8].

Mobilizarea a stârnit multora fiori de ghiaţă. Pe toţi evenimentul pare să-i fi luat prin surprindere. Niciunul nu va uita clipele acelea. Scena plecării pe front a rămas descrisă sumar dar sugestiv la Valeadeni: „Era o duminecă după amiazi în toamna anului 1914. Tot satul era la horă înaintea bisericii şi-şi petrecea minunat când sosi porunca de mobilizare dată prin baterea tobei. Se svonise că are să fie război, unii mai cetiseră prin gazete, alţii auziseră din alte părţi că se învrăjbiseră popoarele din Europa dar aşa curând să vorbească tunurile nimeni nu se aştepta. În ziua următoare se adunară la primărie nu numai cei chemaţi ci întregul sat cu mic cu mare. Intrară apoi în sfânta biserică, li

https://biblioteca-digitala.ro

se servi slujba divină iar cei chemaţi la războiu se împărtăşiră din sfânta cuminecătură. Bătrânul preot Ioan Meda şi învăţătorul George Cătană le ţinură cuvântări de îmbărbătare, temere de Dumnezeu şi iubirea deaproapelui. Au plecat atunci din comună 50 voinici. S-au făcut noi asentări, alte trupe pe front. Rândurile sătenilor se răreau. Jalea cuprinse satul. Veşti triste soseau acasă de pe front şi din spitale"[9].

Grigore Mihăiuţiu din Bozovici era, pe atunci, absolvent al liceului de stat din Caransebeş şi a primit, ca atâţia alţii, un ordin de chemare la unitate, în cazul său, o şcoală militară. De acolo a fost trimis direct pe front. Aşa a început o carieră militară de excepţie. În memoriile pe care le-a scris la bătrâneţe Mihăiuţiu vorbeşte despre sine la persoana a treia.

„După terminarea celui de al şaptelea an şcolar în mod obişnuit ca un elev eminent, Grigore, în luna august, primi ordin de recrutare şi mobilizare în cadrul mobilizării generale declarată de Austro-Ungaria contra Serbiei în urma asasinării la Sarajevo, prin atentat comis contra principelui Ferdinand moştenitorul tronului, cu ocazia unei vizite făcute. La recrutare Grigore, găsit ca apt pentru îndeplinirea serviciului militar, este încorporat, mobilizat şi repartizat la regimentul cu limba de predare, de comandă, oficială, maghiară pe care o poseda la perfecţie. La cerere aprobată special de către Ministerul de Război maghiar depune cu reuşită examenul de ultimă clasă în şcoala militară de ofiţeri, kadeţi, din Budapesta. După care prin obţinerea absolvării Şcolii de Ofiţeri de honved maghiare ca ofiţer de infanterie la comandă de pluton, apoi companie, participă la luptele de la Miskolcz din Carpaţii Ungariei"[10].

La izbucnirea războiului el mai credea încă în vitejie şi onoare militară. Curând o Curte Marţială îl va convinge de contrariu. Oricât de vitejeşte s-ar fi purtat, rămânea un român şi deci suspect.

Ion Stângu din Gârlişte a plecat şi el fără să crâcnească. Era sărac, nu avea nici relaţii nici bani care să-l scape de front:

„În anul 1914 am mers la vizitaţie unde întâia dată nu am rămas cătană însă în acelaş an s-au şi început războiul. Atunci am mers al doilea oară şi am rămas soldat şi am stat acasă cu colegi(i) mei până în 26 oct. 1914. Atunci ne-au chemat în armată la Caransebeş unde am stat două luni. Atunci am plecat în Galiţia înainte de Crăciun cu trei zile unde m-au rămas familia plângând căci nu ştiea cine măi vine acasă"[11].

În schimb Ion Pelea din Fibiş nu se da dus cu una cu două. Era om încercat de viaţă. Se născuse sărac lipit dar a reuşit să facă avere, să cumpere pământ. Apucase să facă şi un an de puşcărie dar a ştiut să se descurce chiar şi acolo. Cunoştea valoarea banului aşa că ştie precis ce are de făcut. Desigur, până la urmă a primit şi el ordinul de mobilizare:

„Atunci am rămas cătană în bătaie. Ş-atuncea am făcut filmenţiş (rugământ la unguri), ca să rămân acasă. Atuncea am luat în parce dăla spăhie pământ, ca să rămână acasă. Şi mai avem din pustă dăla un neamţ 20 dă lanţă tăt în parte. Şi am avut în arendă dăla comună, dăla oameni, dăla Gheorghe Lepa nr. 45 dân dolmă, 8 lanţă. Numa o fost greu! Ş-atunci o trăbuit să ieu doi în creginţă, fără bani. Ş-am arat cu 4 cai 42 de lanţă într-o primăvară. Am lucrat cam o lună tăt la plug şi la grapă. Al mai mult pământ dăla Sculea dăla grofu. Când o fost tăt arat, sămă-

https://biblioteca-digitala.ro

nat, o fost 60 dă lanţă, cu tot laolaltă, cucuruz cu orz, tăt. Atunci o trebuit să mă duc la bătae, c-o rămas Scurea acasă la rugarea noastră. Că motivu meu o fost că aveam copil, da n-o luat copilul pământul, numai io. Ş-aşa o trebuit să mă duc la cătane. Am stat în Caransebeş 6 luni la Şcoala dă cătănie, la învăţătură pântru instrucţie. Ş-atunci o fost la săcere, am căpătat o carce dăla muere dă acasă, că ce face ea cu tătă sămănătura? Eu dă necaz n-am putut să fac şcoală dă cătănie. Atunci m-o întrebat ,măjuru că de ce nu pot să fac. Atuncea i-am dat carcea d-o cetit-o. Atuncea zice către mine: „fi cuminte că după amiază-ţi te-i duce acasă". Şi am stat la raport la căpetan, ş-am căpătat „urlab" (permis) să vin acasă 30 dă zile. Şî când or fost 15, m-or chemat înăuntru c-o dat telegramă că le-a fost grabă mare dă noi, c-o fost sămn dă bătae mare în 1917. Şî când am ajuns acolo m-or întrebat că am acasă untură? Eu am spus că am. Atuncea iară m-o dat 8 zile urlab. Şî când m-am dus înapoi am dus o chilă de untură, aşa or zăs ei, dară m-o plăcit-o. Şî am venit iară să aduc ovăz acolo şi ovăzul l-or plătit cu 6 creiţari chila. Am dus o jumătate metăr (100 de chile meterul) şî m-or dat 6 coroane"[12].

A trebuit să accepte inevitabilul — includerea într-o companie de marş cu direcţia Galiţia. S-a descurcat însă şi peste şase luni venea deja într-un concediu.

„Ş-atunci o stat în porunci că mergem la Galiţia la bătae. Ş-atunci dă telegramă după muere să vină la mine că plec la bătae (aici bătrânul începu să plângă). Ea când a venit la mine, când o văzut că-s îmbrăcat dă marş dă dus, o ameţit şi o picat. Noi stam în oraş la biserică şi muzica o zăs. Era o bandă cătănească. Şî ea când o văzut mare năcaz o avut. Ş-atuncea io m-am răspuns că-i muerea lui Pelea. Atuncea d-l căpetan mi-o dat voe să mă duc la ea. Ş-acolo ne-o jurat popa că merem la bătae să ţinem cu ţară pă foc şi pă apă. Şi ea o mers în rând cu mine, lângă cătane. Am dus-o dă mână până la staţie. Am dus şi tovara ei şă a me. Eram tare atunci! Ea m-oadus tât felul de mâncare: pită, clisă, brânză, carne dă hoară, fel de fel dă mâncare... Şî căpetanul o fost om bun, era neamţ şî o lăsat-o d-o mers cu mine până la Arad, în staţia mare, era mueri mai mulce cu noi şi tare or plânş! Mare năcaz o fost pă ele! Şî ne-o dus în Galiţia. Cătanele or cântat a jăle, a cătănie, cu plângere mare. Pângă drum erau morţi şî ruşi şi d-ai noşci. Numa pă cruci s-or cunoscut că care-i. Acolo când am ajuns la şcoală, am mers la Cîpar Chichiz. O trebuit să învăţăm să ne bacem cu 4 ruşi un om. La puşcă aveam baionetă şi dăgeam în majur, ori filor. Ei ţineau ciomag învăluit în dârză. Conducătorii or fost germani. Comanda ghermanului o fost şî vorba ungurului. Acolo am fost în Lemberg, ne lăsa pă hotar dă am învăţat instrucţie. În oraş era tare mândrul. O fost mâncare dă tot bună cam o lună: carne şi crumpi, mâncare ungurească. Şî atuncea odată s-o tras mâncarea, că o dat pită la nemţi. Şî noi în loc am căpătat 3 crumpi gimineaţa, 3 la amiazăţi şi 3 sara. Şi atuncea la Micolaef am stat 6 luni. Acolo era işcoală mare. Cunoscuţ or fost mulţi. Făceam şcoală tăt o formă. Nemţii mâncau pită şi noi crumpi cu mâncare. Ei mâncau pita noastră în ţara noastră. După 6 luni am venit la conced io cu un ungur dăla Vinga. El era măjur, om bun, zâşe: „să nu ne dăm la români dacă mergem la bătae". Tăt natu trage la a lui! Şî am venit acasă cu el. Io la mine şî el la el. Iară la ziua hotărâtă m-am dus"[13].

https://biblioteca-digitala.ro

Din Galiţia, alte porunci, îi vor trimite în Italia dar el ştia că la război nu se pleacă cu mâna goală. Prudenţă tipic bănăţeană. Ar fi ştiut, desigur, şi alţii ce-i de făcut dar le lipseau banii:

„Ş-atunci când m-am dus înapoi, atunci a stat în porunci, că mergem la Italia (toamna în October 1917). Mie m-o făcut muerea dă acasă mâncare pă 3 luni: pită friptă pă cuptor şî pogace dă făină albă coapce dă tri ori. Şî m-o făcut rântaş v-o 4 kile şî o oală dă 3 litre untură m-o pus. Şî când am plecat a plâns. La Vinga întâlnirea m-o fost cu ungurul la o laltă. Şî ea o mers cu mine şi cu copilu. Acu nu pot să spun dă jăle. Când o plecat dăla Vinga abia ne-am răznit dă jale şi dă plâns. Ea o plecat acas şi io am plecat la Galiţia. Când am ajuns acolo o stat în porunci să plecăm la Italia. Acu ce să fac cu mâncarea? Atunci am plăcit dă m-o făcut 4 cufere. Ave(a)m totdeauna la mine 4—500 florinţi. Şî atunce am plăcit la cocie să-mi aducă mâncarea la trener. Şi m-o ocolit pă eisenban. Iară banda a zâs, până noi ne-am pus pă eisenban. Acolo s-or strâns mueri dăla Rusia ş-or plâns în limba lor. Şî atuncea am plecat cătă Polonia rusească. Şî atuncea am trecut în Ucraina. Şî d-acolo am trecut în Ghermania şî atuncea am trecut în Austria. Eisenbanu nost s-o oprit numa câce o ţără. Am mers 6 săptămâni. Ne-am dat jos numa în staţii. Mincenaş unge o stat eisenbanu, în tăt locu or pus post dân cătanele noaşce. Căpetanu o fost tăt om cunoscut, ca de omenie să-i păzească pă ceilalţi să nu fugă".[14]

Cufărul cu slană, şi pită era, în viziunea paorelui bănăţean, garanţia supravieţuirii chiar şi într-un război mondial!

Petru Oancea din Vasiova era şi el convins de acest adevăr dar era nevoiaş. Avea însă argumentele sale, cu nimic mai prejos. Era „maistor", sculptor de mobilier, meserie căutată şi de domnii comandanţi şi mai avea şi talentul relaţiilor. Astfel a reuşit să rămână în garnizoană, când la Jicin în Boemia, când la Oraviţa sau Timişoara dar pe front niciodată. Necazul însă vine pe neaşteptate. În cazul său, ca al atâtor altora, luă forma unui ordin de plecare. A făcut o criză de nervi. Devastează un depozit dar până la urmă lumea aceea amestecată de ordonanţe, furieri, majuri şi oberlaitnanţi româno-germano-maghiară-slovacă îmbrăcată în uniforme k.u.k. s-a coalizat pentru a-l face scăpat. Paginile sale par semnate de Hašek dar personajele sunt reale: Tocmai reuşise să „facă rost" de câteva scânduri necesare meşteşugului său:

„Am ochiat vre-o câteva scânduri de molin sus în podul unui şopron la comp(anie) şi tare mi-ar trebui şi nu pot să le fur. Vorbesc cu zugsfürerul Gaita să le „requireze" pentru mine.

— N-ai grijă taico popo, îmi spune el, lasă numai pe mine!

De fapt noapte următoare, pe la miezul nopţii, numai ce aud că cineva „zgâmeşte" pe sub poartă şi face larmă, zgomot. Aude şi simte şi dl. Stürmer, se scoală şi ia sabia într-o mână şi browingul în alta şi iese afară în curte strigând „Wer ist!?" Hoţii chear au gătat de băgat pe sub poartă a şaptea scândură şi o iau la fugă pe izlaz. Mă scol şi eu, şi spui d-lui Stürmer „afacerea" carele însă ne trimite dracului pe toţi, cu tot cu scânduri, că de ce nu i-am spus de cu seară „Was wird sein", să nu-l pomenim noaptea.

Astăzi vine în befehl ceva referitor la mine, ce mă prostesce, mă-nfurie, mă scoate din geleis. Anume: „Ers. Res. Corp. Encoveti Oance Pe-

https://biblioteca-digitala.ro

tru von II Ers. Comp. als. Bewafnungsdienst, würd am 15 dieser Monat nach Arad transportiert. etc. etc.

Ordinul, befelul asta pică ca o bombă în capul meu. Cum Dumnezeule, am stat eu 4 ani încheiaţi tot la comp(anie) şi acum, deodată, să mă despartă de familie, să mă trimită de aici la Arad, la Békéscsaba, la Galiţia şi mai ştiu eu unde? Şi încă, als Bewafnungsdienst când eu de fapt sunt Helfdienst, numai pentru birou? Se miră toată lumea ca de un eveniment foarte însemnat, taica popa Oancea va fi mutat dela ţvaite, cine o să mai dea poşta acuma? Oare de ce l-o fi mutând, o fi făcut ceva rău, ori de ce?

Nu mănânc nimica doauă zile şi nici nu dorm nimic două nopţi. În ziua următoare, ziua a treia la vreo doauă oare după masă merg la comp(anie) şi intru în magazina-birou a comp(aniei) unde se păstrează alimentele, apoi baionete, puşti, tobe, trâmbiţi, etc.

Mihail Zarva de prezent notar în Prilipeţi, e aci, întru colţ, scrie nu ştiu ce la un birou. Mă aşez pe un scaun şi stau aşa prostit vre-o oară. Cele mai înfricoşate şi negre gânduri îmi umblau prin minte, prin creer. Ce am greşit eu, ce am făcut eu rău de voesc să mă mute, să mă despartă de familie, de copii şi de nevastă. De ce?

Deodată săr în sus, încui uşa, trag cu cartea de poştă de pământ şi apoi, ca un apucat de furii, de duhuri necurate, urlu odată fioros şi prind a face ravagii în magazina asta. Apuc scaunul pe carele am şezut şi când trag cu el într-o lampă dăle mari (cundbrener) ce e acăţată în tavan, o fac pozderii. Iau sticlele cu cerneală, vo trei litre, şi într-o secundă trag o pictură de mai mulţi metri pe un părete. Pun mâna pe lopeţi, pe topoare şi le izbesc în cele patru puncte cardinale ale magazinei. Împrăştii pe jos saci cu cafeauă, cu zwibak, cu păsulă. Dau de-a roata tuturor tobelor ce sunt depozitate aci, şi apoi cu călcâiul păpucului le sparg pelea. Trimbiţile le turtesc cu toporul şi multora le tai grumazul. Spumegând şi urlând cu un urs, ca un taur, sfărâm toate trei ferestrele, împroşcând cu sticle sparte mulţimea de cătane ce s-au astrâns în drum şi se uită îngrozită la prăpădul ce-l fac. Saci de zahăr cristal, grei de câte 120 kg, pe carii de-abea îi duceau în cuină trei coci, îi apuc ca pe nişte perini, şi când îi izbesc cu ei de păreţii magazinei, se cutremură căsarma, pare că, sub bubuiturile lor, apoi zahărul se împrăştie de-arându-l ca o neauă ca o băbură îngheţată şi peste zahăr avântându-mă să apuc altă ceva să zdrobesc, lunec ca pe gheaţă şi cad de câteva ori. Mă apuc apoi de lăzile cu muniţie pe carii le despic cu tăiuşul lopeţii şi umplu podelele cu patroane. Tot regimentul 43 a înconjurat căsarma şi se cruceşte de cele ce fac. În gang sunt o mulţime de ofiţeri cari cică se uitau pe gaura cheii la dezastrul ce-l făceam. La ora 5 a venit dl. căpitan Juhász şi cu feld-(webelul) Buru, au bătut în uşă să le deschid dar eu am devastat mai departe. Îm dam seama de cele ce făceam dar nu mă puteam opri, stăvili. O putere drăcească îm da puteri uriaşe. La ora 6 se întoarce o comp(anie) de muzicanţi de la exerciţiu şi cântă în marş. Cineva o îndeamnă să cânte sub fereastra magazinei. Asta mă linişteşte. Încep a plânge, destui uşa şi dau fuga în drum, în mijlocul ei.

Dacă nu ar fi d-nul căpitan, m-ar lega numaidecât şi m-ar închide ca pe un nebun. Dl. căpitan însă nu a lăsat ci dă poruncă lui Buru şi mai la nişte ficiori să mă ducă acasă şi nişte zile să nu mai vin la com-

https://biblioteca-digitala.ro

p(anie). Der feld... von Baon mit seine befehel ist schulding für alles diese schaden was hat der Oance, hier in den magazin gemacht, așa cică a spus dl. căp(i)t(an) Juhász după ce am plecat eu. Patru zile zac în pat și atâta sunt de slab că nici nu pot vorbi măcar, nici nu pot rădica mânile în sus. Se pare că am cheltuit la căzarmă și puterea și forța pe ani nainte. Dl. căpitan Juhász trimite zilnic ordonanța la mine să știe ce fac, cum îm este și a spus să fiu numai liniștit, că nu voi fi mutat de la comp(anie). Befelul ăla cu mutarea mea s-a anulat deja a doua zi. Mă liniștesc în privința asta dar cu grozăvenia ce am făcut-o la cazarmă și cu mai alte gânduri și dureri sufletești, atât s-a tulburat interesul și inima mea, că plâng încontinu ăste patru zile și patru nopți. Și nu știm cum, îm vine a crede că ar fi mai bine să nebunesc de tot, să numai știu de mine, văzându-mi visurile spulberate, nimicite. Nu pot șurubui sentimentele! Și fazele războiului mă tulbură grozav"[15].

Nici o altă încercare de a-l disloca pe Petru Oancea din garnizoană nu va reuși. Sfârșitul războiului îl va găsi în spatele frontului împreună de altfel cu dl. căpitan Juhász. O victorie personală într-un război mondial! Puțini au reușit însă să evite tranșeele.

Nici Eftimie Gherman n-a ajuns pe front dar din cu totul alte motive. A ajuns în pușcărie pentru că avea convingeri pacifiste. Era social-democrat:

„La izbucnirea primului război mondial din 1914 în rândurile tinerilor mobilizați am fost și eu chemat deși nu aveam vârsta legală, eram mai tânăr cu doi ani. Am fost încorporat la Reg. 43 Inf. din Caransebeș apoi trimis la Castelnovo în Bosnea-Herțegovina, azi localitatea Kotor din R.S.F.J.

Odată cu încorporarea mea începusem ca să iau legătura cu camarazii de arme și să fac, treptat, o propagandă pacifistă prin discuție de la om la om.

În acel timp, comandantul meu de pluton, un locotenent de rezervă, în afară de instrucția militară zilnică, ținea de două ori pe săptămână prelegeri de educație cetățenească cu noi, militarii. Între altele, el afirmă că noi, soldații români, avem tot interesul ca actualul război să fie câștigat de monarhia austro-ungară, căci numai așa vom putea în viitor să beneficiem de o serie de drepturi ce astăzi nu le avem. Pentru aceasta însă noi trebuie să luptăm cu vitejie în război. Aceste idei, sub alte forme, locotenentul nostru le repeta mereu. Eu am trebuit să fac eforturi mari, la început, ca să nu-l întrerup pe orator, fiind pasibil de Curtea Marțială. Dar, la un moment dat, după ce locotenentul și-a terminat expunerea și am fost lăsați liberi, eu i-am ținut calea locotenentului la ieșirea din sală și respectuos l-am rugat ca să-mi acorde o întrevedere în afara cazărmii dar nu în calitatea mea de „soldatul Eftimie Gherman" ci de „cetățeanul român Eftimie Gherman". L-am mai rugat ca despre această întrevedere și discuțiile purtate să nu se știe decât de noi doi. Locotenentul a rămas un timp surprins de cererea mea, dar revenindu-și, a acceptat ca în decursul serii din acea zi să ne întâlnim la camera lui mobilată.

Întrevederea a decurs în liniște. Eu i-am cerut scuze respectuos și i-am explicat motivele ce m-au determinat ca să-i solicit această între-

https://biblioteca-digitala.ro

vedere. Tot timpul am fost atent şi am înregistrat că în conversaţia noastră locotenentul a revenit cu afirmaţia că interesul nostru este de a lupta ca să câştige acest război monarhia austro-ungară, ofiţerul mi-a spus că este sigur că numai în felul acesta noi, românii, vom câştiga anumite drepturi ce azi nu le avem şi anume, dreptul ca să avem şcoli în limba română, chiar dreptul ca să avem o universitate românească, apoi mai multe episcopii ortod(oxe) române, dreptul politic ca să nu mai fim priviţi ca o minoritate ci o naţiune etnică română. La acestea eu am răspuns ofiţerului interlocutor că, după mine, noi, românii, avem interesul ca monarhia să piardă războiul fiindcă atunci ne vom putea desprinde din ea şi vom putea revendica drepturile noastre istorice. Ofiţerul, ascultându-mă cu atenţie, la urmă mi-a spus că, după el, cele susţinute de mine sunt vise nerealizabile. Terminând discuţiile, ofiţerul mi-a solicitat asigurarea mea că nimeni şi nimic să nu se ştie despre această întrevedere, care ar putea să ne ducă pe amândoi în faţa Curţii marţiale. Eu am promis ofiţerului şi m-am ţinut de cuvânt.

Am fost, apoi, trimis la unitatea din Castelnova din Bosnea-Herţegovina. Aci, ca şi la Caransebeş, am continuat propaganda mea pacifistă printre noi mei camarazi, dându-le şi câte un exemplar adus pe ascuns de mine de unde venisem. Între broşurile distribuite se aflau: „Ce vor social democraţii?“, de C. Dobrogeanu Gherea, „Pământul şi roadele sale trebuie să aparţină celor ce muncesc“. Dar, la scurt timp, la o percheziţie făcută prin dormitoarele soldaţilor s-au găsit câteva dintre aceste broşuri propagandistice. Ofiţerul cu percheziţia a raportat comandantului unităţii şi s-a trecut la interogări printre soldaţii la care s-au aflat asemenea broşuri. S-a descoperit, din declaraţiile acestora, că eu le-am distribuit asemenea broşuri. Imediat am fost arestat şi s-a fixat urgent ţinerea procesului. Ca martori au fost citaţi printre soldaţii de mai sus şi soldatul Inda (?) din Tufări, pe care eu îl socoteam cel mai bun prieten al meu şi cel mai apropiat de ideile mele socialiste. La dezbaterea procesului însă s-a dovedit că acest soldat Inda era un agent informator provocator.

La proces a fost citat şi a venit de la Caransebeş şi locotenentul de rezervă fostul meu comandant de pluton cu care avusesem acolo întrevederea de mai sus. Declaraţiile acestor doi, ale soldatului Inda şi ale locot(enentului) de rez(ervă) fostul meu comandant de pluton au contribuit în mare parte la condamnarea mea la moarte prin sentinţa dată.

Conform legilor militare în timp de război, o condamnare la moarte dată de tribunalul militar rămâne definitiv numai după confirmarea acelei sentinţe de comandantul corpului de armată respectiv. În cazul meu sentinţa definitivă trebuia confirmată de generalul Dankel comandant al corpului de armată. Un episod a venit însă în ajutorul schimbării sentinţei dată de tribunalul militar ce mă judecase. Anume, în timpul cât a citit colonelul-preşedinte al tribunalului militar sentinţa, eu, la un moment dat, aş fi zâmbit. Era tocmai momentul când se citise hotărârea de condamnare la moarte. Mi-amintesc că, colonelul s-a oprit din citirea sentinţei şi m-a întrebat oarecum nedumerit dacă eu am înţeles ce el a citit până aci. Eu am afirmat că am înţeles totul. La acestea el m-a întrebat de ce, dacă am înţeles totul, eu zâmbesc. Apoi şi-a continuat citirea sentinţei.

https://biblioteca-digitala.ro

Din cele aflate după aceia de la soldaţii care asistaseră obligatoriu la acest proces al meu, mi s-a spus că de fapt, spre uimirea şi a lor, eu am zâmbit tot timpul citirii sentinţei, cu multă nepăsare.

După cetirea sentinţei, dându-mi-se dreptul la ultimul cuvânt, m-am adresat colonelului astfel: „Eu, cel condamnat la moarte, nu am înţeles cum de a ajuns tribunalul la concluzia să mi se dea sentinţa aceasta de condamnare la moarte când se ştie că nici Prinkipo, asasinul moştenitoarului tronului Austro-Ungariei, nu a fost condamnat la moarte". La aceasta, colonelul mi-a ripostat că asasinul Prinkipo, atunci când a comis atentatul, a fost minor. La acestea eu am izbucnit vesel: „Şi eu, domnule colonel, sunt minor, de-abea am vârsta de 21 ani".

Aşa cum am spus mai sus, sentinţa a trebuit să fie confirmată de generalul comandant al corpului meu de armată. Aceasta a comutat pedeapsa capitală în condamnarea mea la 20 ani de muncă silnică. După această sentinţă definitivă, am fost imediat escortat şi trimis la închisoarea-fortăreaţă de la Arad. Acolo eram închişi câteva mii. Tot la Arad mai era însă şi un lagăr de internaţi politici civili aduşi din vechea Serbie. Numărul lor era de circa 20 000. Din cauza mizeriei, a lipsei de hrană (dimineaţa se da un fel de supă din rântaş de făină, la prânz o mâncare-terci iar seara nu se da nimic; pâinea se da 1 kg la 5 zile) izbucnise tifosul exantematic în cele două închisori unde mai rămăsese, în 1918, numai vreo 2 000 de supravieţuitori subalimentaţi, în fiecare închisoare. Înmormântarea cadavrelor se făcea în groapa comună cu cadavre suprapuse peste care se turna var nestins". În situaţia aceasta am ajuns şi eu până în luna Octombrie 1918 ca să supravieţuiesc".

Eftimie Gherman a reuşit să supravieţuiască acestei cumplite încercări aşa cum a reuşit să supravieţuiască, e drept printr-un îndelungat exil, epocii staliniste. A lăsat un interesant manuscris memorialistic (consultat de noi într-o copie xeroxată pusă la dispoziţie de dl. Adrian Ciomaga) din care am citat şi cele de mai sus.

„A început focul şi a ţinut zile şi nopţi întregi"

Frontul de care se temeau toţi apare destul de puţin în memorialistică. Spaţii largi sunt rezervate mai ales manevrelor menite să-l evite. Totuşi imaginile confruntării directe, a luptelor, a vieţii din prima linie nu lipsesc dar nici nu au amploarea care ar fi putut fi bănuită. Slab echipate, trecute printr-o scurtă etapă de instrucţie, dezastruos conduse de state majore veşnic depăşite de situaţii, batalioanele bănăţene erau decimate în bătălii dinainte pierdute, expuse încercuirii, lăsate fără sprijin sau lovite de propria artilerie[16]. Soldaţii doreau un singur lucru — să scape cu viaţă! Nu înţelegeau ce caută în Italia sau în Galiţia. Adeseori, mai ales după intrarea României în război, plecau cu gândul să treacă cât mai repede la inamic. În toamna lui 1917 şi primăvara următoare pe frontul italian românii treceau linia frontului în formaţiuni compacte, uneori pe plutoane sau companii[17]. Adeseori contactul cu frontul se reducea la o primă, o singură luptă după care începea, în cazul în care scăpau cu viaţă, o nouă etapă — aceea a prizonieratului.

https://biblioteca-digitala.ro

Întotdeauna însă episodul frontului este redusă în raport cu dimensiunile memoriilor. Ion Andreș cade prins chiar în 1914, între Crăciun și Anul Nou, la prima ciocnire cu rușii. Fusese trimis într-o misiune de cercetare și nu s-a mai întors:

„Am ajuns în Galiția în ziua de Crăciun unde am mers cu toți la biserică și ne-am rugat cu toții. După Crăciun am pornit spre front și (am) mers într-o pădure unde ne-am întâlnit cu rușii și am început a pușca uni(i) într-alții și așa era un foc de grozav încât din compania (a) patra unde am fost cu Regimentu(l) 43 nu au măi rămas decât patru ficiori, ne-am întors napoi unde ne era locul de rezervă până ne-am mai căpătat ajutor, după ace(e)a, mânezi, am mers eară spre ruși, am trecut peste o apă unde era gheață. Când eram la mijlocul râului s-au rupt gheața și ce să vezi, toți eram cu picioarele în apă. Și atunci am vrut să prindem pe ruși însă eram foarte înghețați de frig și nu am putut face nimic. Earăși am fugit napoi și după aceea am stat într-o casă pustie ca să ne uscăm. Deodată au venit un caporal cu numele Zâmbran care zâcea să merg cu el în pătrăulă și plecând cu el am mers înainte și colegii după mine. Când am ajuns la un pod am văzut niște oameni care nu ăi cunoșteam cine sunt ruș(i) sau daia noștri(i) însă îm făceau cu mâna să merg la ei. Am întors capul și am strâgat la Zâmbran să vină la mine însă el au zis să fug napoi că acolo sunt ruși(i). Eu am vrut să fug însă ruș(i) deodată începură să pușche după mine. Eu de frică am sărit într-un cănal unde era afund însă ruș(ii) tot pușcau. Eu am pus cârpa în vârvul pușchi și am ridicat sus și ei au încetat cu pușcatu(l). La urmă au venit la mine și m-au ridicat de jos căci eu eram mai mult mort de frică, nici nu am putut vorbi, după aceea m-au luat niște ruși și m-au dus într-o casă și am durmit o noapte. După aceea mâne zi m-au luat alt rus și m-au dus într-un sat unde erau mulț(i) prinși tot de ai noștri(i)"[18].

Ioniță Drăghici din satul Mal, soldat în același regiment 43 infanterie din Caransebeș, a cunoscut mai bine frontul, calvarul lui a fost mai îndelungat, în această etapă, firește. Înaintări urmate de retrageri, acțiuni de neînțeles, lupte sângeroase prin văgăunile Carpaților, foame și păduchi, iată ce însemna frontul pentru acest țăran căruia destinul îi rezerva o călătorie nedorită în jurul lumii. Cade prins odată cu unitatea încercuită. Sute de românii vor lua atunci sinistrul drum al Siberiei. Nu era nici prima și nici ultima oară:

„Subsemnatul Drăghici Ioniță comuna Mal, Severin, plecând în războiul mondial austro-ungar, ducându-ne la front peste munții Carpați trecând în Galiția aproape de granița Rusiei, sub orașul Lemberg am avut atac cu rușii. Ei erau atât de mulți că regimentul austro-ungar a început focul și a ținut zile și nopți întregi. Erau morți și răniți încât nu-i mai putea lua afară. Până la sfârșitul atacului atâta ne-am luptat încât am ajuns la baionete. Fiind ei mai mulți am fost siliți să ne retragem înapoi cum am putut până la orașul Zombor. Acolo am căpătat puțin ajutor până când au luat răniții și trenerii. La urmă am căpătat ordin de la ofițeri să ne retragem înapoi în munții Carpați pentru că acolo a fost locul mai tare. Văzând rușii că noi ne-am întărit, ofițerii ruși au observat că acolo este corpul 7 din care fac parte mulți români. Au stat pe loc până la Crăciun apoi iarăși a-nceput focul luptei susținut până după anul nou. Și eram aproape morți

https://biblioteca-digitala.ro

de foame şi plini de păduchi că îi luam cu peria de pe noi. Apoi a-nceput o holeră din cauză căci n-am avut hrană. Nu aveam altceva decât numai zarzavat şi rădăcinile plantelor. Apoi a căzut o iarnă grea încât n-au mai putut merge soldaţii. Dacă pleca câte o patrulă de soldaţi, puţini s-au mai întors înapoi căci îi atăcau cazacii şi le tăia capetele. Şi alţii de frică spuneau că-s maghiari. În 5 Ianuarie 1915 a început focul luptei că trei zile şi trei nopţi n-am avut nici apă nici mâncare decât numai cartuşe. Erau picioarele îngheţate căci de abea umblau soldaţii. Şi strigau ofiţerii şi gradaţii „numai înainte!" Într-o dimineaţă a-nceput un atac la 2 oare noaptea. Ruşii, având pe cehi, au prins mulţi prizonieri spunându-le de care parte suntem noi, românii. S-au băgat şi au rupt frontul şi ne-au prins, ofiţeri şi regimente întregi, ducându-ne pe jos până la oraşul Zombor"[19].

Cel mai bine dintre toţi şi în lagăr tot Pelea din Fibiş s-a descurcat. Mai întâi fiindcă ajunge în Italia, un front şi un prezumtiv prizonierat mult mai uşor decât cel rusesc. Până în Tirol străbate o bună parte din Europa Centrală dar şi infernul condiţiei de român în armata austro-ungară. La Viena chiar găseşte primele manifeste care-i chemau pe români să părăsească liniile austriece. Oricum pe el nu trebuia să-l convingă că războiul fusese pierdut. A înţeles asta când a văzut că „Franţa, Anglia, America, tăţi" s-e coalizaseră. Nu se simte legat cu nimic de destinul imperiului. Totul era să scape cu viaţă. Continuă să care după el cuferele cu alimente. Şi nu a fost o socoteală greşită.

„Anul 1917, a fost greu. În ziua de Progajâni am fost în Beci în ştaţie ş-acolo era o buracă, o întunecime! Iară duşmanul (Italia, Franţa şi Anglia), umbla păste Beci cu maşina dă zburat. Şi ţipa ţăduli, aşa venea ţădulile ca fluturii! Să zicea în ţăduli: „Daţi-vă fraţilor români, că noi în tot ceasul putem să vă omorâm, numai nouă nu ne trebue numa pământ, numa şi oameni", iară unguru când o văzut ţădula o băgat-o în foc şi atunci românii or prins ş-or cetit şî ungurul o zâs, că lor nu le frică de tătă lumea, iar noi românii le-am luat pe ascuns. Ungurul o suduit şî pă noi şî pă România. Zîşe „Voi câni de români, ţîneţi cu putoarea dă România", iară noi românii, le-am ascuns şi le-am ţinut. Pă bună seamă că fiecare român o bătut în palmă să ajungă la România. Şî d-aicea am ajuns la Trent. Acolo am stat 8 zile. Mâncare era d-a noastră, cătănească. Când o fost să plecăm la Terol io am luat mâncare multă în atejoc (sac pentru spate). Atunci o venit căpetanu la mine ş-o zâs că dă ce am pus atâta „că tu nu poţi să duci". Io am spus că pot. Atunce el o zâs cătă mine: „tu nu ştii unde meri", şi atunci o pus-o înapoi, că zişe: „când îţi trebue spune-mi mie că-ţi aduc". Ş-atunce am plecat cătă Terol. Şi când am fost la jumătace dă drum, era drum dă ţară astupat, că dă la Trent încolo nu mai mere trenul, am mers pă jos pă drum dă ţară, care era astupat cu lemne dă molin. Şi când duşmanu ne-o simţit (acolo or fost Franţia, Anglia, America, tăţi). S-atunci or dat cu tunu. Noi, ca cătane, când or dat cu tunu am rupt gardu şi dă loc am fugit care unge am putut. Şî am stat dăla amiază până la miezul nopţii ca iepurii. Ne-am ascuns la piatră, la lemn şi lă tăce. Plumbii dă tun or rupt numa drumu, or bătut dăla amiaz până la mizu nopţii. Atunci când o încetat focu, ni-o dat vorbă mereuţ, unu la altu, că plecăm. Ş-am plecat. În ziua aia n-am mâncat, numa apă am băut, dă munce. Şî când o fost la 2 ceasuri după

https://biblioteca-digitala.ro

miezu nopții atuncea s-o văzut baraca în munce. Atunci o zâs căpetanu cătră noi: „Acolo merem noi". Atunce noi am zâs: „că cine să poace sui acolo în munce sus"? Atunce el o zâs: „veniți numa după mine". O făcut drumul pârcu cu mâna, ca șarpele. Ș-atuncea am ajuns acolo și ne-o băgat în baracă. Era mare baraca ca un regiment dă cătane. Tăt natul avia procoviță lui. Nu ne-am așezat bine pă loc, până o și dat cu tunu, iar în colțu bărăcii ș-o ieșit pân ălalant colț, numa n-o vătămat pă mine. Și tătă lumea o fugit în govoană (era mare văgăuna de 300 de oameni) iară io am rămas sângur. Am gângit că mor și mă scăp. Atunce m-am culcat. Căpetanu o zâs cătă ai mulți, că Pelea nu-i. Iară io m-am sculat dă gimineață ș-am măturat neaua, că acolo și vară la Sân Petru ninge. Ei stăceau în goveană ca puii de pasăre. Când io am măturat zice căpitanu, iată, Pelea nu-i mort. Nici unu n-o murit până atunci. Dacă s-o făcut ziuă o venit tăți acie. Era frig. Atunci or venit socacii cu mâncarea. Or adus mâncare gata, păpricaș cald. Și când o fost mai bine să dee mâncarea, nărocul meu o fost mare, că nu m-am dus după mâncare, că cum o dat mâncare, dușmanu cum a dat cu tunu în grămadă. Dăloc o omorât și socacii și 40 dă ficiori. Atuncea ne-o luat și ne-o dus sus la front a două oară. S-atunce dăloc o venit ca un nor dușmanu și am picat prinși atunci"[20].

Grigore Mihăiuțiu nu pare să-și fi pus problema trecerii la inamic. La începutul războiului luptă în Carpați, este rănit și apoi trimis la Lugoj pentru a organiza o companie de marș la regimentul 8 honvezi. Între subordonați îl avea pe propriul său tată și un TR-ist, Petru Groza. Fiindcă a permis soldaților săi să defileze cu cocarde tricolore la chipiu este trimis la Curtea Marțială. Numai meritele din Galiția îl salvează. Un fel de a spune fiindcă este trimis înapoi pe front dar în Italia. Rana și apoi o gripă spaniolă îl scot din linia de foc. Conduita lui e a unui om de onoare, a unui ofițer care nu admite dezertarea, se bate cu bravură ceea ce nu-l ferește de primejdia plutonului de execuție atunci când și-a afirmat românitatea. Soldați sau ofițeri, fie ei viteji sau nu, românii sunt suspicionați, supravegheați cu atenție. În această privință memorialistica este unanimă. Însemnările de front ale lui Mihăiuțiu sunt comune, nu au nimic excepțional — aparțin unui ofițer oarecare în plus lipsit de talent literar. Și totuși tragismul situației îl apropie uneori de imaginea-simbol a lui Apostol Bologa.

„Înfruntă toate greutățile luptelor înverșunate până în ziua de 17 septembrie 1915 când în calitate de comandant de companie în atac ajunse rănit de schijele unui obuz de șarpnel inamic explodat d-asupra valului de trăgători ai companiei sale ce comanda. Bandajat sumar, cu relativ mult sânge pierdut, prin rănile produse, abia ajunse în spital militar din orașul Lemberg în Galiția Austriei. După două zile (de) tratament se evacuă în spitalul Central din Budapest, capitala Ungariei, unde renumitul medic chirurg Dr. Dollinger îi realiză operația necesară rănilor sale. După patru zile se trimise la spitalul militar din orașul Szeged ca aparținător diviziei honvéd cu sediul în Szeged. După cinci luni de tratament în spitale, sublocotenentul Grigore ajunse convalescent la regimentul său 8 honvéd din Lugoj. Aici îi sosi decorarea lui cu medalia de aur clasa I-a, pentru bravură în luptele de apărarea patriei maghiare în război. Ca ofițer la partea sedentară a regimentului 8 honvéd primi co-

https://biblioteca-digitala.ro

manda companiei în formarea ei din oameni mobilizaţi şi pregătirea sa pentru frontul de luptă. Pe care la ordinul ce va fi primit sublocotenentul Grigore o va conduce pe câmpul de luptă. Între oamenii mobilizaţi, majoritatea lor de etatea peste patruzeci (de) ani, se găsea cu gradul de fruntaş şi tata Pavel din Bozovici al sublocotenentului Grigore, comandantul acestei companii de marş. În urma luptelor intensive în fiecare lună se cerea trimiterea pe câmpul de luptă a noilor completări, în companii de câte trei sute de oameni din interiorul ţării, complet echipaţi. Cum ajunseră chemaţi la mobilizare şi cetăţeni scutiţi la timpul tinereţei lor de îndeplinirea serviciului militar ca neapţi. Între aceştia se încorporară şi treizeci intelectuali de diferite cariere, funcţiuni şi meserii. Sublocotenentul primi ordin ca din aceştia să formeze aparte un pluton de instrucţie ataşat companiei ce comanda. La echiparea lor se prezentă şi soldatul termen redus dr. Petru Groza avocat care suferind cu ochii, de miopie, fusese scutit de serviciul militar. În plutonul respectiv se prezentară numai trei români, doi avocaţi şi un inginer. Restul de altă naţionalitate. Fiind soldaţi cu termen redus aveau dreptul la locuinţă şi masă în oraş, pe cont propriu, particular asemănător ofiţerilor şi subofiţerilor. Sublocotenentul Grigore observă că numai soldatul (în) termen redus dr. Petru Groza doarme şi ia masa în cazarmă. Întrebat spuse că în lipsă de bani nu are posibilitatea pentru plătirea de locuinţă şi masă particulară în oraş. Mai declară că este fiu de preot ortodox român care numai cu greutăţi diferite întâmpinate, terminase facultatea cu luarea doctoratului în drept. Sublocotenentul, comandantul său instructor, îl încurajă promiţându-i sprijinul său în cele de care va avea nevoie că era cu nouă ani mai în etate. Îl trimise la comisia sanitară divizionară unde prin revizie obţinu clasarea lui la serviciul auxiliar militar. Îi aprobă învoiri repetate pentru părăsirea oraşului mergând în comuna Sihla din plasa Lugoj unde părinţii cu tatăl său, preot, îi pregăteau cele necesare. Sublocotenentul Grigore, prin câteva zile (de) permisie, îşi revăzu comuna sa natală, Bozovici, unde pe lângă familie bunicul său fericit, toţi vecinii, rudenii şi cetăţeni întâlniţi îl felicitaseră pentru gradul de ofiţer şi medalia de aur afişată pe pieptul său. Cu această ocazie trecu şi pe la familia domnului Ruva dirijorul de cor unde atenţiunea lui de vizită obţinu răsplată părintească din partea doamnei şi domnului Ruva iar Aurelia îi admiră decoraţia de aur, lucitoare. Cu toţii interesându-se despre viaţa de pe câmpul de luptă şi de tratamentul în spitale ca fost rănit. În acest timp intră în cameră de vizită familiară funcţionarul român contabil băncii româneşti „Albina" din localitate cu sora lui Lucreţia numită dezmierdător Cheţi. Grigore fu prezentat acestora amintindu-se că şi Lucreţia este căsătorită în Lugoj. La părăsirea locuinţei află de la Aurelia despre logodirea verişoarei sale cu acest contabil al băncii.

După permisie, înapoiat la Lugoj, compania pregătită şi echipată pentru plecarea pe câmpurile de luptă, primi inspecţia generalului comandant al diviziei şi fu găsită reuşită, cu lăudarea sublocotenentului Grigore, comandantul său. În ziua următoare, după inspecţie, la câmpul de instrucţie, compania fu lăsată mai mult în repaus. Când plutonierul de serviciu se prezentă cu o bucăţică de panglică tricolor românesc şi în numele ostaşilor din companie, aproape toţi români, pregătiţi pentru câmpul de luptă, îl rugară pe comandantul sublocotenent Grigore român şi

https://biblioteca-digitala.ro

el, să primească şi să afişeze şi el la şapcă panglica tricoloră românească cum o făcuse aceasta toţi ostaşii români din companie. Ofiţerul comandant satisfăcu dorinţa subalternilor săi pe care urma să îi conducă pe câmpul de luptă. La înapoierea de la câmpul de instrucţie la obişnuita defilare a campaniei în faţa comandantului părţii sedentare a regimentului locotenent-colonel Réthy, maghiar. Acesta observând afişată panglica tricolor românesc la şapcă ofiţerului trimise pe adjutantul său locotenentul Bot cu ordin de a-l aduce pe acesta în cabinetul său de comandant regimentar. În cabinetul său, comandantul furios apucă şapca sublocotenentului şi rupându-i panglica tricoloră românească îl declară pe ofiţer în stare de arest. Pentru întocmirea actelor de trimiterea lui disciplinară, fără companie, în judecata Curţii Marţiale de pe câmpul de luptă, cu acuzarea de agitator periculos valah. Ofiţerul zadarnic încercă raportarea justificării, trebui să execute întocmai ordinul primit. Sosit la locuinţa lui povesti tatălui său şi soldatului termen redus dr. Petru Groza întâmplarea. Pe amândoi îi lăsă în grija subofiţerului de administraţie de la partea sedentară cu numele Pivovary căruia îi plăti una sută coroane promiţându-i trimiterea de pe câmpul de luptă câte una sută coroane pentru tot timpul lunar, cât va fi posibil să îi ţină pe amândoi fără de a fi trimişi pe front. Mâine zi sublocotenentul Grigore primind ordinul însoţit de un plic secret sigilat şi parafat pentru Curtea Marţială împreună cu ordonanţa sa personală, soldatul Marila Vasile din companie luă primul tren din gara Lugoj cu direcţia prin Budapest, câmpul de luptă la regimentul 302 honved unde fu trimis. În gară, la plecarea lui, rămase plângând tatăl său, fruntaşul Pavel, soldatul termen redus dr. Petru Groza şi cunoscuta lui din Bozovici drăgălaşa Cheţi-Lucreţia care îi oferi de însoţire un frumos buchet de flori parfumate. Ajuns pe câmpul de luptă, la predarea plicului de trimiterea lui disciplinară comandantul regimentului 302 honved citind plângerea primită din Lugoj îi ordonă ofiţerului că mânezi ora opt, în stare de arest, să se prezinte în faţa instanţei de judecată a Curţii Marţiale de pe lângă postul de comandă regimentar. Pe înserate primi tabelul nominal al judecătorilor ofiţeri de Curte Marţială din instanţa completului de judecată care era compus din preşedinte, căpitanul Fischer, procuror locotenentul Varga iar al treilea locotenentul Lászlófy. La ora hotărâtă ofiţerul însoţit de adjutantul regimentului se găsi în camera de judecată. Se începu şedinţa justiţiei. Procurorul citi lunga plângere adusă de la regimentul 8 honved din Lugoj. Preşedintele îi aprobă cuvântul ofiţerului acuzat. Sublocotenentul Grigore, în apărarea lui, declară raportul acuzator de trimitere a sa în judecată ca exagerat şi lipsit de realitate, cu numirea lui de agitator valah întrucât pe pieptul său decoraţiunea existentă şi diploma obţinută în luptele de apărarea patriei sale adoptive Ungaria probează că şi acum se pregătea în mod cinstit pentru a veni a doua oară în apărarea prin jertfa sa şi a companiei pe care o instruise şi comanda cu efectiv aproape total compus numai din ostaşi români, pentru luptele patriei. Mai spuse că după numele de Fischer al domnului căpitan preşedintele Instanţei de judecată şi dânsul este de naţionalitate germană conlocuitoare ca şi acuzatul de cea română. Totuşi amândoi sunt luptători ai patriei lor adoptive în modul de cetăţeni conştienţi... Dar iubirea de neamul lor, ereditar, este în însăşi sângele lor care ca naturală este supe-

https://biblioteca-digitala.ro

rioară stimei. Această iubire în semnul tricolorului românesc nu este nici o trădare şi nici agitaţie. Este numai probă reală a faptului că şi naţionalităţile conlocuitoare se găsesc gata pentru suprema jertfă repetat împreună cu naţiunea maghiară în luptele de apărare...

Procurorul repetă parţial acuzarea. Ofiţerul acuzat în ultimul său cuvânt spuse că preferă să fie lăsat liber în lupte pentru înfăptuirea repetatei bravuri (...) asemănătoare celei prime înfăptuite. Instanţa, după o scurtă deliberare secretă, îl declară pe ofiţer ca achitat de agitaţie rămânând ca disciplinar pentru timpul de două săptămâni să fie repartizat la compania de alarmă şi siguranţa a regimentului. Consegvent, sublocotenentul Grigore îndeplini supravegheat funcţia de comandant al companiei de alarmă a regimentului pe frontul de luptă, cu un efectiv de optzeci de oameni, ostaşi... Zi şi noapte gata de intervenire prin luptele cele mai periculoase din prima linie a frontului în faţa inamicului. La terminarea acestei pedepse, dispunându-se trimiterea unui ofiţer inferior din regiment ca mutat la o unitate de pe frontul italian, sublocotenentul Grigore împreună cu ordonanţa sa, soldatul Marila Vasile se mută din regiment. În luptele de pe câmpul italian, după aproape trei luni, cu ocazia unui atac, primi o rănire în corp de un glonte (de) pistolar italian. Rana produsă se tratâ aproape o lună de zile în spitalul militar din spatele frontului şi astfel se repartiză ca detaşat la comandamentul trupelor de etape din regiunea Udine ca ofiţer de legătură a unităţilor maghiare de honved, iar sublocotenentul Simsic originar din Praga, ceh, pentru unităţile austriece cu limba de comandă germană. În acest timp apăru în „Monitorul oficial" avansarea la gradul de locotenent şi decorarea cu „Signum Laudis" pentru comportarea ostăşească pe câmpul de luptă. Într-adevăr comandantul său, colonelul austriac, repetat îl lăudă pentru îndeplinirea cu reuşită a tuturor misiunilor primite ca însărcinări speciale.

În anul următor locotenentul Grigore se îmbolnăvi de gripă spaniolă ce bântuia molipsitor pe frontul italian. Ca suferind cu complicaţii de pneumonie dublă — aprindere de plămâni — se tratâ în spitalul militar din localitatea Tolbach în sudul Austriei. De aici trimise pe soldatul său (de) ordonanţă, Marila Vasile, în oraşul Bozen pentru unele cumpărături de fructe. Între altele soldatul îi aduse şi două kilograme de struguri cumpărate în piaţa oraşului. La desfacerea pachetului de cumpărături aduse cu surprindere găsi între hârtia de maculatură şi o filă a ziarului românesc bănăţean „Drapelul" din oraşul Lugoj unde acesta îşi avea redacţia în care cu mare durere citi între altele un necrolog prin care domnul Ilie Ruva din comuna Bozovici, Ungaria, publica decesul soţiei sale, a doamnei Petra Ruva din Bozovici care fusese mama Aureliei şi a lui Livius. Grigore nu înţelese cum ajunsese acel ziar românesc din Lugoj ca hârtie maculatură de împachetat în oraşul din sudul Austriei şi întâmplător tocmai fila cu publicarea durerosului necrolog, pentru a fi citit de el?... Imediat trimise o scrisoare de condoleanţe sincere domnişoarei Aurelia pentru pierderea bunei sale mame, şi cu suflet nobil.

În spitalul respectiv sosind mereu bolnavi numeroşi, la cerere, locotenentul Grigore urmă ca să fie evacuat în spitalul din Viena, capitala Austriei. Aceasta îndeosebi că se simţea la începutul convalescenţei sale.

https://biblioteca-digitala.ro

Înainte de plecarea sa din acest spital militar își trimise în pachet asigurat legal bagajia lui personală pe adresa din Lugoj. Mânezi obținând biletul de evacuare pentru spitalul din Viena, însoțit de soldatul ordonanță, luă trenul . . .“[21]

Nu va mai ajunge la Viena ci la Lugoj, via Budapesta. Izbucnise revoluția. Actul final al unei istorii imperiale multiseculare avea să rețină atenția memorialiștilor bănățeni în mod deosebit.

Prăbușirea a început cu un dezastru militar, dar toți au înțeles că acela nu era decât începutul sfârșitului. Armatele în derută, gări inundate de soldați nesupuși, sătui de război, jafuri și execuții sumare, răzbunări sunt imagini ce revin constant în memorialistică. Lumea părea cuprinsă de o spaimă escatologică amestecată cu o imensă bucurie. Autoritatea se prăbușiseră, insemnele ei azvârlite la gunoi, constrângerile vechi dispăruseră, steagurile imperiale înlocuite cu cele naționale și pe alocuri cu cele roșii. Era un sfârșit de ev. Fiecare ține să-l povestească așa cu l-a trăit, cum l-a văzut el. Cornel Grofșoreanu[22] pe atunci ofițer într-un regiment de pe frontul italian, se afla în concediu în Germania când află de capitularea bulgară. Se repede la Lugoj să-și vadă tatăl și apoi se reîntoarce la unitate. O nesăbuință, va judeca el peste ani! Nu voia să scape marele spectacol și ajunge la timp pentru ultimul act.

„Dar să revin la două momente caracteristice pentru nepăsarea și indulgența mea. Nu ating viața la front fixată în memoriile mele adecă notele zilnice începând de la plecarea mea la finea lunii august 1915 din Lugoj (Reg. 21 art. de câmp) — fiind trimis pe frontul italian, vestitul platou de la Doberdo. Fără întrerupere am făcut serviciu până la finea (lui) noembre 1918 când — după prăbușirea armatei m-am reîntors de la Piave. Deci am făcut serviciul efectiv 3 1/2 ani din care restimp 16 luni am petrecut în linia primă luând parte la 5 bătălii mari. Semnificativă este atitudinea mea idioată în septembre 1918 când obținând un concediu reglementar de vreo 20 zile am făcut un voiaj la München—Berlin—Hamburg. În Berlin mă prinde vestea dezarmării Bulgarilor. Având încă câteva zile libere mă grăbesc la tata, la Lugoj. Situația istorică se limpezește. Cataclisma inevitabilă. Și în loc să-mi prelungesc concediul plec îndărăt la unitatea mea vroind să văd dezastrul armatei austro-ungare după ce luasăm parte și la înaintările ei victorioase. Curiositatea îmi era mai puternică ca cumpănirea pericolului. Reîntorcându-mă la front am luat parte la bătălia ultimă de la Piave fiind împărțit ca comandant unei unități nou create pentru combaterea tancurilor. (Două tunuri anexate la autocamionete pe cari erau mitraliere). Frontul s-a prăbușit și a început retragerea armatei. Fiind comandant la podul de la Motta di Venezia pentru apărarea trecerii contra tancurilor și aeroplanelor. Apoi — în continuarea retragerii — comandant la St. Vito (pe malul drept al Togliamentului) întru apărarea comandamentului corpului de armată care, după o zi, a tulit-o dându-mi-se ordinul ca să vin după ei până la Isonzo. Acuma am făcut a doua prostie nemaipomenită. Comandamentul mi-a luat una dintre camioanele lăsându-mă cu două tunuri pe cari aveam să le transport în etape. În consecință am trimis primul tun cu camioneta până la Sabisana și eu am rămas cu câțiva oameni și un tun în St. Vito de unde au fugit cu toții apropiindu-se ca-

https://biblioteca-digitala.ro

valeria italiană fiind înconjurați de o populație dușmănoasă. În loc ca eu să fiu plecat ca primul. O zi întreagă am așteptat cu toții deznădăjduiți deoarece știam că șoferii sunt deja bolșevizați... În fine, totuși au sosit, constrânși și amenințați de soldații mei apărați. Astfel am scăpat de belea... Lângă Isonzo am prins comandamentul însă acolo a izbucnit deja revolta militară și bolșevismul. Dacă nu soseam eu cu băieții mei devotați nu știu ce s-ar fi întâmplat! Camionetele adecă șoferii, au fost primii cari au plecat lăsându-ne pe toți acolo. Am încălecat caii trenului înconjurând alimentele rămase la comandament — vreo 50 de care — și am plecat spre Görz-Heidenschaft în Valea Vipachului. După trecerea Isonzoului vreo trei care cu alimente s-au rătăcit într-un sat vecin. Dându-mi-se ordin ca să caut această echipă, am plecat singur cu un plutonier al meu în căutarea trenului. Și acuma am făcut a treia prostie când, deodată, m-am aflat în satul... înconjurat de soldații bine înarmați ai statului sloven deoarece în restimpul acesta slovenii s-au răsculat formându-și, în baza principiului wilsonian, sfatul lor național în urma autodeterminării a națiunilor. Și azi mă miră că am scăpat"[23].

Din păcate jurnalul de război al lui Cornel Grofșoreanu n-am reușit să-l aflăm. În orice caz în fondul reșițean nu se află dar chiar și scurtul fragment reprodus mai sus este, credem, destul de semnificativ. În definitiv cele descrise de Grofșoreanu nu se deosebesc cu nimic de celelalte mărturii deși discursul său este al unia aflat chiar în miezul evenimentelor militare. Prins în jocul cu moartea, familiar după atâția ani de front, se trezește întârziat în mijlocul unei istorii ce curge năvalnic. Nu apucase să-și care tunurile pe drumurile infernale ale retragerii, al fugii de fapt, că slovenii își și organizaseră structurile statale, armata în primul rând. Ia act de aceste fapte când încă se mai socotea soldat austriac și mai executa ordinele date de un comandament al unei armate inexistente. Ulterior identifică în propriul comportament un șir întreg de erori. Din fericire a scăpat cu viață. Curiozitatea intelectuală i-a fost un sfetnic rău în această privință. L-a aruncat în ghiarele primejdiei. Mai târziu a înțeles că riscul trebuie motivat altfel. În această privință oamenii simplii par mai bine orientați. Pentru ei nu există întrebări inutile, curiozități primejdioase. Totul este tranșat fără dubii.

Pe Grigore Mihăiuțiu evenimentele par să-l fi luat pe neașteptate, într-o gară, unde vede cu ochii cum se face țăndări imperiul. Nimeni nu mai asculta de nimeni, ofițerii sunt atacați, solidaritatea se naște doar atunci când sunt nevoiți să deblocheze gările folosind mitralierele de pe vagoane. Direcția era una singură — spre casă! Românii vor rămâne totuși solidari în mijlocul vârtejului. Ei nu-și destramă unitățile, își respectă comandanții, păstrează armamentul și disciplina. Sunt cunoscute destule cazuri cel mai des citat fiind cel de la Praga unde regimentele românești din garnizoană au avut un rol covârșitor în menținerea ordinii și în apărarea nonconstituitelor autorități naționale cehe. Au fost trupele cele mai sigure. Pentru ei revoluția avea un sens național și acest lucru i-a ținut uniți. Ajutându-se unul pe celălalt, Mihăiuțiu și ordonanța sa, reușesc să se strecoare spre Banat. La Lugoj află că s-a desființat regimentul de honvezi și că s-a format o nouă structură militară, garda națională, care avea nevoie de ofițeri. A fost printre cei dintâi care s-au înscris

https://biblioteca-digitala.ro

în batalionul lugojean. Pentru români, socotea el, războiul nu se încheiase, și, din păcate, de astă dată n-a greșit:

„... ajungând în gara Franzenfeste, austriacă, găsi această gară pradă unei revoluții distrugătoare, cu magazinele devastate și o fierbere de călători agitați. După câteva minute de așteptare, sosi în gară un tren revoluționar militar venind de pe frontul italian cu direcția Viena. În puținele minute de oprire a trenului Grigore ajutat de soldatul său de ordonanță se strecură printre soldați într-un vagon de clasa a III-a unde abea ocupară loc și trenul se puse în mișcare. Era condus și manevrat numai de soldați revoltați care veneau de pe câmpul de luptă italian. În gara orașului Insbruck din sudul Austriei se încercă oprirea trenului spunându-se că linia nu este liberă pentru continuarea drumului. Răspunsul se manifestă prin câteva rafale a mitralierelor cu cartușe de război instalate pe acoperișurile vagoanelor în poziție de tragere care ciuruiră clădirea gării și culcară la pământ pasagerii așteptători din gară între care ajunseră unii morți și răniți. Iar trenul se puse în mișcare de continuarea drumului. Era transportat cu trei locomotive șirul lung de vagoane. Pe scări, acoperișuri și între vagoane, pe tampoane, soldații stăteau înghesuiți ca roiul de albine în ciorchine. Mulți dintre ei, prin tunelurile trecute, în parcursul traseului căzând, pierzându-și viața. Prin întâmplare norocoasă locotenentul Grigore avea pe capul său o șapcă de soldat, de campanie, și observând agitația soldaților cu înjurături la adresa ofițerilor, pe ascuns își rupse rozeta de ofițer iar mantaua ce o avea îmbrăcată era de campanie, fără grade, ceea ce îl favoriză de a nu fi dat jos din tren cum auzise vorbindu-se între soldați că unii ofițeri au fost dați jos forțat din trenul respectiv. Prin mari pericole, după o noapte întreagă de parcurs înspre dimineață zilei următoare trenul ajunse la marginea orașului Viena. Aici pe linia de cale ferată fiind așezate cadrane grele de blocaj, trenul fu oprit ne mai fiind posibilă continuarea direct în gară. O delegație de soldați de pe tren începură parlamentările cu un grup de soldați veniți din oraș care somară pe cei din tren să se dea jos pentru a discuta asupra întrării călătorilor în orașul Viena. Se preciză că cei de jos sunt trimiși de organizația revoluționară militară a orașului. Apoi se ordonă ca toată lumea din tren în șir câte doi ca să treacă prin coridorul de control al gării. La control lui Grigore îi luară revolverul ce îl avea încărcat și ascuns în veston, sub manta. Împreună cu soldatul ordonanță care devenise prietenul său, în loc de a merge în orașul Viena o luară pe lângă linia ferată cu încă doi ostași maghiari auzind că la câțiva kilometri pe linie se găsește un tren marfar gata de plecare înspre Ungaria. De fapt la aproape trei kilometri ajunseră la un tren cu vagoane de marfă care în scurt timp se puse în mișcare. Și acesta era revoluționar, cu lume civilă și militară care căuta să ajungă în Ungaria. Acest tren sosit în gara de vest a orașului Budapesta. La coborâre un om, civil, se apropie de Grigore și în mod discret, binevoitor, îi spuse că, după jambierele de piele se cunoaște a fi ofițer. Să facă cu ele orice dar să nu urce astfel în tramvai pentru că anumite elemente vânează în oraș după ofițeri pe care, în public, îi lipsește de tot ce au. Grigore mulțumindu-i sfătuitorului îi spuse că ar vrea să prindă un tren spre orașul Szeged, pentru Timișoara. Binevoitorul făcu semn unui șofer din camionul staționat în fața gării care se angajă pentru două sute de coroane să

https://biblioteca-digitala.ro

transporte pe cei doi ostaşi până la gara de răsărit a oraşului unde se va găsi tren cu plecare înspre Szeged. Aşa se şi întâmplă, maşina nemai intrând prin centrul oraşului, pe un drum ocolitor îl transportă pe Grigore şi pe soldatul său prieten până în gara respectivă unde după aproape o jumătate de oră de aşteptare prinseră un tren ajungând cu el la Szeged. În gară o patrulă militară îi îndrumă să se prezinte la cazarma de honvéd unde va putea dormi şi lua masa pregătită pentru toţi militarii care sosesc de pe fronturi. La biroul cazărmii, Grigore prezentă actele sale personale arătându-şi situaţia de locotenent honved şi pe a soldatului ordonanţa sa apoi scrise şi semnă o declaraţie tip, pe cuvânt de onoare de ofiţer, prin care precizează că pe ultimele două luni nu primise solda cu anexele ca drepturi pe câmpul de luptă. Cu dovada primită, scrisă, de la biroul respectiv se prezentă la caserie unde îşi încasă toate drepturile sale retroactiv şi anticipat pe încă o lună, în continuare. La fel şi soldatul ordonanţă îşi primi solda lui. Cu bilet special doveditor că sunt aparţinători regimentului 8 honved, cu trenul, prin Timişoara, ajunseră la Lugoj. Aici aflară că regimentul 8 honvéd fusese desfiinţat şi în locul lui se organizase, în cazarmă, cadrele unui batalion de gardă naţională română[424].

Oarecum diferit s-au întâmplat lucrurile cu românii din garnizoana Komarno dar şi ei au ajuns la aceiaşi concluzie: pentru români războiul nu părea sfârşit. Chiar din primul moment românii şi sârbii au înţeles că odată prăbuşit imperiul aveau de furcă cu naţionalismul maghiar în stare pură, netemperat acum nici măcar de luciditatea exersatei administraţii austriece. Primul gest al ungurilor din garnizoană a fost să asvârle insemnele imperiale şi să le pună în locul lor pe cele maghiare, să se declare fideli republicii şi să cânte imnul maghiar. Se manifestau exact ca la 1848: libertate dar pentru unguri nu şi pentru ceilalţi! În orice caz o libertate în limba maghiară şi sub culorile maghiare. Sunt incapabili să înţeleagă că românii şi sârbii din acele unităţi cantonate pe pământul Slovaciei nu le împărtăşesc entuziasmul pentru că au propriile aspiraţii naţionale şi nu doreau înlocuirea unui stăpân cu altul. Românii nu mai erau dispuşi la cedări şi compromisuri. Afirmă clar că imnul maghiar este unul străin care nu le spune nimic şi nu le impune, că se simt responsabili faţă de propria naţiune şi interesele ei. Părăsesc garnizoana spre a se întoarce în Banat de unde veştile nu erau tocmai bune. Chiar şi în trenul ce-l ducea spre casă împreună cu sute de soldaţi şi ofiţeri de pe cuprinsul imperiului muribund, de fel şi fel de neamuri, Nicolae Badiu din Clopodia, autorul unor restrânse dar consistente memorii, se convinge încă o dată că singuri ungurii, chiar şi în al 12-lea ceas, mai visau la vechile, medievale hotare ale unei răposate Ungarii Mari. Realitatea era încă neacceptată. O stare tragică. După momentul solemn al proclamaţiilor şi jurămintelor această realitate va aduce totuşi pe mulţi cu picioarele pe pământ. Ofiţerii şi soldaţii români şi sârbi părăsesc garnizoana, refuză să se mai supună. De altfel pleacă şi soldaţii unguri nemaiascultându-şi superiorii încremeniţi în vechile iluzii. Revin aceleaşi imagini ale nesupunerii, ale trenurilor lungi acoperite cu ciorchini de soldaţi, împuşcături şi dreptate făcută pe loc, cu puşca.

„Şi cuvântările curgeau potop în strigătele sălbatice de aprobare a soldaţilor unguri entuziasmaţi până la delir. Priveam năucit la această cheltuială de energie. În mintea mea firul evenimentelor se depană cu

https://biblioteca-digitala.ro

totul altcum şi cu ochii sufleteşti vedeam o hartă nouă cu o Ungarie mică, redusă la graniţele sale etnice. Se produce un tumult şi când îmi ridic ochii văd cum ofiţerii cu generalul în frunte îşi smulg de pe chipiu efigia regelui şi o calcă în picioare, gradaţii din curte imită pe ofiţerii din balcon. Strigăte generale „Trăiască Republica!". Şi atunci spontan, tumultos, izbucneşte din toate piepturile „Hymnusz-ul" maghiar. Toate capetele se descoperă numai noi, românii şi sârbii (vreo 200), am rămas acoperiţi. Ne observă şi marea de capete a ungurilor ne privesc întrebător şi duşmănos. O clipă şi simt clar că am profanat fără să vreau o serbătoare pe cât de ridicolă pe atât de sentimentală. O voce tăioasă ne provoacă să ne descoperim capetele. Şi-n această linişte de mormânt, având asupra mea mii de ochi fulgerători le-am răspuns răspicat că noi suntem români şi sârbi şi nu înţelegeam o boabă din toată afacerea aceasta. După această nedumerire a urmat o scurtă rumoare a cărei rezultat a fost chemarea preotului sârb Tralic, duhovnicul regimentului nostru, aceasta a dat apoi esplicaţiile entuziasmului unguresc însă aşa de palid că nici nu-mi mai amintesc ce a zis. Dar în acest timp primejdia Himnusz-ului trecuse şi noi nu am mai avut motivul să ne descoperim capetele auzind stridenta lui melodie. Generalul cu un gest dizolvă adunarea. Gradaţii unguri schimbară limba de comandă până atunci germană în ungureşte. Şi i-am văzut — pentru ultima dată — defilând însufleţiţi şi disciplinaţi. Ziarele ungureşti aduc ştirea că fiecare are să asculte numai de consiliul său naţional. Am înţeles că aceste conzilii s-au şi format ajutate fiind şi de consiliile soldaţilor. Acest fapt, apoi ştirea ce un ziar unguresc a zvonit-o că germanii retrăgându-se din Sârbia prin Banat jefuiesc populaţia rămasă fără apărare, m-a determinat să fac o întinsă propagandă printre soldaţi pentru a merge acasă, deoarece am văzut că aici, între străini, nu mai avem ce căuta. Dar nişte unguri şi şvabi au luat de veste şi au anunţat cazul superiorilor. Între timp însă mulţimea a şi pornit la gară şi până să închidă porţile jumătate din regimentul de rezervă a fost plecat, iar după închiderea porţii unul mai isteţ a pus la zidul cetăţii nu prea înalt o scară pe care apoi s-a continuat fuga celor rămaşi. Un maior ungur dorea să-mi vorbească. Ne-am întâlnit sub poarta veche de (la) cetatea nouă. A căutat să mă convingă ca să opresc mulţimea să nu plece pentru că se vor întâmpla dezordini şi eu singur voi fi răspunzător. I-am arătat ziarul care arăta procedura nemţilor în Bănat, dânsul a recunoscut că prezenţa noastră acasă e necesară pentru a ne putea apăra avutul, însă zicea el, plecarea nu se poate face fără ordin de demobilizare. I-am replicat că noi românii nu vom asculta decât numai de Consiliul Naţional Român care zicea el numeşte împreună cu Consiliul Naţional Maghiar din Budapesta oprindu-mă totodată de a părăsi cetatea. Ne-am despărţit şi de atunci nu ne-am mai văzut. Între timp evenimentele luară o altă întorsătură. Entuziasmul unguresc a mai scăzut şi soldaţii cereau ofiţerilor şi gradaţilor îndepărtarea stelelor distinctive. Nimeni nu mai saluta, disciplina s-a rupt şi un chaos stăpânea sufletele dornice de senzaţiuni noi. În vechea cetate a Comornului rămăsesem aproape singur. Ici-colo mai umbla câte un soldat năucit, restul îşi petreceau prin oraş, însă partea cea mai mare erau plecaţi către casă. Priveam îngândurat spre poartă dar nu cutezam să es. Ar fi putut ca un glonţ rătăcit să-mi răpună viaţa. Dar aveam preteni cari nu m-au uitat. În spre

https://biblioteca-digitala.ro

seara zilei de 2 Noemvrie consăteanul meu, caporalul Nicolae Gruiţa care era la o companie aşezată în afară de cetate, veni să vadă cele ce s-au întâmplat deoarece auzise să sunt închis. Şi nu ştiu cum s-a întâmplat dar gradatul de la poartă ne-a lăsat să plecăm nesupăraţi de nimeni. Nu pot să cred altceva decât că şi soldaţii unguri nu-şi făceau slujba decât numai în mod mehanic gândind poate cu nostalgie la vetrele lor pe când ofiţerii erau înspăimântaţi de evenimentele de la fronturi. În fine eram aproape liber. Am petrecut noaptea la prietenul Nicolae Gruiţă şi la vre-o două ore dimineaţa am plecat la gară ca să prindem trenul care venia de către Viena. Dar acest tren era ticsit aşa că despărţit de Gruiţa numai cu mare greutate am putut afla un biet loc într-un vagon de vite. În majoritate erau unguri cari şi-au părăsit regimentele mutate în timpul războiului prin Austria şi Boemia şi acum se reîntorceau la vechiile garnizoane — pentru a lupta spuneau ei ca vechile hotare ale Ungariei să rămână intacte. Am căutat să le esplic că aceasta va fi o imposibilitate dar glasuri enervate şi gesturi cari arătau către uşa vagonului i-mi deteră să înţeleg că îmi primejduiesc viaţa fără a aduce vreun serviciu real naţiunii mele. Şi aşa am trecut ascultând bravuri războinice până aproape de Budapesta unde s-a oprit trenul nevând voe a intra în gară. Toată lumea s-a pogorât pentru a merge pe picioare spunându-mi-se că trenul Segedinului ne aşteaptă. Dar şi acest tren era plin. Nu numai inlăuntru ci şi pe din afară. Coperişurile, scările, treptele toate erau arhipline. Cu mare silă am aflat un loc pe o scară de fier pe care am îmbrăţişat-o şi aşa era să călătoresc până la Becicherecul Mare. Desigur că m-aşi fi ales cu o răceală soră cu moartea dacă nu mi-aşi fi auzit deodată numele. Adecă ce se întâmplase? Consătenii mei plecaţi de eri după masă erau încă în Peşta şi s-au gândit că poate sosesc şi eu, auzind că a venit un tren de către Comorn. In fine iată şi gara din Seleuş. O mulţime de bătrâni, femei şi copii aşteptau sosirea maşinei de foc. Urale şi strigăte de bucurie ne primi la scoborâre. După două zile de călătorie iată-mă iarăşi în satul natal"[25].

Spre deosebire de toţi ceilalţi, prăbuşirea imperiului, pe preotul Lupea din Jena l-a găsit acasă. Tocmai reuşise să fie lăsat la vatră fiindcă fusese preot militar. Într-o dimineaţă află că la Timişoara e revoluţie.

„Am fost preot militar şi în garnizoana din Baden B. un doctor sârb cu care trăiam foarte bine îmi face propunerea ca să mă duc acasă pe 1 lună concediu fiindcă să gată războiul. Vizitat, aprobat, plec la 15 Oct(ombrie) 1918. Din Budapesta către casă, în tren, mă îmbolnăvesc de gripă spaniolă încât de-abea ajung acasă. După vre-o 5 zile de zăcere a trebuit să mă scol la moartea unui pretin. Servind am răcit şi m-am trântit iară în pat. În 27 fiind Vinerea Mare m-am sculat de am tăiat colacii oamenilor cari aveau praznicul sau patronul casei lor. Am răcit a III-a oară şi m-am pus în pat. Un vecin al meu, soldat în Dalmaţia fiind la concediu a plecat înapoi dimineaţa şi la 10, întors din Timişoara înapoi şi venind la mine îl văd fără stele, că era căprar, şi fără epoleţi povestindu-mi că în Timişoara e revoluţie. Asta a fost vineri. Pe la 2 după prânz aud puşcături multe înaintea sf(intei) bis(erici) şi îmi spune soţia că vin cătane pe jos, alţii cu căruţe şi cântă şi puşcă pe drum. Mă ridic puţin şi eu la fereastră şi îi văd cum trec în debandadă şi zic „Asta îi revoluţie!" După ce s-o însărat a(u) venit mai mulţi soldaţi care parte

https://biblioteca-digitala.ro

au fost ascunşi prin pădure, parte au fost în oraşele din apropiere — Timişoara, Lugoj, Caransebeş, alţii prin spitale. Au venit acasă şi toţi au venit pe la mine spunându-mi cum au plecat şi că e revoluţie, să gată bătaia!"[26]

Era vorba numai de începutul sfârşitului. Banatul avea să treacă prin grele încercări până ce avea să devină fapt împlinit unirea sa cu patria. Totuşi lumina se zărea la capătul tunelului.

„Noi ni-s prinşi"

Prizonierii risipiţi prin lagăre din Siberia până în Sicilia sau Franţa, aruncaţi într-o lume străină şi adesea ostilă, absentau în aceste momente cruciale. Unii începuseră să revină, mai ales cei din Rusia unde bântuia deja războiul civil, dar cei mai mulţi se aflau încă departe de casă. Memorialistica rezervă spaţii ample prizonierului, unul din eroii săi centrali. Relatările aparţin unor soldaţi de rând care aveau un sigur ţel — să supravieţuiască şi să se întoarcă. Acest gând îi ajută să treacă prin toate greutăţile să se adapteze celor mai imprevizibile situaţii, să străbată spaţii uriaşe cuprinse de revoluţii şi războaie civile. Cei din Rusia mai ales au avut de înfruntat dificultăţi inimaginabile. Ei se strecoară peste linia fronturilor, printre tabere vrăjmaşe, parcurg drumul de la Volga la Nistru, mereu spre soare apune. Drumul acesta — „lunga călătorie a prizonierului" — a fost unul ocolit, a durat ani de zile. Când au ajuns la capăt — care au ajuns — au găsit o altă ţară, întregită, cu graniţa la Nistru dar şi familii care îi crezuseră morţi şi îi prohodiseră, copii care nu-şi mai aminteau de ei. La Topleţ, de pildă, ultimii doi prizonieri au reuşit să ajungă acasă tocmai în 1934 exact la douăzeci de ani de când, tineri, plecaseră pe front. Aduceau cu ei familii întemeiate la capătul lumii, în Siberia. Pe monumentul ridicat în sat pentru cei căzuţi în război şi-au putut citi numele![27]. Din păcate ceea ce au povestit nu a fost înregistrat pierzându-se astfel o extraordinară pagină de istorie. Oricum şi ei confirmă ipostaza de călător, de călător prin infern, a prizonierului. Jurnalele, memorialistica unor astfel de martori nu au fost luate în seamă deşi cuprind destine spectaculoase, cel mai preţios material posibil pentru istoria mentalităţilor de care, atunci când pretinde că are o dimensiune umană, istoriografia nu se poate dispensa. Chiar şi puţinul păstrat poate fi relevant. Lungul drum începe îndată după capturare. El duce spre răsărit, îndepărtează, nimiceşte speranţa la fiecare pas. E un drum istovitor, semănat cu cadavre. Iată-l înfăţişat în cuvintele ţăranului din satul Mal, Ioniţă Drăghici:

„Acolo ne-au luat cazaci pe cai şi noi tot pe jos, câte patru în coloană. Pe drum, care se ferea, cazacul îl şi lovea cu biciul. Mergeam ziua pe jos şi noaptea ne ducea cu trenul băgându-ne câte 40 în vagoane până am ajuns la graniţa rusească. Într-o noapte am stat afară înconjuraţi de cazaci. Mulţi mureau de foame şi de frig. Când s-a făcut ziuă am trecut graniţa rusească. Acolo am văzut pâine albă dar n-aveam bani să cumpărăm. Chiar dacă am fi avut bani, n-am ştiut să cerem. Şi apoi ne-au luat şi ne-au dus la oraşul Kiev. Când am ajuns la câte un sat

https://biblioteca-digitala.ro

eram morţi de foame şi venea câte o bătrână cu câte o bucată de pâine să ne dea de pomană. Nu se putea să se apropie de noi căci luam pâinea bătrânei. Bătrâna de frică arunca şi cazacul venea şi dădea cu biciul. După aceea am plecat şi văzând că nu mai puteam merge ne-am odihnit într-un sat. Acolo am mâncat ceai şi pâine. Apoi am plecat mai departe şi am ajuns la o gară şi ne-am rugat de unul din Bucovina (care) a ştiut să vorbească ruseşte (să le spună) să ne suie pe tren sau să ne împuşte. Ofiţerii cazaci au telefonat la oraşul Samara şi a venit un tren cu două locomotive şi ne-au dus în Samara. Ne-au băgat în lagăr şi atâţia de mulţi încât n-am avut loc în bărăci şi ne-au luat iarăşi pe jos până la oraşul Conte (?). Acolo ne-au împărţit pe la civili, cum au fost de bogaţi, câte 6 soldaţi. Am stat timp de o lună şi iar ne-au luat (cu) trenul până la oraşul Orie(n)burg pe fluviul Ural. Şi acolo ne-a(u) împărţit vara la seceriş, până (la) 1917"[28].

Dar cea mai completă relatare a fost cea a lui Ioan Andreş. Pentru el războiul a însemnat prizonierat. Capturat în prima luptă ajunge până la Volga. Atent la viaţa din jur, integrându-se ei, descoperind că peste tot lumea este alcătuită din oameni buni şi răi, că până la urmă trebuie să te adaptezi pentru a rezista, reuşeşte să supravieţuiască. Această tărie îi dă o aură — ipostază deloc căutată — de-a dreptul eroică. Poartă în sine satul, familia şi nimic nu li se poate substitui. Aceasta era patria şi acesta era patriotismul său! Cât poate, caută să rămână împreună cu cei din Gârlişte. Satul îi lega şi acolo unul de celălalt. Constată că există şi o altă solidaritate, mai largă dar la fel de trainică şi de eficientă, solidaritatea celor de un neam. Când a căzut prins, purtat pe istovitorul drum spre lagăr, o îngustă cărare între viaţă şi moarte de fapt, găseşte sprijin la soldaţii basarabeni din armata rusă, români şi ei. Aceşti ţărani veniţi din colţurile extreme ale etnicităţii româneşti se ştiau de un neam chiar dacă purtau uniforme ale unor oştiri vrăjmaşe, şi erau solidari. Deşi, până la urmă ajunge să se mişte liber pe cuprinsul Rusiei, Ioan Andreş refuză să se oprească din drmu. Odiseea lui s-a sfârşit cu bine.

„Când am ajuns în satul acela unde erau prinşi 1 500 de prinsioneri eu, plin de frică, căutam să văd ori dacă mai stă ciniva de la Regimentu meu. Deodată văd pe Ion Negru, Mihai Covaciu, Alecsa Mâţu, Iacob Mărilă, Mihai Neg. Deodată când ne-am văzut plini de păduchi, unul pe altul, şi eram flămânzi ca nişte câni vagabunzi. Atunci ne-au luat ruş(i) pe toţi, pe picioare, şi ne-au dus 3 zile şi 3 nopţi până ce am ajuns la un crăşăl unde ne-au aşteptat cu mâncare. Însă pe drum am fost atât de flămânzi încât am aflat un dărap de carne şi l-am mâncat cu Iacob Mărilă, crud, cum l-am găsit pe drum. De ce era carnea nu ştiu. Însă era bine că unde era găsită mâncarea erau nişte moldoveni din Basarabia şi ne-au întrebat care ştim rumâneşte să ne ducem să ne dea mâncare mai multă. Atunci noi ne-am arătat că suntem rumâni toţi şi ne-au dat şi de mâncare ca să avem. După aceea, de acolo, ne-au luat însă 4 zile şi 4 nopţi ne-au tot dus şi eu pe drum m-am bolnăvit atât de rău încât nu am ştiut nimic de mine, de drum şi de foame. Însă eu mulţămesc lui nenea Alecsa Mâţu care a căutat de mine şi nu am murit. El avea bani şi m-au cumpărat mereu lapte şi pită şi tot m-au dat cătă câta până ce m-am făcut mai sănătos. Când ne-am udinit măi vro cinci zile atunci ne-au pus pe tren şi am mers până în oraşu(l) Kieef. Acolo mergând la

https://biblioteca-digitala.ro

o fântână am luat puțină apă. Deodată vine la mine un soldat și mă întrabă: „Măi ortace dela ce răgăment ești? Eu m-am întors și e-am spus că sunt de la 43. Însă eu nu l-am cunoscut cine era. Deodată ne-am uitat unul la altul și ne-am văzut bine, ne-am luat și ne-am strâns în braţă și am zis: „Au, nene Micule, o tu ești prins aici?“ Și cine era? Micu Guşca! Atunci au venit și el cu noi și eram 7 din Gârlişte și 3 din Rafnic[29] și atunci am mers tot împreună până în Rusia în comitatu(l) Samara, orașul Sorocinţea. Acolo ne-au băgat într-o casă foarte frumoasă însă noi eram tot bolnavi. Ne puneam sara și dimineaţa și ne trăgeam unul pe altul pe spate, pe mâini și pe picioare[30] căci era bine că eram măi mulți dintr-un sat și așa ne plângeam unul cătră altul ca niște oameni străini în altă ţară. Așa am stat toată earna însă Duminica mergeam la biserică. Când veneam de la Biserică ne puneam și plângeam unul cătră altul căci gândeam acasă la familia noastră. Când am dat în primăvară au venit un rus și au întrăbat care vrea să meargă la lucru căci ăi trăbă 40 de oameni. Noi toți șapte gârlești și 3 craşoveni am mers cu toții așa că acest rus au luat patruzăci de prinsioneri la lucru și am lucrat jumătate de vară. Atunci noi nu am mai vrut să lucrăm căci voiam să mergem pe sate pentru că câtă unu mai bine trăiam căci noi eram la un cutăr afară, pe câmp. Însă baronu acesta nu vrea să ne lasă. Atunci noi nu am vrut să lucrăm și la urmă ne-au arestat într-un anbari unde erau numai stalniță și ne mâncau de vii. Însă am avut un vas mare unde baronu(l) ţânea laturele. Am golit lăturele jos și l-am legat cu un drod sus și acolo ne-am băgat cătă doi ca să nu ne poată mânca stălnețele. Am stat 2 zile închiși și eu cu Iacob Mărilă am spart uşa și am fugit. Atunci am mers în orașul Buzuluc și de acolo ne-am despărţit la paori, pe sate. Eu am mers cu ortacul Mihai Negru la o gazdă amândoi și acolo eară am stat până toamna și am fugit și de acolo și ne-am dus eară la Buzuluc. Și atunci am mers eară într-un sat amândoi însă eu la unul și Mihai la altul. Așa că în satul acela am stat 3 ani. Eu eram slugă la un preot. Într-o zi de earnă preoteasa voisă să meargă cu saina într-un orășăl la mozie[31] cu fata. Orașul era (la) 18 Kilometri departe. Când am plecat era vreme bună însă când am întors, după masa, s-au pus un vânt atât de grozav încât nu s-au măi văzut nimic și cai(i) au perdut drumu(l) pentru că vântu(l) era cu neauă. Și am ajuns într-o groapă de nu am măi ştiut unde suntem. Atunci eu ce am făcut? Am întors saina cu fundul în sus și în saină era și câta fân și aveam și haine bune. Atunci am pus fata din fundul sainei și pe prioteasa lângă fată eară eu aveam un cojoc mare pe mine și m-am pus la partea care bătea vântul măi tare. Deodată am vrut să es de sub cojoc și nu puteam căci zăpada au crescut peste mine și peste ele. Atunci ce greomânt am avut eu toată noaptea! Până la ziuă m-am chinuit și am eșit eu și pe urmă am rupt neaua până ce le-am scos și pe ele, și când am fost la ziuă am plecat să văd unde este drumu și am găsit drumu și caii căci am dat drumu la cai ca să meargă acasă ca să vadă popa că noi suntem perduți însă calul eară nu s-au dus. Atunci eu m-am pus pe cal și am mers acasă și atunci am spus la crâsnicul de la biserică să bată clopotele ca să audă prioteasa încotro este satu(l). Însă eu eram jumătate mort de frig. Atunci pe mine m-au băgat în baie și după aceia au trimis popa tot satu(l) pe cai călare și cu sainele să caute pe prioteasa. Atunci le-au găsit și pe ele eară mai gata de frig. Eară eu am fost bol-

https://biblioteca-digitala.ro

nav două luni foarte rău. După ce m-am făcut sănătos am plecat acasă la țară mea. Am plecat spre apa Volga unde am întâlnit pe Florea Bănuș, pe Nicolae Mustață din comuna Giurgiova și pe Mezin (din) Ducnecea. Asta a fost în anul 1918 primăvara, eară eu eram fricos de apa Volga. M-am întors napoi și când am ajuns la orașul Buzuluc eară m-am dus în satul unde am fost însă nu la popa ci la o văduvoane. Am stat până în anul 1919 atunci am plecat acasă și pe drum m-am bolnăvit și m-au luat ruși(i) și m-au dus în spital în orașul Samara. Acolo nu era loc. Atunci m-au luat și m-au dus în orașul Moscova. Acolo am stat două săptămâni tot bolnav. După aceea au venit doctorii și m-au întrebat dacă vreau să merg în alt spital. Eu am spus că mă duc sângur. Atunci când eu m-am văzut afară am fugit drept la gară și de la Moscova am venit cu trenu(l) până la o gară în apropiere de Kieef care gară nu o măi amintesc, eară de acolo am venit pe picioare până la un sătuț mic unde m-au eșit un om înainte și m-au întrebat că ce vreau și pe cine caut. Eu am spus că sunt prinsioneri și vreau să merg acasă însă eu vorbeam în limba rusască și el m-au întrebat ce sunt. Eu e-am spus că sunt rumân. Atunci el m-au (întrebat) de unde sunt eu, dacă sunt din Bănat să-i spun un oraș că el au fost prins la noi. Eu i-am spus. Atunci el me-au spus că el știe gara Gârlișteși satu(l) meu că lui în satu(l) meu i-au dat un om de mâncare. După ce ne-am vorbit m-au luat la el acasă și m-au ținut două zile și m-au dat de mâncare. Când am plecat de la el m-au dat două pituță mici și un dărap de clisă cu mine și au mers și m-au petrecut arătându-m(i) și un munte și m-au spus că să trag drept la muntele acela că după munte este Nistru și acolo este granița. Când am ajuns la Nistru am mers la un comandant din Ucraina și am văzut că mai erau prinsioneri care voiră să treacă în Rumânia și nu primea pe nime. Eu am stat jumătate (de zi) și m-am gândit și plângeam că nu mă lasă nici pe mine să trec. Eu atunci ce am făcut? Am deschis ușa la comandant și am plecat în coace și jenunchi plângând, e-am sărutat picioarele și mânele. Atunci acest om și domn m-au luat și m-au dat la un soldat și m-au trecut peste Nistru, la Hotin. La Hotin am stat 3 zile la cercetări și atunci am venit drept la București la crucea roșie unde am stat 2 zile și acolo am căpătat mâncare destulă. După două zile am plecat spre casă. Când am ajuns la Caransebeș m-am dat jos și am venit pe picioare până la podul Săcul. Acolo am durmit la cantoneria Trandafir eară dimineața am venit cu sacul la tren, până la țăglărie, la ceica Ileana Leu unde am aflat-o că sapă în grădină, la gară. Dară eu eram neras și aveam barba mare. Am mers cu ea la fărtiri unde am mâncat și după aceea am plecat la ceica Ileana Gustă. M-am dus cu Damaschin și m-am ras și atunci am plecat acasă pe la Căraşu că la Goruia au fost sârbi și aveam frică de ei. Când am ajuns în Caraşova erau șândari ai rumânești. Când am întrat la ei m-au întrebat jandarmi(i) de unde vin și cine sunt. Eu le-am spus că sunt din Gârlișteși vin din Rusia. Atunci plotonerîu mi-au zis să tac că la ei este o muere din Gârlișteși cine era? Sora lui Iosca Foit. Deodată au venit și m-au întrebat că de unde vin? Eu nu i-am spus că sunt din Gârlișteși atunci ea m-au întrebat că nu știu pe cineva în Gârlișteși eu i-am spus că știu pe unul Ion Dulă și el nu vine acasă. Atunci ea me-au spus că tata lui Dulă este acasă și toată ziua plânge după el. Și eu când am auzit că tata meu mă dorește atât i-am

https://biblioteca-digitala.ro

spus că eu sunt Dulă. Atunci am plecat şi am ajuns pe Vâlcele unde mă întâlneam (cu) fete şi copi(i) care mergeau cu marvele pe câmp şi eu nu cunoşteam pe nime şi nici ei pe mine. Când am ajuns la cruce la mormânţ şi am văzut satul meu, credeam că zbor de bucurie! Acum ce să fac? Mă gândeam să mă duc acasă la muere sau să mă duc la tata? Mă luai şi mă duş la tata când ajunş a da (pe) un pod ăm eşi mama mea maşte înainte că să vadă că cine sunt, că ea nu ştiea că sunt eu. Deodată când mă văzu din aproape au strigat la tata „Vino Mărtine că este Ion al nostru, vine din Rusia!" Atunci au venit tata şi m-au sărutat cu bucurie. Când am întrat în sobă am întrebat unde mi copilul? o fi mare? Tata me-au spus că copilul este mare şi trăeşte. Deodată văd un copil că stă la dreapta mea şi să uită la mine dară eu mă uitam că erau mai mulţi copii lângă mine. Deodată unu pune mâna pe mine şi eu l-am întrebat cum îl cheamă. El me-au spus că pe el cheamă Dulă. Atunci eu l-am sărutat şi plecarăm de la tata acasă. Când am ajuns acasă, copilul zicea cătră mama lui: „Mamă acesta nu-i tata meu însă dacă şade până mâne la noi atunci ăi tata meu".

După ce mă văzui acasă şi eu, la familie, ce să fac? că eram sărac şi cam bolnav. Mă duş la Anina unde am lucrat câteva luni dară ce să vezi? Eu eram din zi în zi tot mai slab şi tot bolnav. Văzând că tot măi rău mi-au fost, m-am cerut în spital în Timişoara. Acolo am stat două săptămâni şi am venit earăşi la Anina. Şi am lucrat măi departe până în anul 1921. Atunci am venit şi m-am băgat la Poliţie ca poliţai până toamna, toamna în august. Atunci am întrat în fabrică ca pumperi până în anul 1925. În acest an eară m-am lăsat şi am mers la lucru în Brădet cu Pătru Crâstun şi cu Ianăş Boşcotă. Atunci, în anul 1926, am întrat eară la Poliţie aşa că viaţa mea au fost tot cu mizărie"[32].

În schimb Ion Pelea rămâne un veşnic norocos. Valorile lui sunt cele materiale şi intuiţia nu l-a înşelat — aveau circulaţie universală. Cu toate că întreaga unitate în care se afla fusese înconjurată de italieni reuşeşte să-şi asigure alimentele şi banii necesari. Desigur pe baza bunurile din dotarea armatei! Prizonieratul avea destule aspecte neplăcute dar privit prin prisma criteriului alimentar, extrem de important în viziunea sa, i se pare totuşi acceptabil. Erau desigur, cum am spus, destule inconveniente, mai ales păduchii. Italienii însă sunt drastici şi deratizează barăcile lagărului. Curând va plecat spre casă odată cu unităţile de voluntari din legiunea românească. Şi el ca şi toţi ceilalţi prizonieri este un călător dar drumul său n-are nimic din infernul zugrăvit de Ioan Andreş. Pare mai degrabă o descindere turistică pe meleagurile însorite ale strămoşilor. Este puternic impresionat de ceea ce vede în jur, mai ales de Roma, şi se convinge de autenticitatea latinităţii noastre atunci când în for zăreşte chipurile lui Traian şi Decebal. Mai era acolo o statuie ecvestră dar nu mai ţine minte a cui să fie fost. Era aşa de bine lucrată încât ai fi crezut că-i vie![35]

Ş-atuncea am venit până la front tăţi înapoi. Io am găsît în drum 2 cai ramaşi cu cocia dă cătane (căruţe de aprovizionare) tăt cu mâncare, din care am gângit să vin cu ei acas. Am vândut din cocie ce m-o eşit. Am dat o şcătulă dă cafă cu 25 de florenţi. Am avut cafă, conservă, ţigări, ţibac şi dă tăce în cocie. Ş-atunci, acolo, cât am stat, dă cu seară

https://biblioteca-digitala.ro

până gimineață, în Trent; io noapcea m-am dus să fug, să las caii și cocia. Când am fost noapcea la pădure, un albin, (voluntar) a zâs să stau, să mă duc înapoi că mă pușcă. Să trăiască România Mare, că noi ni-s România! Ș-atunci m-am întors înapoi la ai mulți. Ș-atuncea am spus că noi ni-s prinși, că or strâgat pă mine să vin înapoi că mă pușcă dacă nu vin înapoi, că tălianu ne-o ocolit. Ș-atuncea o zâs un ungur „că ăsta o fi o țâră dă om fain d-ai bolând" (adică io); că el n-o crezut că noi să fim prinși. Ș-atuncea în scurtă vreme o venit obrâstu tălenesc[34] (maioru italian), la obrâstul unguresc ș-o zâs: „Duceți-vă înapoi că acuma vi-s prinși" și am luat-o înăpoi pă drumu ce am venit. Și un cal ne-or furat austriecii noaptea, da io am vândut din cocie dă 10 000 florenți, cafă și câce toace. Atuncea o zâs că nu-i mai slobod cu cocia ș-atuncea am vândut cocia cu cal cu tăt cu 12 mii. Atuncea am luat-o pă picioare dăla Terol către Roma; 33 de zile pă picioare până la Roma. Drum dă piatră, fain, drum cum îi masa, da greu dă umblat că pă piatră-i mai greu dă umblat decât pă pământ. Acolo, în Roma, am văzut pe Împăratul Traian și Decebal și al treilea, nu șciu cum îl cheamă, călare pă cal. Așa molărit, de-ai ghingit că deloc pleacă. Noi am fost numa cu trecere. D-acolo ne-or pus pă eizenban până la Bizano. Ș-acolo am stat dă toamna, în September până în Mai. Am stat în lagăr. Ne ținea tare bine. Așa ne-o ținut tălianu ca mama copii. Mâncare dă 3 ori pe zi, și pomoroage, și smochini și câce tăce. Era dăstul dă bine. O venit la noi mama noastră, Regina Maria, a bătrână. Acolo când ne-o văzut ea pe noi o zâs către Generalu Florescu să ne îmbrace în țoale noi că eram plini dă păduchi. Generalu Florescu era om mare, frumos, că așa om nu mai vezi. Zice: „D-le Generale, să îmbraci copiii în țoale noi, că și țolul face pă om". Că acolo or fost păduchi mai mulți ca iarba, ș-or murit soldați. Câce 40 la zi or murit. Or dat ordin să ne îmbrace în țoale noi și unu(l) pă altu(l) să se spele cu benzin. Sî țoalili ungurești or fi făcut jăridă tălianu ș-o dat foc. N-o trăbuit nici țioale; tăt o ars"[35].

Desigur, cei din Italia nu au avut de înfruntat greutățile celor din Rusia dar nici soarta lor nu a fost ușoară. Chiar din spusele lui Pele rezultă că au fost destui morți și în lagărele italiene. Ca și cei din Rusia mulți, foarte mulți s-au înscris, îndată ce a fost posibil, în unitățile românești ce urmau să lupte împotriva Austro-Ungariei.

„Cu toții am răspuns DA!"

Voluntarul este de fapt metamorfoza prin care prizonierul a redevenit războinic printr-un act benevol. Nu era vorba de un act făcut pentru a scăpa de lagăr căci el implica mari riscuri atât personale cât și pentru familiile rămase acasă. În cazul în care erau capturați îi aștepta plutonul de execuție. Și totuși mii și mii de bănățeni aflați în Rusia, în Italia și Franța au cerut insistent înrolarea în legiunile românești și trimiterea pe front. Era o schimbare radicală de atitudine față de război. La mobilizarea în armata austro-ungară nu știau ce să facă pentru a se sustrage inventând fel și fel de motive acum însă se ofereau singuri. Chiar și Pelea din Fibiș care dovedise un adevărat talent în a se sustrage greutăți-

https://biblioteca-digitala.ro

lor şi privaţiunilor serviciului militar, se prezintă comisiei de înscriere a voluntarilor. Cu toţi priveau lucrurile ca ceva firesc, ca o datorie, nu ca un act eroic. Mulţi nici nu includ în memorialistică decât la insistenţele altora întâmplări din acele timpuri. La Jupâneşti de pildă chestionarul din 1934 menţionează foarte pe scurt acest episod „Voluntari în armata română n-au fost. Voluntarii din Italia sunt următorii: 1. Pârvoni Partenie, soldat care după venire a murit acasă 2. Andreş Spiridon, soldat. Iar voluntar în Franţa a fost Cosma Ion soldat. Fapte mai importante n-au de relatat decât că pătrunşi de naţionalismul lor, pentru îndeplinirea idealului naţional au căutat să dezerteze din armata austro-ungară pentru a se înrola apoi (în) legiunile din ţările respective (pe) unde au trecut."[36] Într-adevăr acesta era esenţialul!

Primii voluntari n-au trecut prin faza de prizonierat. Ei sunt cei care cu primul prilej s-au strecurat peste munţi în România. Unul a fost Vasile Branca din Vărădia despre care s-a mai scris[37]. Fapta a fost consemnată de memorialistică chiar în satul său: „Voluntari în armata română au fost: Vasile Branca azi locotenent colonel în armata română. Numitul în toamna anului 1914 fiind înrolat în regimentul 61 infanterie trece în România şi intră în armata română făcând şcoala de ofiţeri. A luat parte în luptele de la Jiu unde a căzut prizonier, e descoperit ca „trădător", adus în Ungaria şi trimis în faţa Curţii Marţiale. Judecarea procesului s-a tot amânat până la izbucnirea revoluţiei din 1918 când imperiul prăbuşindu-se scapă toţi prisonerii şi arestaţii"[38]. În 1915 acelaşi pas l-au făcut şi câţiva săteni din Mehadia care „au trecut voluntari în armata română (...) trecând graniţa complet echipaţi, Enache Boţoacă, Enache Pop şi Simion Zaharescu"[39]. Din acelaşi sat în cursul războiului s-au mai înrolat în legiunile româneşti alţi 23 de luptători, 6 în Rusia şi 17 în Italia. Desigur, cei care rămâneau acasă, familiile acestora, au avut multe de pătimit: La Alioş o scurtă relatare a reuşit să treacă în istorie un astfel de caz: „Pentru interesul poporului românesc s-a jertfit mult preotul ortodox Avesalon Tiurca. Tocmai pentru această încă înainte de intrarea României în Războiu, a avut dese neplăceri din partea autorităţilor maghiare. La 1916, când România declară războiu Ungariei, furia ungurilor nu cunoaşte margini. Fiul preotului Tiurca, locotenent în armata Austro-Ungară, în primele zile, când fusese trimis pe frontul românesc trece Carpaţii cu întreaga companie la cei pe cari demult îi aşteptase poporul bănăţean. Pentru acest fapt tatăl său precum şi toţi membrii familiei au fost terorizaţi, târâţi pe la autorităţi şi maltrataţi. La 2 ani după Unire, preotul bolnav de nervi din cauza brutalităţilor maghiare, moare. În tot cursul războiului preotul Avesalon Tiurca a fost pus sub supravegherea politică fixându-i-se domiciliu forţat"[40]. Tocmai pentru a evita fraternizarea celor din Banat cu cei din Vechiul Regat, regimentele de aici nu erau trimise pe frontul din Carpaţii româneşti. „În armata română — scrie cineva din satul Târgovişte — nu au putut trece ca voluntari nimeni deoarece au fost îndreptaţi la frontul rusesc şi italian"[41]. Desigur, lucrurile nu se modificau astfel fiindcă românii treceau la italieni, mai rar la ruşi. De altfel începutul mişcării pentru formarea corpului de voluntari români în Italia l-a făcut un bănăţean, locotenentul Petru Ugliş care a lăsat voluminoase memorii din păcate încă nepublicate poate şi fiindcă, ele, vai nu se mai află în Banat[42]. El

https://biblioteca-digitala.ro

a trecut la italieni în decembrie 1917 în fruntea unui grup de 82 de oameni! În lagăr „parcă ne simţeam braţele strânse în lanţuri. Setea de acţiune cerea să fie astâmpărată şi aveam teamă că se va termina războiul fără să avem prilejul fericit să vedem balaurul cu două capete zdrobit şi tăiat de paloşele noastre". Mai întâi constituie un grup de iniţiativă după care începe acţiunea de înscriere de voluntari dar acţiona şi pe linia frontului chemând ostaşii din armata austro-ungară să părăsească frontul. „Aici, în linia întâia, printr-un fel de tulnic de metal, vorbeam soldaţilor inamici din faţa noastră în limba maghiară, germană, sârbă şi română să nu mai lupte căci lupta lor e zadarnică"[43]. Nu era singurul. Se pare că se formase o întreagă echipă de propagandă fiindcă spusele sale sunt confirmate de memoriile redactate în 1920 de Petru Zăbâlţan, un ţăran din satul Comeat.

„Subsemnatul Petru Zăbalţan am luptat în armata austro-ungară de la 1914 în continu până la 17 Iunie 1918 când, în luptele de pe frontul italian la Muntelo, am trecut la italieni, la fraţii noştri. Fiind escortat la Divizia italiană am cerut cu insistenţă să fiu trimis imediat pe front împreună cu fraţii italieni. Tot acolo să găsea şi Dl. lt. Radu Dimitrie care poate povesti despre acestea. Corpul 6 armată italian mi-a aprobat dorinţa mea şi chiar în aceiaşi zi am intrat în rândurile armatei italiene în prima linie. Cunoscând situaţia locului, în luptele de la Muntele Piave am arătat şefilor mei italieni situaţia inamică, unde s-a dat o luptă cu mare succes pentru noi. La 23 Iunie 1918 am fost repartizat la Muntele Grappa ca patrulă de propagandă. În această patrulă umblam noaptea şi cântam cântece româneşti, aruncam granade falşe în care se găseau manifeste scrise în româneşte. Foarte mulţi români din Armata austro-ungară dezertau în faţa cântecelor şi manifestelor venind în jurul nostru. Am luptat în fruntea fraţilor noştrii italieni pe Muntele Tonale până la armistiţiul general. Cu act doveditor a datelor de mai sus posed distincţia regală italiană cu decretul no. 641 din 21 Mai 1916. La întoarcerea în Ţara Românească mi s-a conferit de Majestatea Sa Regele Ferdinand I al României. Medalia „Bărbăţie şi Credinţă" cl. III-a publicat în Monitorul Oficial 231 din 14 Martie 1919 iar M. S. Regele Carol II-lea medalia „Ferdinand I" cu spadă. În armata română am luptat în regimentul „Horia" până la terminarea războiului cu Ungaria (...) fiind dus din anul 1914, luna octombrie, ziua 26 şi m-am întors în anul 1920 în ziua de 10 Mai luptând cot la cot cu fraţii pentru patria mamă. Zăbălţan Petru"[44].

De fapt povestea voluntarilor este mereu aceeaşi, liniară, repetată în mii de variante foarte asemănătoare. De scris însă puţine au rămas scrise şi atunci numai la cerere. De pildă Păun Oroşlan din Cadăr redactează un fel de dare de seamă pe tonul unui raport militar:

„Subsemnatul Păun Oroşlan, fost voluntar în legiunea italiană-română, domiciliat în comuna Cadăr, plasa Buziaş, judeţul Timiş-Torontal, asupra trecerii mele ca voluntar în armata română declar următoarele. În anul 1915 am fost pe frontul italian cu regimentul austro-ungar 61 infanterie. La scurt timp de la sosirea mea pe front am fost făcut prizonier de către armată italiană. La intrarea României în războiul mondial pentru desrobirea fraţilor subjugaţi cu mai mulţi prizonieri români ne-am prezentat comandamentului militar italian şi am cerut să fim primiţi ca vo-

https://biblioteca-digitala.ro

luntari şi trimişi pe frontul românesc în ajutorul fraţilor noştrii din Vechiul Regat. Ni s-a comunicat însă că aceasta e cu neputinţă, strâmtoarea Dardanelelor fiind ocupată de către turci. Astfel fiind am stat ca prizonier până în anul 1918 când a venit în lagărul nostru colonelul Florescu din armata română împreună cu preotul Lucaci din judeţul Satu-Mare care ne-a comunicat că puterile armatei austro-ungare sunt pe sfârşite şi că pentru eliberarea fraţilor noştrii de sub jugul milenar al tiranilor unguri în parlamentul maghiar din Budapesta luptă din răsputeri marele bărbat Alexandru Vaida Voevod cerând pentru totdeauna deslipirea Ardealului şi Bănatului de către Ungaria şi alipirea lor pe vecie la patria mamă care este România Mare, a tuturor Românilor cu graniţele ei de la Mare pân(ă) la Tisa. Auzind ceea ce se petrece, în dorinţa de a elibera de jugul milenar pe fraţii noştrii lăsaţi acasă subjugaţi de unguri, toţi românii prizonieri ne-am înscris în legiunea italiană pentru România şi am fost încorporaţi în regimentul nr. 1 HOREA cu care am plecat în România luptând în contra ungurilor bolşevici pe Tisa în anul 1919 până la ocuparea Budapestei de către glorioasa armată română. Drept recompensă am fost decorat cu medalia „Ferdinand I" cu spade. La trecerea noastră ca voluntari ni s-a promis că vom primi câte 10 jughere de pământ fiecare voluntar şi vitele şi uneltele necesare pentru cultivarea pământului. Această promisiune nu s-a realizat, voluntarii fiind împroprietăriţi cu acelaşi lot de pământ ca şi cei ce nu au fost deloc pe front. Sunt însă mândru şi fericit că am putut contribui şi eu cu ceva la realizarea visului strămoşilor noştrii de a ne vedea liberi în ţara noastră scumpă, România. Acestea îmi sunt memoriile mele ca fost voluntar. Cadăr la 1 Noemvrie 1936, Păun Oroşlan"[45].

Şi textul său ca şi altele citate mai sus au suportat o evidentă influenţă a discursurilor ocazionale, a celor de la serbările rurale căzute în demagogie. Toate acestea nu pot altera însă nici puritatea sentimentului patriotic şi nici sinceritatea credinţei unor astfel de oameni.

Ioan Harambaşa din Zerveşti a scris doar o jumătate de pagină dar în schimb îi dă un titlu cuprinzător, „Peripeţii de relevat cu privire la prizonierii deveniţi voluntari în armata română":

„Am fost mobilizat în anul 1914 în armata austro-ungarică în reg(imentul) 8 honvezi. Prin luna septembrie am fost dus pe front în Serbia, Bosnia-Herţegovina. Prin ruperea frontului am fost împinşi de sârbi afară trecând la Panciova. După un repaus îndelungat suntem întorşi şi duşi pe frontul italian la Doberdo. Aici italianul primeşte ajutor, rupe frontul şi suntem luaţi prizonieri următorii din comuna Zerveşti, în începutul anului 1918: Mihai Gabriel, Ion Tocaci, Ion Harambaşa, Petru Matei, Năon Bojin, Lazăr Harambaşa şi Mehedinţu Elisei, întâlnindu-ne toţi în lagărul Avizana. Aici, întrebaţi că cine vrea să devie voluntar în armata română, cu toţi am răspuns „da"! Îmbrăcaţi în uniforma armatei române, având treiculorul şi depunând jurământul am început instrucţia. După instrucţiune am fost îmbarcaţi în portul Taranto pe vaporul „Ungaria", echipaţi cu muniţia pentru 6 luni. Transportaţi pe mare până la Constantinopol, debarcaţi, am continuat drumul până la Bucureşti. Aici defilăm în faţa regelui Ferdinand şi continuăm drumul până la Alba-Iulia. De aici sunt(em) repartizaţi la regimente cerându-ne noi pentru scoaterea sârbului din ţară"[46].

https://biblioteca-digitala.ro

Relatarea lui Ion Pelea, prin încărcătura sa de oralitate şi deci de spontaneitate, este cea mai directă, nemijlocită. El continuă să vorbească ca un ţăran. Momentul cel mai important al captivităţii sale în Italia este tocmai cel al înrolării în legiunea română. Discursul lui Vasile Lucaciu l-a impresionat şi cuvintele sale le va purta ca un ordin de luptă. De multe ori le va evoca. Mai ales îndemnul la unire! De altfel aproape întreaga memorialistică a voluntarilor remarcă discursul lui Vasile Lucaciu ca un moment decisiv în hotărârea de a intra în luptă. Călătoria pe mare a fost desigur şi pentru Pelea un mare eveniment ca de fapt tot ce a urmat. Vede Constanţa şi remarcă, el care străbătuse atâtea ţări şi deci ştia ce vorbeşte, frumuseţea femeilor. Sunt primiţi triumfal în ţară, defilează în faţa regelui în ochii căruia i se pare că zăreşte o lacrimă. În România se simte acasă, între fraţi. Urmează însă o nouă campanie, cea de pe Tisa. El, mai bătrân, rămâne în Ardeal la posturile din preajma Clujului, misiune, ne asigură, nu lipsită de riscuri. Prins de entuziasmul luării Budapestei se apucă să demoleze la Arad emblema de pe statuia lui Kossuth în care vedea sfidătorul simbol al duşmanului, faptă ce era să-l ducă la Curtea Marţială. Un jandarm îl acuză de bolşevism. I se pare o jignire grea. Privind peste ani întâmplările de atunci le găseşte, cum şi erau, excepţionale. N-ar mai vrea să treacă şi generaţiile viitoare prin ce a trecut el. S-a plătit, crede, destul! Oricum numai Dumnezeu ştie ce-a hotărât şi orice-ar fi oamenii trebuie să primească.

„Şî la primu mai am plecat la Românía. Am venit pă la portu la Toranto şî d-acolo către Constantinopole. Acolo or fost vagoane cu tunuri şî la 11 ceasuri or pornit ca o telegramă tunurile tăce ca să bage frica în turci. Atunci am plecat către Constanţa. Când am ajuns în Constanţa aşa or fost dughenurile (de) pline dă pită şî ţoale ca când n-o fost bătae. Io câtă lume am umblat aşa fece şî mueri frumoase ca în Constanţa n-am văzut, aşa frumuşaţă mândră. Ş-atunce am venit către Bucureşti. Da când am ajuns am trecut podu al dă fier, am avut frică mare, că podul o fost rupt dă ai dăla Bucureşti. L-o rupt nemţul cu tunul. Şî ne-or dus d-acolo cu vaporu până păstă Dunăre, doi kilometri până unge o fost rupt şî am venit în Bucuresci cu trenu. La Bucuresci ne-o dat Majestatea Noastră să facem noi mâncare. O zâs că, care sciu să facă mâncare, să facă mâncare. O fost Majestatea Sa cu tătă Regenţa (Familia). Acolo am dat noi defilare în paşi ungureşti, dă tri ori ne-am întors roată. Regele nost o plâns dă bucurie. L-am văzut de lături dă Bucuresci. Era tăt ruptă staţia, dă nemţi. Ş-atuncea ni-o mânat în oraş să vegem Bucuresciul. Atunci io m-am dus pân (în) oraş şî un pecar cu pită ave un copil, aşa, dă vro d/6 ani. M-o dat mie bani să dau la copil ca să se apropie dă cătane albe şî-l învăţa să fugă dă cătane negre care mănâncă copii. Ş-aşa copilu o primit dăla mine 10 lei. O fost frumos! Şî d-acolo m-am plecat în Argeal la Odorhei. Ş-acolo o venit un sergent dăla Hodoş şî căpetanu şî ne-o întrebat, că, care ni-s bănăţeni. Io am răgicat mâna sus că mi-s bănăţan, că dumnealui o fost bănăţan şî căpetanu. Şî ne-o ales bănăţenii toţi. Şî am mers cu el în Sighişoara. Când ne băgam noi în Sighişoara o zâs ungurii că nis toţi măjuri, de noi am fost soldaţi numai în ţoale române. D-acolo, în Sighişoara, am stat 3 săptămâni. Ş-atunci ne-o împărţit pă cale ferată. Io am picat în gara Feleac. (...) Când o fost lupta mare la Tisa, 8 zile n-am ţâpat borne (raniţa) dân space, c-o

https://biblioteca-digitala.ro

zâs Domnu căpetan cătă mine, fâncă io am fost mai bătrân, să bag dă seamă. Că acolo o fost un sat mic ungurésc, Feileagul de Jos, lângă ştaţie. Că cică ungurii dă sâmt că voi dormiţi, vine şi ia puşca dăla voi şî vă omoară pă tăţi. Io 8 zile n-am pus geană pă geană că am fost bătrân. Venea noapcea Domnu căpetan Groşan, şî ne contola ca să nu durmim. Ş-aşa o trecut şî am scăpat în bună pace, că armata noastră a românească i-o bătut pă unguri la Tisa. Când o trecut întâiul reghiment dă voluntari Tisa, atuncea ne-o venit telegramă să fim pă pace, fără frică. O venit la noi domnu căpetan Groşan ş-o spus: „Staţi fără frică acuma. Şî când or trecut Tisa dâncolo i-o luat dânapoi ş-o mânat până în Peşta. Românii dânapoi şî armata dânaince. Şî când or ajuns la Peşta numa două puşcături dă tun or dat în Peşta. Atunci ungurii s-or predat şî s-or băgat românii în Peşta; armata călări şî pă picioare. Şî când or fost gata o venit telegramă că ai noştrii or ocupat Peşta. Ş-atunci fala noastră a mare că românii, ortacii noştrii voluntari or bătut ungurii! Ş-atuncea am stat numa 2 săptămâni, şî am venit la Arad. Când am ajuns la Arad io am rupt coroana lui Koşut dăpă monumentu lui, care era mai mare dă 3 ori ca dolafu, făcut dân aramă. Când am ajuns la Arad ne-am băgat în oraş şî am băut răchie. Acolo am văzut coroana ungurească la birturi. Atunci ne-am dus la duchiane şî am luat ruz dă fer, că noi am fost ca la o sută de ficiori. Le-am luat dăla fierărie duchenilor şî tăce am rupt coroanele ungureşti că pă noi ne-o sfătuit popa Lucaci în Italia şî ne-o jurat dă 7 ori, că numa aşa pucem face ţara mare, dacă ţânem piept la piept şî space la space. Aşa pucem face ţara mare!

Io, Ion Pelea, când am văzut coroana ungurească pă părece am spus: „nu-i România[47]! Numa jos cu coroana ungurească!“ Ş-aşa umblând noi, ăşcia, cu coroana ungurească, am ajuns la Koşut. Şî noi am vrut să-l ducem în Murăş, numa n-am putut că o fost greu, că era dăltuit cu aramă şî dân jos cu ghips. Am pus ruz dar n-am putut. Ş-atuncea am dat la un copil să rupă coroana lui Koşut şî copilu n-o putut-o rupe. Ş-atunce m-am suit io sus, io, Ion Pelea, şî când am dat dă 3 ori am rupt-o coroana. Da unguroanele îş dăgea tăt cu pumnii în piept şî-n cap şî zâceau: „Iau, iau ţara noastră; ce fac Românii!“ Ş-atunci o venit gardă dă jandarmi la mine cu arma. El o fost cu puşca plină la mine în mână. Când jândarmii o venit, cam jumătate dân feciori or fugit şî jumătace am rămâneat. Când or ajuns la noi io eram călare pă Koşut dar coroana dă aramă dân cap o fost ruptă. Şî zâce cătră mine plutonierul: „Tu bolşăvicule“. Atunci io am zis că el e bolşevic că în România mare nu trebue să fie coroane ungureşti, că noi am jurat la părintele Lucaci în Italia, că azi e România Mare!“

Este totuşi reţinut cu întreaga ceată de cincizeci de oameni care şi-au asumat distrugerea insemnelor stăpânirii ungureşti din Arad. Intervenţia unui colonel reuşeşte însă să-i scape fără a fi judecaţi. Curând după aceea avea să fie demobilizat şi se va întoarce acasă, la Fibiş.

„Am căpătat foaie dă drum şî ţoale dân Italia pă jumătace. M-o lăsat o pereche dă păpuci şî bluzu şî cioarecii şî mantaua or oprit-o. M-or dat şî borne şî un rând de chimeşi. Io am spus că acasă am. Care or spus că n-au, le-or dat. Şî am venit acasă la muere şî la copii. Multă vreme am avut dă povestit şî la muere şî la copii şî la vecini. Dumnezeu să păzească să numai vină bătaia. Să-i fie plăcită cu ăşcia care am fost noi!

https://biblioteca-digitala.ro

Să numai vadă nimeni, ce-am văzut noi! Că eu am ghingit că nu mai zăuitat până îi lumea ce-am văzut la Monte Telo, lângă Terol! D-atuncia îș 16 ani. În sat am trăit tare bine. Numa atâta e rău că m-o murit baba. Să nu bată Dumnezeu pe nimeni să-i moară muerea, că fiecare om nu ştie să preţue muerea aşa cum ar trebui, numai dacă o ie Dumnezeu. Ce să faci? Trebuie să primeşci tăt!"[48]

Cei care au fost solicitaţi cu mărturiile de mai sus nu au mai apucat să ia parte la lupte pe frontul italian ci numai pe Tisa. Au fost însă şi voluntari care sunt consemnaţi în unităţi combatante din Armata a VIII-a italiană. Arhivele rurale nu i-au trecut sub tăcere nici pe aceştia deşi, în general, se ştiu extrem de puţine lucruri despre ei. O scurtă însemnare memorialistică de la Vişag are în aceste împrejurări o importanţă deosebită: „Petru Gurgu, Petru Dorobanţu, Ion Hanţu, Ioan Toader şi Rambovschi Cârpaci din Italia, aceştia din urmă au luat parte la luptele de la Piave şi Trentino sub comanda generalului italian Ferigo luptând alături de italieni contra ungurilor asupritori. După terminarea războiului s-au întors în ţara-mamă România cu reg. 1 „Horea" venind în Ardeal. Regimentul a fost împărţit în tot Ardealul pentru susţinerea ordinei publice până în toamna anului 1919 când au venit în Lugoj informând regimentul 95 inf. Atât voluntarii proveniţi din Rusia cât şi cei din Italia, scrişi mai sus, drept recunoştinţă, au fost decoraţi cu medalia „Ferdinand I" cu spade pe panglică. Vişag la 14 Dec(embrie) 1938, Gurgu Petru fost voluntar"[49]. Intrarea acestor bănăţeni în prima linie s-a făcut într-un sector foarte periculos alături subunităţi alcătuite din cei mai curajoşi soldaţi ai armatei italiene. Unul din comandanţi, locotenentul Petru Ugliş, exprima mulţumiri comandamentului italian pentru această încredere, el cel care dezertase în fruntea a 82 de ostaşi pentru că nu voise să lupte în armata austro-ungară! „Domnule general, avem onoare a vă raporta următoarele: compania noastră de aici a intrat în linia de foc în seara zilei de 24 octombrie fiind împărţită prin companiile de arditi ... Faptul acesta ne bucură şi ne-a ridicat moralul căci nu e tot una să lupţi alături de fricoşi şi laşi ori alături de luptători care îşi vând scump viaţa"[50]. După ce luptele au încetat, pe aceste fronturi voluntarii au plecat spre casă. Acolo războiul nu încetase, armata română angajase deja acţiuni împotriva unităţilor bolşevicilor unguri iar Banatul se afla sub ocupaţie străină care deşi pe hârtie era temporară, în fapt ameninţa să devină permanentă. În acest context voluntarii cereau să fie trimişi în liniile de foc: „... dacă până acum — scria unul din ei — am dorit atât de mult să fim luaţi ca voluntari şi mai mult dorim în aceste zile când simţim că România Mare are lipsă de noi ca să se întărească şi să fie apărată"[51].

Situaţia din Transilvania şi Banat, agresivitatea crescândă a trupelor străine şi într-o parte şi în cealaltă, degradarea situaţiei din Ungaria prin venirea la putere a bolşevicilor lui Bela Kun, iminenţa acţiunilor militare de amploare care urmau să îndepărteze aceste primejdii de la hotarele noastre au determinat un ultim val de voluntari bănăţeni de astă dată chiar acasă, în ţară. Erau mai ales ofiţeri din fosta armată austro-ungară care sesizând primejdia şi la hotarele vestice, văzând şi lipsa de cadre militare pentru unităţile ce se constituiau în Ardeal, urmăriţi de ocupanţi, începuseră să se strecoare câte unul sau în grupuri peste munţi şi

https://biblioteca-digitala.ro

linii de demarcaţie pentru a se înrola în armata română. Deşi intraseră în Banat prin convenţia de armistiţiu foarte curând sârbii, întâmpinaţi cu bucurie aici fiindcă veneau în numele Antantei, au trecut la dezarmarea gărzilor naţionale, la desfiinţarea consiliilor naţionale române, la arestarea comandanţilor formaţiunilor militare române. Cei care au reuşit să scape au început să se refugieze spre Ardeal dând, cum am spus deja, un nou, ultim val de voluntari bănăţeni. Dacă despre cei din Italia şi Rusia s-a mai scris, despre aceştia din urmă, în perioada postbelică nu s-a spus şi nu s-a scris nimic. Ei au luptat în campania de pe Tisa, au luat parte la luptele cu gărzile roşii ale lui Bela Kun, au intrat în Budapesta acoperindu-se de glorie şi rămânând până la sfârşitul carierei în armata română. Unul dintre aceştia a fost căpitanul Ion Babeu din Oraviţa. Şi-a scris amintirile doar după ce într-o revistă bănăţeană a fost relatată arestarea lui N. Bălica (ofiţer român din Oraviţa) de către trupele sârbe în 1919, stârnit de cele citite:

„După o mulţime de mizerii din parte trupelor de ocupaţie sârbeşti, şi după o boală de gripă spaniolă, sculat din pat abia nişte zile, slăbit şi prăbădit şi în acelaşi timp demoralizat de evenimentele neaşteptate din acel timp de grea cumpănă, am luat contact cu fraţii Buna şi anume cu Costică şi Dumitru precum şi cu Popi (Iustin) Velceanu, toţi băştinaşi din Oraviţa şi ne-am hotărât a părăsi locurile natale şi până la limpezirea situaţiei să ne strecurăm cumva până la Sibiu spre a intra în serviciul Consiliului Dirigent unde se organizase Secţia VI şi VII pentru a ne face datoria de ostaşi în armata română. Şi cine ştie ce mai gândeam noi, poate cu ajutorul Consiliului Dirigent vom putea înfăptui o zi mai nainte şi la noi în Bănat, idealul naţional. Pe o zăpadă de 40—60 cm, chiar şi 1 m înălţime, şi pe un ger de —28—35°C provăzuţi cu mâncare pe vreo două-trei zile am plecat din Oraviţa înspre Almăj; în noaptea de 19 Ianuarie 1919, asemenea „Celor trei muşchetari“ a lui Dumas, cu toate că noi eram patru. Voiam să traversăm munţii şi să scoborâm la Turnu Severin, de unde scăpaţi de zona sârbească să ne putem strecura mai uşor spre Sibiu. Deşi grozav de nepotrivit, ba chear periculos — puteam fi atăcaţi de haite de lupi — totuşi am preferat drumul acesta, pentru a evita cât mai mult, contactul cu patrulele sârbeşti, cari puteau să ne oprească din drumul apucat. Cum zisei, plecarăm întocmai ca Muschetarii lui Dumas, deşi nici pe departe înarmaţi ca ei. Toată armătura noastră era un pistol automat sistem Frommer cal. 6, 35 cu carele eram însă ferm hotărâţi să ne dezbărăm de orice pedecă, fie lupi, fie sârbi. După nişte oare de mers gustarăm din prima desilusie. Fratele Popi Velceanu ne declară că nu mai poate înfrunta greutăţile drumului acum în cap de iarnă, şi se mai temea şi de hoţi şi de tâlhari, căci avea o sumă mare de bani asupră-i. Cu durerea în suflet a trebuit să ne despărţim. Şi ca să-i fie mai uşoară reîntoarecerea, l-am demontat de proviziile ce le avea, ne-am luat rămas bun, şi noi am plecat înainte iar el s-a întors îndărăt. Curând am ajuns la Steierdorf, unde la poarta Ocolului Silvic sta de pază o santinelă sârbă, pe carea salutându-o în limba sârbească ne-a lăsat să trecem mai departe. Pe la oarele 3 înspre ziuă am ajuns la locul numit „Jughina“, locul de popas al cărăuşilor între Oraviţa şi Bozovici şi nemai putând de ger ne-am oprit şi am făcut focul la marginea drumului să ne încălzim. După două oare de popas am continuat drumul

https://biblioteca-digitala.ro

mai departe și ajungând la Ponească (zis Ciarda) am părăsit drumul țării tot pentru a evita patrulele sârbești, și am mers toată ziua, luptând cu gerul și cu potecile grozav de anevoioase, aci lunecam și cădeam pe foale, pe spate, aci ne afundam în neaua de 80 cm de marginea potecii unde de-abea eșeam. Seara rupți de oboseală am poposit la un selaș unde camerazii Buna zdrobiți de greutatea drumului au adormit ca morți, eu însă din cauza nervozității și a diviziilor de pureci ce făceau „șturm" asupră-ne nu am putut dormi deloc. A doua zi cu noaptea în cap am plecat mai departe trecând peste Pătaș și pe la orele 8 dimineața am ajuns în satul natal: Borlovenii Vechi trăgând la casa părintească. Mare a fost bucuria bătrânilor mei părinți văzându-mă, căci de aproape un an nu m-au văzut. Dar și mai mare le-a fost întristarea spunându-le că dimineață plec mai departe. Ne-am odihnit, am mâncat, încălzindu-ne mai cu seamă, și mâne zi — a treia de la plecare — travestiți în haine țărănești și provăzuți cu de-ale gurii, am plecat cu o trăsură carea ne-a dus peste Iablanița până la Pecinișca, lângă Băile Herculane, unde am ajuns seara pe la vreo 10 ore. Aci în sat fiind mulți sârbi, am tras la un drumaș în marginea satului unde după ce am cinat ne-am ascuns sub paturi dormind, bine înțeles, tot sub ele. Mâne zi — appatra — la oarele 3 dimineața a venit un băiețandru tocmit de cu seara de gazda noastră căruia i-am dat 60 cor(oane) pentru a ne conduce peste Carpați, pe căi de contrabandă, până la vechea frontieră. După un marș grozav de obositor de 11 oare, am ajuns la ora 2 după masă la frontieră, unde băiețandrul ne-a părăsit, întorcându-se îndărăpt, iar noi am remas să-ne continuăm drumul în știrea Tatălui și a sorții prin neaua până la pept, — era de 120 cm naltă. Scurt după plecarea băiețandrului s-a abătut asupra noastră un viscol cum numai în munți se poate abate. Urla și gemea pădurea de gândeam că e sfârșitul lumii. Zăpada înghețată, biciuită de viscol ne orbea și ne tăia obrajii. Crengi și ramuri din vârful fagilor și brazilor seculari se prăbușeau cu mare zgomot amenințând să ne strivească sub greutatea lor. Și groaza să fie și mai mare se lăsase un întuneric, o beznă că nu mai puteai vedea la 10 pași. Când apoi vreo câțiva fagi se prăbușiră cu bubuit de artilerie la pământ, fiind smulți din rădăcină de viscol, fugirăm de după adăpostul lemnelor și o luarăm orbiș într-o direcție. Ajutați de noroc însă, dădurăm de niște tranșee din timpul războiului unde ne adăpostirăm timp de două oare cât a ținut prăpădul. Liniștindu-se apoi viscolul și luminându-se zarea puțin — ceața tot mai domnea regiunea — am pornit mai departe conduși de instinctul de orientare dobândit în război. Curând dădurăm de o pârtie ce ne conduse în scurt timp până în satul Nieguș Jud. Mehedinți, unde am aflat cu groază că lupii mâncaseră doi lucrători în ziua aceia chear în regiunea pe unde veniserăm noi.

— Noa! zic eu către colegii mei, măi asta trebuia să ne mânce lupii după atât prăpăd ce fu în munte.

Fiind încă ziuă ne-am continuat drumul ajungând până în satul Marga unde am și rămas peste noapte și unde ni s-a gătat complect alimentele, fiind siliți a cerși pe la stâne, mămăligă și varză acră, până ce am putut ajunge, a opta zi, la Turnu Severin.

— Opt zile și două nopți de marș de la Oravița la Turnu Severin.

Aici a trebuit să rămânem alte șase zile, fiind trenurile înzăpezite și circulația întreruptă, având norocul să fim găzduiți la familia

https://biblioteca-digitala.ro

prefect Delescu str. Calea Severinului Nr. 16, la dl. Kislinger, la dl. Paleu originar din Oraviţa şi încă la o familie tot din Oraviţa. A şaptea zi cu un tren de prisoneri — cu geamuri sparte şi cu zăpadă în vagoane — am plecat spre Craiova, unde ne-a dat jos din tren un sublocot. comandt. gării sau oficeri de servici. Ne-a luat în primire însă un acar care ne-a condus în bordeiul lui simplu dar foarte încălzit, şi asta era principalul. Noaptea, pe când un tren deja era în mişcare, ne-am urcat pe el şi am mers spre Peatra Olt şi de aci spre Râmnicu Vâlcea, unde iarăşi am dat de o pacoste. Chear vagonul nostru a fost scos din garnitură şi trecut pe o linie laterală unde a prins rădăcini. După vreo doauă oare de tremurat de frig, scoatem capul pe fereastră spartă şi întrebăm un paznic ce trecea chiar pe lângă noi:

— Măi pretene dar ce-i cu vagonul ăsta, nu porneşte mai departe, ori a-ţi hotărât să ernăm aci?

— Nu domnilor, nu mai porneşte pentru că e „difictat" ne răspunde paznicul.

Douauă zile a trebuit să rămânem pe loc. A treia zi — a patruspre-zecea de la plecare — a venit alt tren cu carele am continuat călătoria mai departe ajungând noaptea în Sibiu. Ţinta era ajunsă dar acum unde să tragem? Hotelurile erau arhipline, noi cu nici un ban în buzunar şi de altcum morţi de foame şi frig. Rătăcind în neştire prin oraş ne îndreaptă duhul sfânt chear la locuinţa lui Ion Buna primit deja în armata română şi frate cu Costi şi Dumitru, colegii mei de suferinţă. Am luat casa cu asalt şi ne-am prăbuşit în jurul cuptorului cald, şi apoi venindu-ne în fire, am redus la nimic nişte kg. de pâne, o salamă de 90 cm. lungime şi nişte sticle cu vin. Apoi carii prin pat, cari pe sub pat dar am dormit grozav de bine. Mă! Nu ne mai temeam nici de frig nici de foame nici lupi nici sârbi!

Dimineaţa, în mare ţinută, pe cât ne erau puterile şi hainele, ne prezentăm la Secţia org. VI şi VII cam cu frică însă că nu vom şti „meltui"[52] româneşte după vorschrift[53]. Când colo pe cine aflăm. Pe domnul căpitan Bălică Petre fostul comandant al gărzilor din Bănat.

Să murim de bucurie nu alta!

Prezentarea la domnul colonel Bulbuc şi repartizarea la R-gtul Alba-Iulia, a fost ca şi cum am dat de două ori din palme.

Trecut cu nota „foarte bine" peste regulele cătăneşti, ne plângem d-lui căpitan Bălica că n-avem „canci" în buzunar. Numaidecât d-sa scrie un *dienstzettel* dar în româneşte către S. Int. al org. VI şi VII pe carele vă spun că l-am cetit de vreo zece ori dar altcum a şi meritat căci peste puţin mă trezesc că un d-n colonel de la S. Intendenţă prinde a scoate la bănci[54] dă-le d-o mie lei, a Băncii Generale Române spunând cu glas tare:

— Sublocotenent Ion Babeu, primeşti aci leafa pe lunile Noiemvrie, Decemvrie 1918 şi pe Ianuarie, Februarie 1919.

Hă! atâţia bani n-am avut în viaţa mea. În părea că visez, că nu e adevărat. Putem deschide acum o bancă cu banii aceştia sau puteam cumpăra o jumătate de Almăj.

Mâne zi drotul Ioane! la garnizoana Alba Iulia unde a rămas şi fratele Buna Dumitru la percepţia de acolo iar fratele său Costică s-a întors peste puţin la Oraviţa.

https://biblioteca-digitala.ro

De atunci şi până acum a trecut mult timp, 15 ani. Şi cu tot zbuciumul şi greutăţile acelui drum, cuget cu drag adeseori la acele două săptămâni de crâncenă călătorie"[55].

Grigore Mihăiuţiu a trecut prin întâmplări asemănătoare cu cele ale grupului din Oraviţa, şi memorialistica sa, prin faptul că dezvăluie ce au săvârşit aceşti noi voluntari după înrolare, o continuă pe cea a lui Ioan Babeu. Intrarea sârbilor în Banat îl găseşte în Almăjul natal unde organiza gărzile naţionale. La început s-a bucurat şi el ca şi atâţia alţii văzând în acest eveniment un sprijin aliat. Curând avea însă să înţeleagă care erau adevăratele intenţii. Pentru a nu fi arestat se refugiază spre Lugoj de unde, pe la Făget, trece în Transilvania. Este primit în unităţile ce tocmai se organizau. Luptă, în cadrul acestora, pe Tisa şi se distinge: „... Regimentul 92 Infanterie fiind complet organizat, cu trei batalioane şi o companie de specialităţi, în stare de mobilizare, încadrat în divizia 18 Infanterie, primi ordin telegrafic pentru deplasarea lui pe malul stâng al Tisei, în apărare contra ameninţării maghiare de atac în recucerirea Ardealului. De altfel, în Ungaria încă nu se liniştise complet valul revoluţiei. Sectorul de apărare al Regimentului pe malul stâng al fluviului Tisa, avea un front de peste treizeci kilometri, inclusiv terenul călare pe calea ferată Tisza—Szayol—Szolnok—Budapest ocupat cu două batalioane în prima linie şi unul în rezervă împreună cu compania de specialitate. Locotenentul Grigore adjutantul Regimentului, după muncă activă de mai multe zile şi nopţi petrecute cu organizarea pazei şi siguranţei din sectorul regimentului, repetat îl rugă pe comandantul regimentar ca să-l numească comandant al companiei a 7-a infanterie din batalionul trei care se găsea în cel mai periculos subsector din faţa podului de cale ferată pe linia Tisza—Szayol—Szolnok—Budapest, în punctul de trecere al Tisei. După insistente cereri se aprobă ca adjutantura şi biroul de instrucţie operator să fie luat în primire de căpitanul Opriţa. Locotenentul Grigore deveni Comandantul companiei a 7-a infanterie din batalionul III. În realitate majoritatea încercărilor inamice atacatoare pe trecerea Tisei se produce în jurul podului de cale ferată, terenul fiind împădurit cu sălci iar lăţimea Tisei redusă prin canalizarea efectuată cu ocazia construirii podului, Locotenentul Grigore cu compania sa, prin vigilenţă şi pricepere în organizarea lucrărilor apărătoare, reuşi să respingă toate încercările inamice de a trece Tisa. Ceea ce îi aduse laudele generalului Papp, comandant al diviziei 18 infanterie care deseori şi noaptea inspecta acest punct de sprijin în apărare fiind considerat ca periculos. După aproape două luni, în mod continuu, de serviciu zi şi noapte, compania a 7-a infanterie trecu de pe poziţia din prima linie de front în rezervă fiind schimbată prin altă companie. În luna iulie 1919 inamicul maghiar produse un atac cu efective mult superioare celor româneşti. Şi astfel reuşi să treacă Tisa respingând înapoi la aproape şase kilometri frontul de apărare românesc. În această situaţie Comandantul brigadei de infanterie, generalul Pascu, formă o ariergardă de menţinere a contactului cu inamicul luptând până la ocuparea liniei stabilite înapoi de către unităţile române. Ariergarda fusese formată din batalionul III infanterie a regimentului 92 infanterie sprijinită de un divizion de artilerie şi încă o companie de mitraliere. Maiorul Victor Marinescu numit comandant al ariergărzii primisese ordin scris cu misiune de timp preci-

https://biblioteca-digitala.ro

zat pentru menţinerea poziţiei călare pe calea ferată găsibilă la trei kilometri paralel cu malul stâng al Tisei. Apoi luptând, de a se retrage înspre noua linie înapoi din frontul stabilit al brigadei. Ca vechime de ofiţer în batalion, după maiorul comandant, locotenentul Grigore comandantul companiei a 7-a era şi ajutorul comandantului de batalion în ariergarda respectivă. La primul atac inamic, maiorul Victor Marinescu fiind grav rănit, urmă la comandă, la comanda batalionului şi al ariergărzii ajutorul său, locotenentul Grigore. Sub presarea atacatoare inamică situaţia ariergărzii critică ajunsese periculoasă cu posibilitatea încercuirei sale de către inamic înainte de ora prevăzută pentru începerea retragerii sale luptând înapoi. Locotenentul Grigore, din propria iniţiativă, reuşi să oprească atacul unităţii maghiare călare pe terenul de cale ferată în ridicătură stăpânitoare a câmpiei pe ambele părţi; apoi lăsând o companie de infanterie pe linia poziţiei ordonate scris, cu celelalte două companii infanterie sprijinite de una companie de mitralere, produse cu reuşită un contraatac imediat cucerind linia atinsă de valul inamic şi respingându-l cu urmărirea lui îndrăzneaţă. Prin bătaia tuturor mitralierelor, la distanţe, în flancul şi spatele valurilor de trăgători ale inamicului, (acestea — n.n.), pentru moment, se opriră la teren apoi începură retragerea lor grăbită. Contraatacul reuşi să formeze un unghi intrând în dispozitivul inamic iar digul-ridicătură al liniei de cale ferată oferi posibilitatea aşezării mitralierelor cu bătaie maximă în flancurile şi spatele liniilor de trăgători inamici de pe terenul şes din dreapta şi stânga liniei de cale ferată. Astfel inamicul, relativ în panică, îşi începu oprirea şi apoi retragerea lui înapoi, în prinderea ambarcaţiunilor sale de trecerea Tisei înainte ca acestea să fie capturate de unităţile române în contraatac care se observau înaintând pe linia de cale ferată înspre Tisa. Prin depăşirea companiei de infanterie din linia primă cu a doua companie în continuarea contraatacului sprijinit de cele opt mitraliere în bătaie şi repetate asalturi la baionetă după aproape patru ore de lupte intensive, locotenentul Grigore reuşi în recucerirea poziţiei din şanţurile de la podul Tisei pe care le săpase şi apărase înainte de trecerea în rezervă cu compania sa. În acest fel batalionul de ariergardă comandat de locotenentul Grigore deveni stăpân pe malul stâng al Tisei în sectorul podului de cale ferată, capturând peste două sute (de) ostaşi inamici, cu depozit de muniţie şi armament trecut peste Tisa de inamic. La ultimul asalt cu baioneta, Grigore ajunse rănit de schijele unei grenade inamice. La această situaţie atinsă şi raportate prin legătura telefonică de companie generalului comandant rugă întărirea frontului prin noi unităţi ale brigadei. Comandantul însoţit de un maior ajuns la faţa locului şi găsindu-l cu răni încă sângerânde pe locotenentul Grigore, dădu ordin de trimiterea lui grabnică la spitalul de campanie din comuna Gyula ce se găsea în spatele câmpului de luptă. Sosiră apoi unităţi din regimentul 90 infanterie şi din regimentul 91 infanterie care, în continuarea luptei, cu sprijinul artileriei forţară cursul Tisei atacând cu reuşită poziţiile inamicului din Szolnok cu direcţia generală Budapest. Locotenentul Grigore, în spitalul din Gyula nefiind posibilă intervenţia chirurgicală necesară, fu trimis ca evacuat la spitalul militar din Sibiu. Prin operaţie i se extrase, scoase din corp şase spărturi de grenadă urmând ca restul de încă două bucăţi să fie scoase mai târziu din cauza pierderei unei însemnate cantităţi de sânge prin rănire. După două săp-

https://biblioteca-digitala.ro

tămâni locotenentul Grigore primi în spital vizita unui căpitan de curte marțială care îi luă o declarație scrisă asupra faptelor și procedurei sale tactice înfăptuite cu ocazia luptelor de contraatac Tisza Szayol-Szolnok din 21 iulie 1919. (...) Căpitanul îi spuse că s-a produs un act real de vitejie și de acțiune excepțională. (...) La timpul prevăzut locotenentului Grigore se prezentă ofițerului comandant al Gărzii de la intrarea în palatul regal din București. (...) Aici se mai găseau prezenți pentru decorare încă doi maiori pentru fapte de arme realizate pe câmpul de luptă de la Mărășești. După instructajul asupra comportării în fața regelui aceștia, introduși în sala tronului, așteptară aliniați în ordinea vechimei (...) Regele ajungând în fața fiecărui, respectivul ofițer se prezintă spunându-și numele și regimentul iar regele personal atârnându-i personal decorația în acul pregătit pe pieptul stâng al hainei, îi atinsă umărul stâng cu lama sabiei regale declarându-l cavaler al ordinului „Mihai Viteazul" apoi, cu sărut regal pe ambele fețe ale obrazului, îl felicită pe fiecare. La terminarea formalităților decorării, mareșalul palatului, generalul Anghelescu raportă regelui că locotenentul Grigore, până acum, este primul și singurul ofițer transilvănean al teritoriilor alipite care obținu această, cea mai înaltă decorație de război a armatei române.

Apoi regele aflând că locotenentul Grigore este bănățean, fiu de țărani originar din comna Bozovici în regiunea Mehadia—Băile-Herculane. Îi spuse că este înălțător faptul de a se prezenta în gradul de locotenent, ca începător, dovedirea străbunei vitejii a bănățenilor și ardelenilor veniți la sânul Patriei-Mame, România, prin obținerea acestei înalte și simbolice decorații „Mihai Viteazul". Astfel locotenentul Mihăiuțiu Grigore obținu ordinul „Mihai Viteazul" clasa a III a cu Decret nr. 1912, Brevet nr. 409/1920. Mânezi locotenentul Grigore se înapoie la Centrul de Instrucție din Timișoara cu decorația pe pieptul său afișată personal de regele Ferdinand I al României prezentându-se comandantului cu raportarea amănunțită a celor petrecute. Comandantul Centrului de Instrucție în după-amiaza zilei, timp de aproape două ore făcu o ședință de educație patriotică cu subiectul tematic „Patria este recunoscătoare faptelor eroilor săi luptători". Apoi întregul efectiv de peste trei mii (de) ostași, ofițeri, subofițeri și trupă defilă în fața comandantului însoțit pe tribună de locotenentul Grigore cu decorația pe pieptul său"[56].

Un adevărat calvar au avut de îndurat voluntarii din Rusia. Ei au luptat în Moldova la sfârșitul verii anului 1917 iar unii s-au numărat chiar între cei care au acționat împotriva unităților ruseți care fugind de pe front terorizau și jefuiau populația. Au fost și voluntari care au luptat în Basarabia împotriva bandelor de bolșevici ruși. Dintre ei au fost primii bănățeni căzuți pentru libertatea acelei părți a țării. Asupra întâmplărilor de atunci lasă mărturie Vichentie Radin din Cerneteaz:

„În anul 1915 am fost înrolat în armata austro-ungară și în același an am fost și trimis pe front. În luptele de la Tarnopol (Gliția) am fost luat prizonier de ruși (iunie 1916). Am fost transportat în Arlowski Gubernia, orașul Livna. În 27 Octombrie 1916 am fost întrebați cari vrem să luptăm contra Austro-Ungariei. M-am înscris atunci în Legiunea Cehoslovacă, unde am stat trei săptămâni. Neputând să înțeleg limba cehă am rămas mai departe în Rusia. În 5 August 1917 am intrat voluntar în armata română. Pentru aceasta a venit maiorul Plesnilă (din Galați) din

https://biblioteca-digitala.ro

partea României care a fost ajutat de căpitanul Cucu (din Oravița) prizonier cu noi. Din cei 110 prizonieri ne-am înscris 80 din cari din comuna mea, Cerneteaz, am fost următorii: Jichin aVsilie, Toader Ioan, Dimitrie Vasile, Costi Lazăr, Ioța Giuchiciu, Marcu Ioan și eu. Din Livna am plecat în Ileț unde s-a format un batalion, Bat. II. În 25 August acelaș(i) an am plecat din Ileț sub comanda sublocot(enentului) Nicolae Căpețianu la Iași unde am ajuns prin 5 septembrie 1917. Când am ajuns la Iași (ora trei dimineața) am trecut prin fața reședinței M.S.R. Ferdinand I care ne-a salutat din balconul Palatului iar mai târziu am fost onorați cu Înalta Sa vizită. Din Iași am fost transportați la Bacău unde am făcut instrucție 2 luni, sub comanda maiorului Georgescu. În timpul instrucției, cele două batalioane de voluntari am dezarmat 2 divizii de Ruși țariști care fugeau din front și jefuiau ținutul. Aceasta s-a făcut ușor fiind avantajați de uniforma și de limba rusească pe care o cunoșteam bine și sub amenințarea că dacă nu dezarmează va fi vai de ei. În 1 Decembrie 1917 am plecat la Hârlău unde s-a format corpul de armată ABC comandant de generalul Olteanu. Eu am fost repartizat la reg(imentul) 2 Alba Iulia și am plecat cu Bat(alionul) II la ocuparea Basarabiei în 26 Decembrie 1917. În 27 Decembrie am ajuns la Iași unde am defilat în fața M. S. Regelui și statuiei lui Ștefan cel Mare. Comanda Bat(alionului) II o avea maiorul Cerna. Detașamentul de avant-gardă era comandat de sblt. Popoviciu (bănățean din Făget) cu care am trecut Prutul. În 5 Ianuarie 1918, seara la ora 6, în comuna Cărpineni, am fost surprinși de ruși (bolșevici), unde am trecut prin mari greutăți deoarece aveam ordin să nu întrebuințăm armele (spre a nu se putea afirma că Basarabia a fost ocupată cu forța). În comuna Găinari întreg batalionul II a căzut prin înșelăciune în captivitate rusească căci rușii bolșevici s-au dat drept „gardă albă" (contrarevoluționari) deci ofițerii au fost duși la Tighina apoi ceva mai târziu și ceilalți soldați duși tot acolo. În tren au omorât însoțitorii, ne-am reînarmat și am încercat să ocupăm orașul Tighina dar am fost din nou dezarmați și transportați la mânăstirea Chișcani (lângă Tighina) pentru a fi împușcați. Călugării s-au împotrivit de a fi pușcați în apropierea mănăstirii și atunci suntem duși la Tiraspol unde, forțați, am intrat în armata roșie scăpând astfel cu viață. Aceasta a durat din Ianuarie până în Martie (1918) când am fugit din nou în Basarabia. Câteva zile de la sosirea în Basarabia corpul de armată ABC s-a desființat. Eu însă am rămas tot în Basarabia românească unde m-am angajat ca agent de poliție la Bălți. Am fost ca civil la proclamarea Unirii Bucovinei făcută la Cernăuți în 28 Noembrie 1918 am fost la proclamarea Unirii Transilvaniei făcută la Alba Iulia în 1 Decembrie 1918 iar în ziua de 3 Decembrie 1918 am sosit acasă. Când am ajuns acasă, am colectat bani pentru procurarea unui drapel românesc. L-am cumpărat în Arad dar când am vrut să mă întorc la Cerneteaz am fost prins de sârbi de cari am scăpat sărind din tren în timpul mersului, în dreptul comunei Alioș. Vichentie Radin, în registrele controale de voluntari zis Radu Marinescu"[57].

Alți voluntari din Rusia au luptat în Siberia împotriva armatei roșii[58]. Ca să se întoarcă acasă au ocolit o jumătate de lume:

„Eu auzind că s-a făcut corp de voluntari la Kiev am și plecat de unde eram, la gazdă, cu mai mulți camarazi îndărăt la Oranienburg ca

https://biblioteca-digitala.ro

să vin voluntari români. Observând rușii ce vrem să facem, ne-a dus la un drum de fier și de acolo am fugit la Oranienburg înapoi la gazdă. Și atunci iarăși am auzit că s-a format un batalion de voluntari români în orașul Samara. Acolo erau 6 divizii de cehi (care) să bătеau pe front cu bolșevicii din care era (și) un regiment de serbi și unul de poloni sub comanda generalului francez Janin de aceia ne-am organizat și noi ca români 3 batalioane sub numele Horea, Cloșca, Mărășești. Apoi ne-am organizat mai multe regimente în orașul Tulup și acolo am plecat pe linie până în Siberia în orașul Pătru-Paxi (?) de acolo am plecat la orașul Ircuț(c). Acolo am stat în lagăre din care ne-am organizat trei batalioane din care batalionul „Mărășești" cu Nr. 2 de voluntari vânători, au fost siliți cu ordin(ul) generalului Jonin să mergem la front în ajutorul armatelor aliate. S-a dat luptă la Tomișești (?) și unul la Sărăbul în noaptea de anul nou. Am crezut că nici un român nu mai scapă. Rușii bolșevici ne-au atăcat. Noi am avut 3 morți și 9 răniți dar ei nu-ș mai știau numărul. Noi, românii, am stat într-un singur batalion până când am cerut ajutor din alte regiment din orașul Ircuț(c). Și am învins pe rușii bolșevici și am stat până dimineața pe locul ocupat. Și a venit ajutor și (noi) am plecat mai departe cu trenul până primăvara la Paști 1920. Și am căpătat ordin de la Țara Românească să eșim din țara rusească ajungând la orașul Cita din China. Ne-a schimbat armata japoneză și am venit în Manciuria trecând pe la lacul Baical și am venit la orașul Vladivostoc stând până la Rusale când am căpătat un vapor englez și am plecat în sâmbăta Rusalelor, seara, și am ajuns în Japonia. Acolo ne-a așteptat, la port, japonezi cu un vas de război pentru onor. De acolo am venit pe Oceanul Indian. De acolo am ajuns la orașul Alexandria. Acolo ne-am desbrăcat și am stat două zile liberi de am mers în oraș, am fost în parcul unde se află monumentul lui Alexandru. După aceia am fost în muzeul tot din acelaș(i) parc care am văzut războile și armele din vechime. Și am plecat cu un vapor spaniol pe Marea Roșie pe Canalul Suez. Și am trecut în Oceanul Atlantic și am venit la Marea Mediterană trecând la portul Golumb venind pe la Dardanele, venind în Turcia în orașul Constantinopol șăzând o zi în port. După aceia am plecat pe Marea Neagră ajungând dimineața la Constanța. Acolo ne-a așteptat muzica românească cu drapelul tricolor. La ora 12 ne-am dezbărcat cu toată muniția, tunuri, mitraliere etc. Ne-a dus la o cazarmă și am stat o săptămână. După aceia a venit generalul Averescu și ne-a primit cu bucurie, c-am fost ostași bravi. După aceia ne-am suit pe tren și am ajuns la București. Acolo iarăși a fost o paradă ca la Constanța, în frunte cu regele Ferdinand I. Din București am plecat la Brașov. De acolo ne-am liberat tot natul la cercu(l) lui și am venit acasă. Mal, 14 Decembrie 1938"[59].

Datele despre acești voluntari „siberieni", care au luptat împotriva gărzilor roșii sunt extrem de sărace. Ici și colo apare câte o mențiune, uneori doar un nume pe monumentele din sate. La Maciova Vichentie Munteanu, scrie pe un astfel de monument, a murit în Siberia[60]. Tot așa Petru Boldureanu, Minciu Moise, Alexa Motogna și Constantin Odrobot din Sânmihaiul Român[61]. Ei nu puteau fi decât din unitățile de voluntari români ce au acționat de-a lungul Transsiberianului. Despre Gheorghe Pistrui din Beba Veche aflăm că „a luat parte în armata albă rusească"[62]. Cu unitățile de voluntari s-au întors acasă și Teodor Almăjan, Constan-

https://biblioteca-digitala.ro

tin Ştefănuc, Gheorghe Sodincă şi Nicolae Mihăescu din Rusca Montană[63]. La Ilova, un document, ştia pe „Isac Mihai ctg. 1907 dezertat la armata rusă în 1913 frontul Tarnopol şi înregimentat în Legiunea Română sub comanda generalului francez Jenell şi venit în patrie în 1920, Cornel Bona ctg. 1918 prins în Galiţia (...) şi încadrat în Legiunea Română sub comanda generalului Jenell luptând contra bolşevismului"[64]. Unii nu au mai avut norocul, deşi au scăpat din Siberia, să-şi mai vadă casa. Aşa s-a întâmplat cu Timotei Şogor din Jena „căsătorit, 33 ani, la reîntoarcerea din Rusia mort pe vapor, de holeră"[65].

Aceştia au fost ultimii combatanţi români din primul război mondial.

CAPITOLUL III

RĂSCOALELE

„D-zeule, cât o să mai dureze nelegiuirea aceasta?"

Evenimentele din toamna anului 1918 au desigur o explicaţie ce trebuie căutată în adâncul istoriei noastre. Se încheia un ciclu istoric major dar se şi deschidea un altul, un ev nou, într-o unică mişcare. Erau însă şi acumulări mai recente, o încărcătură explozivă adunată în anii războiului. Detonarea s-a produs la vestea capitulării Puterilor Centrale. Explozia a stârnit seisme ale căror reverberaţii au avut o extensie globală cu efecte ce se resimt încă. În multe din faţetele sale acest moment, care a condensat o desfăşurare istorică ce în alte circumstanţe ar fi necesitat ani, rămâne încă puţin cunoscut. Viteza cu care s-au derulat evenimentele a generat pentru contemporani destule confuzii, traiecte discutabile dar rămâne un motiv de dificultate chiar pentru o istoriografie tihnită. Secvenţele se succedau cu o ritmicitate ce depăşea posibilităţile oricărui ochi fie el şi exersat, se suprapuneau adeseori complicând percepţia. Era o cădere de cascadă nu o curgere lină. Se amestecau forţe şi interese divergente sau segmenţial doar convergente, se destrămau concepţii ce păreau până atunci logice şi valabile, se cristalizau pe loc opinii şi se luau atitudini surprinzătoare cărora românii trebuiau să le dea un răspuns, faţă de care trebuiau să elaboreze reacţii adecvate. Febrilitatea era însă generală sau mai bine zis generalizată. Ea depăşise spaţiul cabinetelor guvernamentale, a cancelariilor diplomatice sau a statelor majore. Cuprinsese naţiunile. Era o stare de aşteptare, o nelinişte. Terminarea războiului a stârnit bucurie dar toţi simţeau că va urma o transformare majoră, fără precedent şi acest nou, acest nemaivăzut şi nemaiauzit bucura şi neliniştea în acelaşi timp. Banatul avea o poziţie dificilă, poate cea mai dificilă dintre provinciile româneşti pentru care bătuse ceasul unirii. Era disputat, râvnit, revendicat nu doar de foşti inamici ci şi de aliaţi.

Războiul a apăsat greu asupra tuturor locuitorilor dar a românilor în mod special. Erau suspicionaţi de la bun început dar intrarea Româ-

https://biblioteca-digitala.ro

niei în luptă, în august 1916 a făcut ca autoritățile să piardă pur și simplu măsura. Desigur, pentru front au fost mobilizați majoritatea bărbaților, satele se depopulaseră. Mulți s-au întors schilodiți, mulți au fost uciși. Populația era îngrijorată și nemulțumită și peste toate au venit valurile de arestări și internări, de supravegheri politice din august 1916. Celor suspicionați li se făceau tot felul de șicane. La Vărădia un text memorialistic datorat Liviei Vinciu publicat într-un ziar bănățean, probabil în *Progresul* orăvițean (căci dosarul respectiv din fondul N. Ilieșiu cuprinde tăieturi după un text tipărit) reușește să lase o imagine exactă asupra celor trăite sub regimul de supraveghere:

„Nu e deci de mirare că în o astfel de comună a fost trează ideea națională românească. Și nu e de mirare dacă la începutul războiului atențiunea vicleană a stăpânirii maghiare se îndreaptă asupra comunei Vărădia. Mai ales după intrarea României în război, ungurii căutau în comună prin toate mijloacele spioni și „trădători" și vedeau astfel de oameni în aproape fiecare om mai răsărit. Oricare locuitor bănuit de autoritățile maghiare era pus sub pază politică ori internat. Multe șicane făcute locuitorilor cu ocaziunea împărțirii diferitelor alimente ca zahăr, petrol, sare, etc. aveau de scop intimidarea și aflarea de oameni slabi de suflet cari să se facă „coadă de topor". În felul acesta s-au aflat în comună unii — foarte puțini — cari au servit interesele ungurilor; nu-i amintim pentru că nu merită posteritatea să le rețină numele).

Intrarea României în război. Când România declară război Austro-Ungariei, preotul Pavel Mioc bun și înflăcărat român, e ridicat de jandarmi de (la) altar în cursul serviciului divin dus la Timișoara și apoi internat în comuna Vepert din comitatul Sopron (Ungaria de Vest). Aici a stat până în luna Iunie 1917. Fiind tratat neomenește, preotul contractează în exilul său o maladie în urma căreia moare în anul 1924. (...)

Deodată cu preotul a fost ridicat și fruntașul țăran Vasile Branca (nr. 23), — dus la Timișoara și apoi cu un transport de români, preoți, învățători, învățătoare, țărani, internat în comuna Dobrean din apropierea Sopronului. Vina numitului, pe lângă sentimentele sale de bun naționalist, era și faptul că fiul său Vasile Branca dezertase din Armata austriacă și trecuse, opt zile după declararea războiului în armata română. (Vasile Branca în luptele de la Jiu ajunge prizonier în Germania. E recunoscut, adus în Ungaria de unde scapă numai în revoluția din 1918). Azi dl. Branca e locot. colonel în armata română. Internații din comuna Doborean erau lăsați aproape liberi, numai din când în când controlați de jandarmi. Cine avea bani putea trăi mai omenește, cine nu avea, intra slugă la țăranii din comună, pentru a nu muri de foame. Vasile Branca rămâne internat până la finele lunei Aprilie 1917. Cu titlul de document dau în original actul prim-preotului Korossy din Vârșeț pentru punerea sub pază politică a celor 11 români din Vărădia. (...):

„În urmă stării de război cu Regatul român, în interesul statului și a decursul operațiunilor de război, am adus următoarea

Hotărâre

Pun sub pază politică, în sensul disp. Nr. 10 962 Preș. la Min. de Interne pe 1. Pavel Mioc, 2. Ion Alexandrescu, 3. Pavel Farca, 4. Ion

https://biblioteca-digitala.ro

Branca, 5. Efrem Mioc sen., 6. Livia Mioc, 7. Francisc Stepan, 8. Iosif Melin, 9. Iosif Fabian, 10. Iosif Caiman şi 11. Maria Capriţa Boraci şi în acest sens:

1. Interzic ca numiţii să părăsească domiciliul lor din comuna Vărădia fără permisiunea notarului comunal.

2. Îi oblig ca în fiecare zi la ora 12 să se prezinte la antistia comunală care va purta o evidenţă precisă despre aceste prezentări.

3. Interzic să cerceteze birturile; nu-şi pot părăsi locuinţa de la ora 8 seara până la 5 dimineaţa.

4. Telegrame nu pot trimite decât cu permisiunea mea, convorbiri telefonice nu pot avea.

5. Nu pot conveni cu persoane streine numai în cazuri admise de mine şi numai în prezenţa autorităţilor.

Despre toate acestea avizez consiliul comunal şi pe cei interesaţi şi-i somez să ducă la îndeplinire aceste dispoziţii căci la caz contrar vor fi pedepsiţi cu 2 luni închisoare şi amendă până la 600 coroane şi voiu dispune imediata lor punere sub arest. Contra acestei hotărâri nu este nici o cale de atac ci numai plângere către Ministerul de interne. Îndrum conducerea comunală să publice din cuvânt în cuvânt celor interesaţi această hotărâre, s-o explice şi procesul verbal despre aceasta să mi-l înainteze.

Vârşeţ, la 28 August 1916

ss. Korossy primpretore.

Amintiri. Din acele vremuri de înălţare sufletească dau crâmpeie de amintiri scrise de către d-na Livia ing. Ion Viciu. Crâmpeie de amintiri din negura vremilor trecute. Ziua de Sf. Maria 1916. Zi însorită de vară. Deşi eram în plin război, cu toate neajunsurile şi mizeriile sale, noi, tineretul eram bucuroşi că după masă plecăm la rugă în satul învecinat Mercina. Pe la amiezi aflăm că România a intrat în război. Nu ştiam precis că oare contra noastră. Imploram cerul să fie contra noastră; fraţii noştri dragi să vină să ne elibereze odată de apăsare străină, de suferinţele noastre milenare. Un boactăr (servitor al primăriei) ne invită, pe tata şi pe mine şi pe alţi zece, la ora 3 p.m. să ne prezentăm la primărie sau la caz contrar vom fi duşi cu jandarmii acolo. Paul Mioc preot ortodox, Ioan Alexandru învăţător, Eufrem Mioc comerciant, Măria Căpriţa Boraci, Livia Mioc, Ion Branca Giula, Paul Farca dirigintele corului, Gheorghe Cipu Turcu, Gheorghe Mioc Plauce, Străin Petanec, Tătaru, Iosif Melina, Iosif Căiman. Ni se face cunoscut că România a declarat război Ungariei, iar noi ca români înverşunaţi şi periculoşi statului maghiar, în interesul statului maghiar, vom fi puşi sub supraveghere. Seara de la ora 6 până mâne zi dimineaţa ora 6 nu e permis să părăsim locuinţa. Nu-i permis să ne folosim de telefon şi telegraf. Scrisorile noastre vor fi cenzurate. În fiecare zi între orele 11—12 a.m., şi 5—6 p.m. trebuie să ne prezentăm în cancelaria primăriei spre a ne semna numele. Nu mai puteam merge la Mercina. Bucuria noastră era stricată. O bucurie mai mare stăpânea sufletele noastre; bucuros aducem orice jertfă numai de s-ar ivi zorile unor zile mai bune: unirea tuturor românilor.

https://biblioteca-digitala.ro

Mare tămbălău în comună. Bătea toba, muzicele de țigani cutreierau satul chemând populația rămasă acasă — tineretul era pe câmpul de luptă — la marea adunare ce se va ține în seara aceea. În piață, în fața casei noastre se ridica un podiu înconjurat de steagurile statelor aliate. Am eșit, din curiozitate, și eu să aud. Din întâmplare lângă mine stătea bunul român Paul Farca. A vorbit notarul neamț Heszler explicând populației că a mai sărit un nou dușman, România, dar nu ni-e frică căci vom învinge și izbânda finală va fi a noastră. N-a insultat pe români. Cam în același sens a vorbit și preotul gr. catolic, Augustin Radu. A urcat podiul învățătorul confesional ortodox român care a făcut apologia statului maghiar milenar. N-am mai stat să ascult ce se vorbește, m-am întors acasă și în seara aceia am plâns cu amar.

Societatea românească din satul nostru: D-na Alexandrescu soția învățătorului Ioan Alexandrescu cu copii Aurel și Romulus, azi ambii ingineri la Inspectoratul industrial din Timișoara, Remus Mioc azi medic de circumscripție în Cacova, Gheorghe Velici azi profesor la Blaj Gheorghe Medoia azi protopop unit în Comloș, Eufrem și Măria Mioc, Paul Farca și alții, se adunau la noi unde ceteam cu nerăbdare vești îmbucurătoare de pe frontul român. Intrarea românilor în Ardeal pe la Brașov, Sibiu, Petroșeni a fost o bucurie imensă pentru noi. De bucurie se aruncau pălăriile până în tavan, apoi cântam la pian și eu voce marșuri și imnuri patriotice. Au prins de veste jandarmii, ne-a interzis ca societatea să mai vină la noi pentru că sub pretext că noi facem muzică, facem politică. De atunci casa noastră era păzită și noaptea de jandarmi. Ne venea greu să mergem zilnic de două ori la primărie pentru a semna protocolul de prezență între orele 11—12 și 5—6. Tata, din locuri îndepărtate unde mergea cu lucrătorii să-i supravegheze, trebuia să se potrivească, pe la amează să fie acasă, seara la fel. Mare parte dintre noi, cei puși sub supraveghere erau agricultori. Ce înseamnă pentru un agricultor plimbările aceste zilnice! Și pentru mine era neplăcut înainte de masă să las totul și să plec. Apoi seara la sate vitele trebuiesc ocrotite, cină la argați și câte și câte altele treburi în casă. Farmacistul Francisc Gergely de Baroth ungur neaoș din secuime, de altcum om bun, — de câte ori mă vedea, să asocia să mă conducă până la primărie iar eu muream de ciudă.

Într-o sărbătoare apoi, — mi se pare că a fost ziua Sf. Cruci, în aceste vremuri grele de restriște, când credincioșii erau adunați la Sf. biserică a găsi mângâiere în rugăciuni și a asculta glasul blând și duios al păstorului sufletesc Pavel Mioc, au năvălit jandarmii în lăcașul sfânt și au somat pe preot ca de la altar să-i urmeze pentru a fi dus la Sopron, la Sopronul acela de triste amintiri pentru atâția români. Credincioșii au rămas uluiți și la desnădejdea lor exclamau: „D-zeule cât o să mai dureze nelegiuirea aceasta?" Înconjurat de jandarmi ca un criminal, preotul iubit se depărtează de la sf. biserică iar clopotele sunau duios parcă ziceau: „Rămas bun". Se tânguiau de jalea bisericii rămasă fără păstor. Ajuns acasă nici un moment nu l-au lăsat singur jandarmii ci în grabă l-au pus să-și împacheteze ceva rufe, mâncare, abia a putut ceva să înghită și apoi din mijlocul rudelor și a credincioșilor a plecat pe drumul suferințelor. La Timișoara, preoții români au fost insultați, scuipați și aruncați într-o cameră să doarmă pe jos.

https://biblioteca-digitala.ro

De pe front, ştiri triste. Din faţa duşmanului, cu mult mai numeros, românii sunt nevoiţi să se retragă. Ni se rechiziţiona tot: grâu, porumb etc. Nu aveam petrol, am căutat şi l-am înlocuit cu opaiţul strămbunilor noştrii. În veacul luminei în nopţile lungi de iarnă ne chinuiam la lumina săului. Lipsea zahărul. Însă nu pentru toţi. Alţii se lăfăiau în zahăr, petrol, orez. Ne-au luat şi căldările de aramă, câte una, două, iar pe celelalte le ascundeam pe unde puteam ca să nu le găsească. A venit vremea că din turnul bisericilor să coboare clopotele şi să toarne tunuri din ele. Clopotele dragi cari în zile vesele de sărbătoare se bucurau cu noi iar în zile triste plângeau cu noi, plecau şi ele lăsând satul pustiu. Într-o zi de iarnă din anul 1917, mă trezesc cu jandarmii la noi pentru a-mi controla toată corespondenţa căci se bănuia că stau în corespondenţă cu fruntaşii de dincolo. Apoi că Vasile Branca, azi colonel în armata română, atunci dezertor din armata austro-ungară, prin mine, ar coresponda cu familia sa cu ajutorul lui Laurian Aron din Braşov azi maior în armata română trecut şi dânsul pe acele vremuri dincolo. În cameră era rece, nu mi se dădea voie să trec în altă cameră ca să-mi iau ceva haină mai călduroasă pe mine. La intervenţia mea energică, însoţită de un jandarm, am fost lăsată să mă îmbrac mai bine. Ceasuri întregi au scotocit între atâtea scrisori. În mâinile lor văd scrisori de la Gheorghe Pop de Băseşti, Vasile Lucaci, adresate mie, pe vremuri; din norocire trec neobservate.

Plictisindu-se de atâta căutat, o mare parte din corespondenţă o duc cu dânşii spre a o controla şi mai bine şi la caz că vor găsi ceva suspect, o vor trimite procurorului din Biserica-Albă. Tot asemenea au scotocit şi în casa unchiului meu, preotul Pavel Mioc internat la Sopron şi la verişorul meu Eufrem Mioc.

Într-o zi ducându-mă la comună pentru a semna prezenţa mi s-a spus că în birou este vestitul „fibirău" Korossy. Am intrat în cancelaria învecinată şi i-am zis fibirăului: „D-le fibirău vă rog să luaţi la cunoştinţă că de azi înainte nu mai pot să vin zilnic de două ori să semnez condica. Trimite-mă la Sopron, fă ce şti, dar eu nu mai vin!" Mi-a promis că va chibzui asupra acestui lucru şi peste câteva zile mi se va răspunde. La câteva zile a venit răspunsul că toţi suntem obligaţi numai Dumineca să ne prezentăm pentru a semna prezenţa.

Pe frontul sârbesc în apropiere de noi, se auzeau mereu tunurile bubuind. Aeroplanele sburau. Trupe treceau. Dacă poposeau în comuna noastră, cum aveam casă mare, imediat ni se rechiziţionau toate camerele. Odată a fost împărţit la noi, în trecere spre front, candidatul de avocat Aurel Bălan, azi pretor la Pecica şi un avocat sârb, Dr. Vuletici. După masă au venit la noi toţi ofiţerii cu comandantul lor pentru ca să-şi petreacă la pian. În salon pe perete era tabloul lui Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul. Comandantul, un colonel ungur, tocmai întreba ce reprezintă tablourile acelea. Mă grăbesc să-i răspund că sunt Domni Români de cari sunt mândră. Când Dr. Vuletici mi-o ia pe dinainte: „I zek szent képek", pentru că Ştefan Vodă avea o cruce în mână, grăbită răspund şi eu: „Igenis, szent képek". După aceea Dr. Vuletici m-a făcut atentă că suntem în războiu şi e bine să fiu prudentă. Altădată unii ofiţeri din Germania cu un conte polonez s-au oprit la noi. Voiau să cum-

https://biblioteca-digitala.ro

pere costume naționale românești pe cari mult le admirau. Contele polonez văzând tabloul cu familia domnitoare română spunea că cunoaște personal pe Principesa Maria care este de o rară frumusețe"[1].

Și preotul din Ohaba Mâtnic, Ioan Lăpăduș, a fost deportat dar era ferm încredințat că suferințele sale nu vor fi îndelungate:

„Primind apelul D-voastră — scria el lui N. Iliești — din luna aprilie 1934, țin să vă răspund și eu ceva la întrebările puse acolo. Ca unul care am avut parte de exil fiind internat în județul Șopron peste 10 luni, în decursul războiului, am aflat că poporul din comuna noastră a suferit mult cu atât mai vârtos pentru că notarul cercual din această comună, cu numele Honnecker Imre — un ungur încărnat — foarte mult ne-a persecutat și nedreptățit recvirând aproape tot, lăsând oamenii să moară de foame. În anul 1918, ca toată lumea, așa și cei din comuna noastră au fost sătui de război. În tot momentul așteptau să urmeze prăbușirea stăpânirei ungurești"[2].

La Răcăjdia s-au făcut deportări politice dar nici celor rămași în sat nu le-a fost ușor mai ales că, pentru o vreme, localitatea se aflase în zona de front, frontul sârbesc:

„În cursul războiului (din) 1914—1918 autoritățile maghiare s-au purtat cât se poate de vitreg cu populația. Pentru ținută românească au fost internați la Veperd preotul Cornel Mircea, învățătorul Emilian Novacovici sen(ior), învățătorul Nicolae Mircea. Numiții au fost internați în octomvrie 1916 și stau până la 1 ianuarie 1918. În ofensiva contra Sârbiei comuna a suferit mult din partea trupelor germane Răcăjdia fiind centru pentru ofensiva germană, sătenii au avut mult de suferit din partea soldaților incartiruiți cari luau totul fără nici o jenă ori despăgubire. Întreg satul era o tabără. Școala confesională un timp a fost cuibul partizanilor maghiar cari încercaseră în mai multe rânduri să pătrundă pe teritoriul sârbesc. După ce armatele germane pătrunseseră adânc în teritoriul Serbiei, partizanii fac dese incursiuni în teritoriul ocupat întorcându-se cu pradă bogată la sediul școalei confesionale"[3].

Este limpede că intrarea României în război a intensificat suspiciunea sporind dificultățile bănățenilor. Unele sate au fost evacuate temporar (așa cum, în 1914, s-a procedat pe Dunăre cu satele sârbești) și pe direcțiile posibile de atac ale armatei române s-au construit fortificații, tranșee și rețele de sârmă ghimpată. Se năștea o stare ciudată de neliniște și de speranță. În orice caz tensiunea sporește prin aceste treceri bruște de la nădejdea luminoasă la cea mai neagră dezamăgire, totul în ritmul ofensivei și defensivei românești. Pe de altă parte ceea ce localnicii bănuiau începea să se confirme: imperiul intrase în faza agonică. Toată lumea era în așteptare și așteptarea nu e o stare liniștită!

„De notat — scria cineva la Făget — că la intrarea în război a României, făcându-se tranșee de război și pe Valea Begheiului, pe la Bujor—Răchita—Făget—Coșava, s-au mai înviorat sufletele românești că va reînvia gloria străbună și se vor vedea măsurându-se pentru drepturile strănepoții lui Traian cu cei ai lui Arpad. Mare bucurie și dulci speranțe făceau să fredoneze cuvintele: „Ciocârlie mută-ți cuibul că vine badea cu plugul...". Mare decepție și durere sufletească au cauzat retragerile armatei române și căderea Bucureștilor. Ungurii (...) triu-

https://biblioteca-digitala.ro

fau şi arborau tricolorul roşu-alb-verde. Apatie şi deznădejde cuprinsese sufletele... Aşa am rămas până la prăbuşirea opresorilor"[4].

Cam aceiaşi stare o ilustrează un text de la Coşteiul de Sus tot în părţile nord-vestice ale Banatului:

„Atunci când în luna lui August a an(ului) 1916 fraţii din Vechiul Regat au intrat în războiul mondial ca să ne desrobească de sub jugul milenar, poporul din această comună a avut ferma convingere că ceasul mântuirii a sosit care convingere însă mulţi din pătura inteligenţilor din aceste părţi nu o aveau ci abia mai târziu când visul de veacuri a devenit un fapt împlinit au trebuit şi aceşti necredincioşi să constate că, convingerea poporului de rând a fost bazată. Atacurile fraţilor din Vechiul Regat erau tot mai vehemente în Ardeal, după cum se auzise erau deja la Gioagiu (jud. Hunedoara) nu departe de aici. Pe aici şi prin împrejurime — Coşeşti, Coşaviţa, Marginea şi în alte locuri se făceau tranşee căci românii erau aşteptaţi în tot momentul să ajungă şi pe aici dar deodată, în toamna an(ului) 1916 când puternicele armate ale puterilor centrale au fost aduse de la Verdun şi concentrate aici în Ardeal, armata română a trebuit să se retragă şi în ziarele ungureşti şi nemţeşti din toamna an(ului) 1916 se scria mult despre învingerile puterilor centrale. Cu toate acestea noi nu dam mult crezământ celor scrise prin aceste ziare deoarece în toamna acestui an trenuri întregi de răniţi din luptele de la Mărăşeşti, Mărăşti şi Oituz şi făcând aceste trenuri câte un popas în gara Zamului auzeam vaietele celor răniţi din vagoane încât credeai că sunt urlete de fiare sălbatice şi atunci gândeam: cum scriu ziarele despre continue învingeri şi cu toate acestea (sunt) atâţia răniţi? În primăvara an(ului) 1917 ziarele străine scriau într-una despre învingerile puterilor centrale dar în cursul acestei veri veneau mai multe detaşamente de militari ca să demonteze materialele din tranşee, scânduri şi sârma ghimpată cu care erau prevăzute, întâmplarea a adus cu sine că să am o convorbire cu un locotenent de naţionalitate cehă care era comandantul acestor detaşamente şi l-am întrebat: „D-le locotenent de ce adunaţi materialul din tranşee? şi fiind precaut în convorbire, crezând că am de-a face cu un austriac, îmi dădui eu singur răspunsul, şi după cele scrise în ziare zisei: „Suntem siguri de învingerea finală şi ar fi păcat că aceste materiale să putrezească în pământ". El însă îmi răspunsă: „Precizez categoric că cele scrise în ziare sunt neadevăruri" şi îmi zise: „Părinte! să iei la cunoştinţă că puterile centrale au pierdut războiul pe toate liniile şi învingerea este a Antantei şi a aliaţilor săi deci şi a României. Aceasta ţi-o spun sincer dar deocamdată confidenţial avându-mi şi eu idealul meu naţional fiind de origină cehă". După toate acestea am fost sigur de rezultatul final pe care îl comunicam din când în când şi cu poporenii mei mângâindu-i că războiul se apropie de sfârşit şi visul de veacuri în curând se va înfăptui"[5].

Peste tot exista o stare de nesiguranţă şi de teamă instalată la începutul războiului şi amplificată apoi:

„Izbucnirea războiului, şirul nesfârşit al vasiovenilor ia drumul trist al suferinţelor. Bubuitul tunurilor cari asediază Belgradul se aud tot mai des; în sufletul locuitorilor se sălăşeşte teama. Se aprind candele în fiecare casă. Mamele şi soţiile înalţă rugi pentru bunăpaza celor duşi pe front"[6].

https://biblioteca-digitala.ro

Extrem de greu au fost suportate rechizițiile. Se ridica totul: alimente, vite, obiecte de bronz și alamă, băuturi. Totul! Nu există sat care să nu acuze aceste „recvirări" cum sunt numite în textele memorialistice. Este drept că, cel puțin pentru o perioadă, la începutul războiului, ele au fost plătite dar chiar și în aceste condiții prin rechiziții familiile celor aflați pe front erau private de strictul necesar supraviețuirii și susținerii gospodăriei. În plus plata se făcea într-o monedă aflată în devalorizare galopantă. Cât s-a mai plătit! Satele erau în pragul foametei.

„Dezlănțuirea războiului mondial aduce și asupra comunei întreaga serie a nenorocirilor. Aceste calamități se simțesc în Blajova poate mai mult decât în alte comune fiind locuitorii ei foarte săraci. Rechizițiile de cai, vite, căldări, clopote, cereale, se țin lanț. Când intră România în război situația se înăsprește și mai mult"[7].

La Rădmănești s-a notat scurt și concis: „Rechiziții s-au făcut în mod silitori"[8]. O imagine mai detaliată provine de la Feneș și se datorează unui brigadier silvic:

„Rechiziții. Autoritățile maghiare, cu ajutorul jandarmeriei au făcut multe și dese rechiziții la țărani și anume: s-a confiscat clopotele de la biserică în număr de două, au confiscat de la țărani cazanele de fert țuică apoi toate căldările de aramă de la toți locuitorii satului precum și toate obiectele de argint, aramă și bronz sub cuvânt că fabrică tunuri și alte arme din ele. De câte două ori pe an făceau rechiziții în alimente la țăranii proprietari de pământ și vite, bovine și oi, de la proprietarii de vite. Fiecare proprietar trebuia să dea autorităților pentru aprovizionarea armatei, în fiecare an câte 1 vită mare și câte 2—10 oi sau porci după cum avea de multe, apoi fân, cereale și orice alimente, până și câte 1/2 — 1 Kgr. clisă. Este adevărat că le plăteau în bani la cursul prețului și după Kg.-ram și nu recvirau nimic neplătit"[9].

Această din urmă afirmație a fost aproape unanim negată de alte documente ca și de însemnările pe cărți citate deja. În aceste împrejurări populația căuta tot felul de soluții pentru a se sustrage rechizițiilor. Uneori erau foarte ingenioase, Petru Oancea din Vasiova, de pildă, cară tot ceea ce putea fi ridicat la... cazarmă[10] unde detașamentele ce cutreierau satele nu aveau competență. Se ascundeau mai ales alimentele. La Chizătău" populația de groaza rechizițiilor ascundea cerealele prin gropi, pivnițe tăinuite, ziduri duble ba chiar pe țarină"[11]. Uneori, mai rar, se întâmpla ca tocmai cei puși să execute aceste ordine drastice, înțelegând că oamenii sunt la capătul puterilor, arătau ce-i de făcut:

„În comuna Căprioara autoritățile nu s-au purtat agresiv. Rechiziționări nu s-a(u) prea făcut căci pe de o parte poporul a fost sărac care pe de altă parte cei ce rechiziționau învăța poporul cum să dosească puținul ce s-ar fi putut rechiziționa"[12].

Cam la fel s-au petrecut lucrurile la Dragomirești. E adevărat că ceea ce aflăm s-a scris de o persoană implicată, interesantă deci:

„Autoritățile maghiare s-au purtat foarte sever cu populația și în continu aveau gendarmeria pe cap și îndeosebi eu am fost străjuit de jandarmi. Ceea ce privește rechizițiile făcute, am avut norocul de am fost eu în fruntea comisiei pentru rechiziționarea bucatelor așa că în rapoartele mele am raportat totdeauna că fiind populația foarte săracă are ea trebuință de alimente așa că din când în când am primit alimente și

https://biblioteca-digitala.ro

le-am distribuit populației. Iar când veneau soldați pentru rechiziție îi găzduiam la mine și le dam ce puteam esplicându-le că și dânșii au părinți și sunt supuși rechiziției și astfel s-au purtat foarte bine. Observ că am avut norocul să vină tot soldați români și neuniți cari erau mai înțelepți și îi puteam prin vorbe bune a-i îndupleca să fie mai omenoși"[13].

În cazul unui funcționar zelos sau abuziv lucrurile se complicau foarte mult. Și aceștia nu lipseau:

„Cu cea mai mare obrăznicie — se nota la Drăgșinești — fostul pretor al cărui nume îmi scapă, bătea oamenii cu biciul (...) Rechizițiile se făceau zilnic: bucate, vite, nime nu te întreba: cu voie dă cineva? Dacă o vorbă se zicea, era pe loc deținut sau trimis pe front"[14].

Foametea începuse să cutreere Banatul. Uneori satele se adresau autorităților cerând hrană. Așa s-a întâmplat la Sălbăgelul Nou localitate în Banatul timișan. Acolo vieţuiau minoritari ruteni dar răspunsul n-a diferit de cele primite de români:

„Munci păine unguresk, trebuie se vorbești unguresk!" — se auzit (de) multe ori. Ne-a recvirat tot și dacă s-a dus cineva se ceră paine, ne-a trimis la păşune"[15].

Abuzurile de tot felul sporeau acumularea explozivă. Se săvârșeau în colaborare cu unii comercianți prin prăvăliile cărora se desfăceau mărfurile deficitare. În plus aceste mărfuri se vindeau la prețuri mult ridicate deși se primeau direct de la stat cu prețuri fixe. Nu este deci surprinzător că în toamna lui 1918 printre primii care au căzut victimă violențelor s-au numărat astfel de comercianți, indiferent dacă era o localitate românească, sârbească, ungurească sau germană. Desigur în învălmășeală au fost loviți și oameni corecți așa cum se întâmplă în cazul ridicărilor populare, stihinice. Oamenii aveau sentimentul că restabilesc un drept. La Tomești „fostul notar Ruzicska și primar Berger nu distribuiau sarea, tutunul și făina trimisă pe seama locuitorilor. Au spart magazia lui Berger însușindu-și făina, zahărul, petrolul drept represalii pentru reținerea alimentelor ce el, ca primar, trebuia să li-o distribuie"[16]. Și la Românești mânia oamenilor se va îndrepta împotriva notarilor străini „care i-au amărât o viață întreagă (...) cari nu împărțeau cinstit nici alimentele date cu rația"[17]. La Chizătău „petrolul, sarea, zahărul lipseau din comună iar dacă, din când în când, sosea câte vre-un transport împărțirea se făcea de către primărie într-un mod cât se poate de parțial"[18]. La Lucareț, în toamna lui 1918, s-a devastat prăvălia lui Ludovic Weber pentru că „exploatase în mod nepermis lipsa de petrol, sare, chibriturile, vânzând aceste articole pe prețuri fantastice"[19].

În ultimul an se mai adăugase un motiv de nemulțumire care în vremea răscoalelor va avea consecințe importante. În anul acela recolta de prune fusese mare dar oamenii nu aveau cum să-și „frigă" singuri țuica — produsul agricol cel mai important pentru satele din zona montană și submontană — fiindcă cazanele fuseseră rechiziționate. Dispensele se acordaseră doar unor mari proprietari sau funcționari care profitau de acest lucru pentru a cere în schimbul folosirii instalațiilor jumătate sau mai mult din producție. Asta în condițiile în care țăranii acuzau statul că li s-au confiscat instalațiile lor și în toate acestea vedeau o manevră menită să-i sărăcească numai pentru a-i îmbogăți și mai mult

https://biblioteca-digitala.ro

pe cei avuți! A fost un prilej de afaceri oneroase dar mulți îl vor plăti cu capul peste numai câteva luni.

„Evenimentele zilei — nota un preot din Coșteiul de Sus — se precipitară. În vara anului 1918 fiind o recoltă abundentă de prune în aceste părți, prunele au fost luate pe un preț derizoriu de către privilegiatele „Pălincării Centrale" așa încât bieții oameni ce se mai aflau în comună dar mai vârtos soțiile celor duși în război vrând-nevrând au trebuit să dea prunele ce au recoltat deoarece căzanele de fiert rachiu au fost confiscate și ferberea cominilor era permisă numai la căzanele pălincăriilor centrale cari fierbeau din greu din prunele ce or luat de la oamenii noștrii..."[20].

Când, în octombrie, au început să vină soldații acasă, satele Banatului erau gata să se răscoale. Lipsea numai scânteia.

„Părinte, liniștește poporul că la noi a început revoluția..."

Sosirea soldaților a sporit starea de nemulțumire. Erau îndârjiți de război, de veștile aduse de scrisori și de cei întorși din „urlab" care de care mai rea. Erau de fapt răzvrătiți din tranșee, hotărâți să facă dreptate, să se răfuiască cu cei vinovați indiferent cine ar fi fost. De plătit trebuiau să plătească cu toții! Drumul până acasă fusese o școală bună. Peste tot eșaloanele soldățești purtau cu ele revolta. Ostașii se întorceau aducându-și armele, experiența de luptă și nesupunerea. Constrângerile se prăbușiseră. Capitularea austro-ungară a fost percepută tocmai în acest fel, ca o prăbușire a stăpânirii cu tot ce însemnase ea. Frica dispăruse la supuși, brusc, dintr-o dată. Nimeni nu mai era dispus la ascultare. Și de ce ar fi făcut-o? Autoritățile erau încremenite, paralizate de spaimă. Se instalase un climat de insecuritate, de confuzie, ideea că este posibil orice. Vidul de autoritate era, prin el însuși, o chemare la răscoală. Lumea care până atunci cunoscuse teama ca o condiție a existenței refuza s-o mai accepte. Echilibrul fusese rupt. Ajunși acasă soldații se reintegrează mediului rural, un mediu în care individul este inclus strâns colectivității și în care difuzarea unei stări de spirit este mult facilitată tocmai de acest integrationism.

Lucrurile stau pe muchie de cuțit iar violența pare inevitabilă, judecata pornește pe loc, țărănește. Așa a fost la Răcăjdia.

„La oarele 1 după miezul nopții un grup de răcăjdieni invalizi parcurg străzile în cântece naționale și strigând „Trăiască revoluția! Trăiască România!" Întrebați fiind ce fel de eveniment sărbătoresc răspund: „A venit telefon la poștă că soldații au depus armele, au degradat pe toți superiorii iar regele a abdicat". În dimineața zilei de 30 Octomvrie 1918 vine mulțimea soldaților voioși că războiul s-a terminat și că pentru noi, Românii, s-au ivit zorii mult așteptați. În gară se afla jandarmul maghiarizat Berzan care se trudea să urce în tren pe un dezertor român. Soldații somează pe jandarm să elibereze pe român căci războiul s-a terminat. Berzan se face că nu înțelege și nici nu execută cele spuse de soldați până nu i se aplică o bătae zdravănă. În fața primăriei soldații

https://biblioteca-digitala.ro

întreabă mulțimea adunată cum s-a purtat notarul cu văduvele, cu nevoiașii comunei și cu familiile celor rămași acasă? Mulțumită tacticei învățătorului Emilian Novacovici notarul vinovat de multe abuzuri e salvat cu greu de furia poporului. Soldații pornesc cu toții la postul de jandarmi desarmând pe toți jandarmii apoi intră în prăvălia evreului M. E. Hoffman pe care îl iau la palme". Era clar, în acel moment, pentru E. Novacovici, posesorul unei vaste experiențe pedagogice, că situația trebuia luată sub control, că orice întârziere ar fi putut duce la degenerare, la violență. Energiile trebuiau rezervate, puse în slujba idealului național. Poate că la Răcăjdia s-a înțeles și s-a acționat pentru prima oară în acest sens. „Comuna rămânând fără conducători preotul Cornel Mircea, vicenotarul George Ivan și învățătorul Emilian Novacovici convoacă o adunare a poporului care alege un comitet național compus din 12 membri având ca președinte pe Emilian Novacovici. Tot această adunare alege o gardă națională din 60 tineri foști soldați. În comună se restabilește ordinea. Notarul Simeon Maroși și învățătorul Silviu Verca încă în primele zile ale tulburărilor fug la Oravița"[21].

Nu era însă vorba de o restabilire a ordinii ci de intrarea într-o ordine nouă, românească, de un transfer de autoritate. Acesta va fi sensul tuturor mișcărilor petrecute în localitățile Banatului. Desigur în toamna anului 1918 s-au pornit răscoale țărănești purtate după tipicul secular exersat într-o istorie întreagă! Sunt atacate conacele moșierilor, cei mai mulți străini. Nu sunt cruțate nici cele românești, nici notariatele unde se păstrau înscrisurile, victime predilecte ale ridicărilor țărănești, nici magaziile, ocoalele silvice, îmbogățiții de război. Bunurile rechiziționate și aflate încă în primării sunt împărțite proprietarilor. La fel comina și țuica. Le înțelegeau ca bunuri care le aparțin și nu au sentimentul că încalcă vre-o lege. Erau, spun ei, bunuri însușite prin silnicie, furate. De peste tot sosesc știri care îndeamnă la acțiune, care răscolesc și ridică satele rămase încă în așteptare. Cei din Bulci, de pildă, s-au răsculat auzind ce se întâmplă la Birchiș. Păreau oameni liniștiți, truditori, răbdători, neinteresați de politică. Dintr-o dată s-au schimbat! Mereu aceiași surpriză care însoțește ridicările țărănești, acel încremenit și niciodată înțeles „De ce?" Nimeni nu concepe că acești oameni pot deveni violenți, stihinici, o transformare care văzută cu ochii pare multora imposibilă.

„Populația comunei Bulci era pacinică și nu s-a ocupat cu politica de aceea nici nu a fost pregătită pentru vre-un eveniment de mai mare intensitate cu atât mai puțin că manifestațiuni naționale nu s-au observat niciodată în comună. Populația comunei avea grijă să câștiga cu greu cele lipsite pentru traiu. Soldații venind acasă din războiu s-au bucurat că au scăpat din cele ce au petrecut. Deci în Bulci era liniște. Dar când au auzit ce s-a întâmplat la Birchiș de unde a fugit primpretorele unguresc și baronul Bornemissza cu familiile lor și cum au aprins birchișenii castelul contesei văduve Bethlen născută Livia de Mocsonyi, când a venit vestea cum au jefuit locuitorii din Căpâlnaș castelul familiei văd(uvei) Mocsonyi și s-a auzit că revoluționarii vor veni și la Bulci, atunci preotul catolic Augustin Kern măcar că nu-i era frică de credincioșii din Bulci, totuși la îndemnul unor femei evlavioase, în 4 noiemvrie după amiaza a fugit la Julița la preotul greco-catolic. Iar când s-a

https://biblioteca-digitala.ro

auzit că din satele învecinate vor ataca castelul domnului A. Mocsonyi atunci și la Bulci s-au aflat niște elemente turbulente și Petru Ionașiu secretar plenipotențiar a D-lui Antoniu Mocsonyi cu soția a fugit în 5 noiemvrie la Arad. După depărtarea d-lui Ionașiu au și venit hoții din împrejur. Bulcenii văzând jefuirea străinilor și ei au luat parte furând din cămară beuturi din pivniță. În 7 noiemvrie a fost chemat acasă parochul pentru o înmormântare. Venind acasă preotul a aflat în castel niște gardiști de la M.A.V. cari au închis în pivnița castelului D-lui A. Mocsonyi niște jefuitori pe cari i-au lăsat în paza plutonierului Todoran și s-au dus în pace"[22].

Textul parcă reînvie vremurile lui Horea! La devastarea pornită de cei din Birchiș au luat parte și săteni din Căpâlnaș.

„În toamna anului 1918 comuna noastră a fost părtașă la devastări și spargeri aranjate de cei veniți de pe front sub conducerea unui crâșmar șvab favoritul domnului Mocsonyi din Căpâlnaș devastând chiar castelul domenial și prăvălia (...) apoi au luat parte la devastarea castelului Mocsonyi din Birchiși unde începuseră deja devastarea birchișenii". Peste câteva zile a sosit o gardă maghiară dar ea se comportă la rându-i ca o ceată prădalnică deghizată în apărătoare a legii căci „a silit locuitorii să ducă lucrurile furate indarapt la castel dar în urmă ei au jefuit lucrurile de valoare și de la locuitori și din castel bătând și ducând 16 persoane la Arad"[23].

Așadar ridicările țărănești n-au făcut alegere între români și neromâni. Tăvălugul n-a ținut cont de etnicitate. Ulterior însă, în memorii, a fost justificate astfel încercând să acrediteze ideea că motivația a fost exclusiv națională. Exemplele citate, în care una din familiile românești fruntașe ale mișcării naționale a fost supusă aceluiași tratament ca oricare alt grof, o infirmă însă. Se crease o stare de spirit comparabilă poate cu „marea teamă" din vremea revoluției franceze când tot ceea ce era bogăție era perceput ca parazitar, nedemn și odios. În ochii celor veniți de pe front această lume a celor avuți care, pe moment, nu mai deținea puterea devenise cu adevărat inutilă și disprețuită, urâtă pur și simplu. Trebuia pedepsită! Foametea care începuse să se instaleze avea în ochii revoltaților cauze concrete. În aceste circumstanțe bogăția devine sfidătoare, umilea. Se atacau conacele pentru a lua dar și pentru a pedepsi. Ce nu se poate ridica se distruge! Dușmanii capătă chip concret ei sunt moșierii, negustorii, notarii, cei ce s-au scutit de război. Acțiunea împotriva lor este firească, necesară chiar, este justițiară. Represiunea nu poate avea nici un efect, îndârșește numai. Chiar și atunci când se face cu forțe armate regulate. Incendiul odată aprins nu se mai poate stinge chiar dacă se varsă sânge, chiar dacă răsculații știu că se confruntă cu forțe superioare, că n-au șanse deci. Răscoala se regenerează nemaiținând cont de împrejurări. La Vermeș de pildă odată pornită n-a mai putut fi oprită nici de armata sârbă. Prețul nu mai contează, el va fi plătit oricum! Se petrec scene ce amintesc vremea invaziilor medievale cu omoruri, bătăi și sate făcute scrum:

„Soldații întorși de pe front în toamna anului 1918, ajungând în comună în timpul nopții, deșteaptă din somn pe consătenii lor cu strigătele „Trăiască România Mare!". Bucuria celor veniți se împletea cu jalea celor cari rămâseseră acasă și cari fuseseră supuși la toate șica-

https://biblioteca-digitala.ro

nele, rechiziţiile, sistarea ajutorului văduvelor de război, diferite corvoade. Nemulţumirea se îndrepta mai ales contra notarului şi celor de la primărie. Cei cari fuseseră pe front şi înfruntaseră de atâtea ori moartea cred că a sosit scadenţa să-şi verse necazul pentru umilirea familiilor rămase acasă. Jandarmeria locală e dezarmată, plutonierul şef Sigismund Rab smulse uşa magaziei unde erau adunate cerealele rechiziţionate deschisă cu forţa şi fiecare şi-a luat din aceste cereale partea cuvenită. În cursul războiului cazanele pentru fiertul răchiului fiind de aramă au fost rechiziţionate întocmai ca şi clopotele bisericilor pentru scopuri militare. Pentru fiertul răchiului s-a înfiinţat la Oraviţa o societate „Pomăria" care singură avea dreptul de a fierbe rachiu. Jumătate din producţie era a proprietarului prunelor iar cealaltă jumătate a societăţii „Pomăria". Prunarul mai trebuia să achite şi o taxă separată destul de mare după cantitatea de rachiu primită. Felul de exploatare al acestei societăţi nemulţumise întreaga regiune a Oraviţei unde fiertul rachiului e unul dintre puţinele mijloace de câştig ale populaţiei. Având numita societate o cantitate de rachie destul de mare în magazie, neîndreptăţiţi au deschis magazia au transportat butoaele de rachie în piaţa mare a comunei împărţindu-l oamenilor. Locuitorii comunei în cursul războiului fuseseră exploataţi de către comerciantul (...) Iosif Klein. După împărţirea beuturii de la „Pomăria" câţiva dintre cei veniţi de pe front se îndreptară spre prăvălia (...) Klein avizat de către unii binevoitori despre intenţia soldaţilor se refugiază cu familia la vecinul său. La 14 zile după această întâmplare vine fiica comerciantului care era domiciliată la Budapesta, cu un locotenent sârb, Georgevici, din Timişoara spre a trage la răspundere pe făptuitori. Comerciantul Klein afirma că ştie cine sunt făptuitorii fiindcă la lumina lunii i-ar fi văzut din podul casei unde se refugiase. Locotenentul Georgevici adună pe toţi cei vizaţi de Klein şi-i aruncă într-o pivniţă de la şcoala gr. catolică. Pleacă din sat din casă în casă pentru a aduna preţioasele obiecte luate din prăvălia lui Klein. Neaflând nimic se răzbună asupra celor din pivniţă într-un mod îngrozitor. Zbierătul acestor nenorociţi se auzea în comună ca şi borăitul vitelor duse la abator. Văzând că nu pot afla nimic din obiectele „furate", Georgevici pretinde de la deţinuţii din pivniţă câte 20 000—40 000 coroane despăgubire. Locotenentul fiind un om păcătos, beţiv, fără nici o ruşine umbla ziua şi noaptea prin casele oamenilor atentând la copile de 12—14 ani. Acest fapt bestial a revoltat întreaga comună iar părinţii şi rudeniile fetelor nenorocite hotărăsc răzbunarea. În ziua de 6 decevrie 1918 trei tineri pândesc pe locotenentul Georgevici când ieşia de la preotul gr. cat. unde era incartiruit şi-l lovesc în cap cu un topor. Deţinuţii din pivniţă auzind de uciderea locotenentului sparg uşa dând năvală în locul unde se afla muribundul şi-i grăbesc moartea. Soldaţii cari veniseră cu locotenentul şi cari deasemenea îl urau de moarte pentru isprăvile sale nedemne n-au sărit în ajutor comandantului lor ci au părăsit pe neştiute comuna. Cu ei s-a dus şi fata (...) lui Klein şi advocatul adus spre a constata pagubele suferite de comerciant. Începe calvarul. A doua zi după această nenorocită întâmplare comuna e ocupată cu asalt parcă ar fi o cetăţuie prinzând pe toţi bărbaţii cari îi găsesc şi ducându-i la primărie începe teroarea. Sunt bătuţi mai întâiu notarul George Zbegan şi primarul Pavel Boieru Dola. Locote-

https://biblioteca-digitala.ro

nentul însoţit de 10 soldaţi înarmaţi până în dinţi şi provăzuţi cu granate someză pe preotul ortodox Augustin Aldan să se îmbrace imediat în haine de iarnă pentru că împreună cu cei doi feciori ai săi vor fi trimişi în Albania. La intrarea preotului că de ce, locotenentul răspunde înţepat „Nicht viel sprechen, nur anziegen". Ajuns preotul la primărie e interogat de către locotenent şi ameninţat că dacă până acuma n-a învăţat sârbeşte va învăţa de acuma. Preotul e dus apoi la locul unde era cadavrul locotenentului Georgevici şi sub ameninţări teribile că va fi împuşcat e din nou supus unui interogatoriu spre a mărturisi cine sunt făptuitorii omorului. Tot în această zi, la ora patru intră în comună 200 soldaţi pedestraşi sârbi. Înconjură comuna ca nimeni să nu poată ieşi din sat, adună pe toţi bărbaţii şi-i duc la primărie. Bătăi peste bătăi. Pavel Drăgoescu Işcoane e bătut de către însuşi locotenentul Mişici, cu bâtul, în văzul tuturor. După ce locotenentul şi ceilalţi gradaţi îşi satisfac pofta diabolică de a se delecta în urletele poporului bătut până la sânge, toţi bărbaţii sunt închişi în două pivniţi clae peste grămadă. În pivniţe sunt închişi şi preotul şi învăţătorul Seplecan. Noaptea petrecută în podrumul groazei va rămâne de pomină în istoria comunei. Fiecare se întreba de ce oare e închis, ce va aduce ziua de mâine, ce torturi i se mai pregătesc nenorocitei comune? După miezul nopţii s-a început „rechiziţionarea" îmbrăcămintelor. Soldaţii sârbi se năpustesc asupra deţinuţilor, le trag încălţările bune din picioare lăsându-le în loc pe ale lor. În aceste momente de jale iată şi un episod comic. Cum preotul avea cisme bune, noi, căci se pregătise pentru exil în Albania, un soldat sârb se tot învârtea în jurul lui spre a-i putea fura cizmele. Numai intervenţia unui copil al preotului care zice soldatului că numitul e „gospode popa" salvează cizmele. Pentru a afla cine ucisese pe ofiţerul Georgevici sârbii prind pe tatăl unui tânăr presupus ucigaş, îl leagă de coada unui cal şi-l târăsc până în satul vecin unde credea că ar fi ascuns copilul ucigaş. Peste 4 zile sunt escortaţi la Timişoara 230 persoane, toţi bărbaţii pe cari îi prinseseră în comună. În Timişoara sunt închişi în cazarma Ferdinand, cazarmă fără nici un mobilier, fără paturi, fără lumină. De foc nici vorbă deşi era luna lui Decemvrie. La câteva zile unii sunt trimişi acasă, alţii ţinuţi mai departe sub un regim tot mai aspru. Acasă la Vermeş persecuţiile se ţin lanţ. Sârbii aprind casele presupuşilor ucigaşi, le iau vitele, alimentele, nutreţul animalelor. Cercetările se fac la Timişoara de către ofiţerii sârbi şi apoi de cei francezi. Trece Crăciunul, Anul Nou, Boboteaza şi numai pe la finele lunii Ianuarie 1919 sunt lăsaţi liberi spre a se duce la casele lor. Totuşi 19 persoane au fost trimise la Belgrad unde au stat închişi spre cercetare mai bine de jumătate (de) an. Făptăitorii omorului totuşi n-au fost aflaţi. Cei închişi la Belgrad au fost Ioan Chiodan (174), Nicolae Lighezan sen(ior) (222) Nicolae Lighezan jun(ior) (222), Jivan Octavian (123), Costa Popescu (57), Ioan Azuga (138), Ioan Ţeran (60), Ioan Pacurar (2), Ioan Spaia (93), Iosif Azuga (6), George Azuga (6), Iacob Bandu (204), Valeriu Bandu (204), Martin Toma (197). Nicolae Micşa (273), Ştefan Dragoescu (65), Petru Laţcu (43), Pavel Dragoescu (16), Pavel Loga (170). Puţin timp după eliberarea din închisoarea din Belgrad armata română intră în Banat aducând astfel şi în Vermeş pacea şi liniştea dorită. În Vermeş armata română intră în ziua de Ispas 1919"[24].

https://biblioteca-digitala.ro

În aceste vremuri *gara* devine un spaţiu predilect al răscoalei. Cetele de ţărani încep acţiunile prin atacuri asupra depozitelor şi magaziilor concentrate acolo precum şi a trenurilor de marfă. În consecinţă în gări s-au săvârşit masacre, intervenţii sângeroase împotriva ţăranilor. Ele erau puncte foarte expuse aflate pe traseul eşaloanelor militare care nu odată au împuşcat oameni fără cea mai mică cercetare. În gări s-au declanşat şi s-au înăbuşit revoltele, mai ales în cele de pe linia ferată ce lega sudul cu nordul provinciei.

La Iablaniţa s-au petrecut astfel de lucruri. Imaginile păstrate de martorii oculari seamănă foarte bine cu cele de la 1848 când trupele maghiare înăbuşeau răscoalele valahilor bănăţeni condamnaţi de curţi marţiale alcătuite ad-hoc întotdeauna din maghiari. Nu se făceau cercetări dar în schimb ofiţerii nu uitau teatrul încrucişării săbiilor atunci când pronunţau condamnările la moarte. Unităţile care au săvârşit execuţiile de la Iablaniţa erau de fapt trupele înfrânte ce se retrăgeau de pe front. În acea gară de sat nu riscau nimic aşa că îşi regăsesc pofta de luptă. Ce s-a petrecut aflăm din relatarea unui notar, a unui funcţionar, a unui „legalist" care descriind omuciderile săvârşite împotriva românilor nu ezită să acuze devastările ţărăneşti.

„În ceea ce priveşte spargerea din gara Iablaniţa şi spânzurarea loc(uitorului) Ioan Sargu din informaţiunile şi datele date de mai mulţi locuitori s-au întâmplat după cum urmează: soldaţii români întorşi de pe front şi de la regimente îndeosebi grănicerii de la Reg. 43 din Biserica Albă au venit in corpore probabil pentru a fi feriţi de maltratările austro-ungare. În drum spre casă venind pe jos au dezarmat toate posturile de jandarmi unguri mai ales pe Valea Almăjului (plasa Bozovici) iar în comună Prilipeţi au omorât pe notarul ungur Iles care afirmativ a fost brutal cu populaţia. Soldaţii din Iablaniţa au luat parte la acest act, sosind acas şi fiind echipaţi cu arme s-au organizat sub conducerea sergentului Zaria Tunea şi Zaria Sargu ca după un plan întocmit de dânşii să devasteze gara respectiv caseria de bani şi magazia. Credem că la acest act a contribuit în largă măsură şi ţuica repartizată în comună proprietatea fostului deputat Const(antin) Burdea din Caransebeş care a fost împărţită şi beută de aceşti soldaţi după bunul plac. Prezentându-se fostului şef de gară Wagner om foarte cinstit de populaţie de altfel i-au comunicat că cu dânsul personal n-au nimic însă să le predea cheile să ridice banii şi marfa aflată în magazie ca să nu fie transportată de armata ungară. Ne făcându-se nici o opunere din partea org. C.F.U. a început ridicarea marfei din magazie căci bani nu erau în casă, la început pe bază de inventar, însă după ce s-a aflat în comună, toţi soldaţii din comună au năvălit spre gară şi cum în magazie se afla o cantitate considerabilă de făină, în urma foamei ş-a tuturor lipsurilor îndurate — n-au putut rezista şi fiecare a ridicat cu sacul, unii chiar cu carul această făină fără nici un contract sau criteriu. Puţin după cele întâmplate în gară a sosit un tren cu soldaţi husari (unguri) venind de pe frontul Românesc, luând cunoştinţă de cele întâmplate au debarcat din tren şi sub conducerea comandanţilor au năvălit în comună pentru prinderea (...) ş-anume capii Zaria Ţunea, Zaria Sargu. Populaţia părtaşă la devastare ş-îndeosebi conducătorii s-au ascuns prin pivniţe, alţii fugind spre pădure au scăpat de pedeapsă alegându-să numai cu bătaie,

https://biblioteca-digitala.ro

cu murdării şi cu frică însă pentru capi s-au organizat adevărate potere şi pedepsire pe loc. Zaria Sargu — ştiindu-l în podul casei — au înconjurat casa cu soldaţi de unde viu nu mai putea scăpa şi la repetarea somării a trebuit să se predea. Odată prins — după spusele locuitorilor — comandanţii şi-au încrucişat săbiile în numele legii, l-au condamnat la moarte prin ştrangulare. Ştrangularea s-a executat chiar în dudul din faţa casei sale şi la care au luat parte numai jandarmii unguri deoarece populaţia se găsea ascunsă de frică. Acest nefericit a stat ştrangulat 4 zile în dud pentru a servi drept exemplu soldaţilor reîntorşi de pe front. După acest act crud şi barbar de fapt a fost linişte desăvârşită în comună. A luat fiinţă apoi garda naţională care a făcut pază în comună"[25].

Destul de asemănător s-au întâmplat lucrurile la Cornea. Acolo însă tulburările au fost mai de durată. Câteva zile prin sat au răsunat împuşcături. Se cocea un mic război pus la cale de soldaţi maghiari în retragere şi mai ales de jandarmeria şi finanţii maghiari. Aceştia au terorizat satul câteva zile închipuindu-şi că aplică legea. Au sfârşit prin a deveni tâlhari ordinari.

„Suportând cu greu ravagiile războiului mondial cu toate urmările lui, comuna noastră a trebuit să mai îndure şi o ultimă încercare din partea miliţiei şi a jandarmeriei maghiare. Venind feciorii îndărăt de pe fronturi s-a întâmplat ca aproape pretutindenea că s-a spart prăvălia neguţătorului din loc cu numele Heel. Sub pretext că e revoluţie în sat, finanţii şi jandarmii unguri, au cerut telegrafic ajutor de la Orşova şi de la comanda militară din Timişoara. Tocmai pe atunci erau în trecere pe aici trupele ungureşti venind dinspre Verciorova. Acestea în gara Orşovei au primit ordin să bombardeze satele Cornea, Domaşnea şi Cănicea şi să pacifice populaţia „răsculată". Patrule de finanţi sosind noaptea trenul militar în dreptul satului Cornea au dat salve de puşti în el cu scopul ca miliţia să creadă că de fapt poporul e răsculat şi oprind trenul după aruncarea mai multor rachete, au luat satul sub foc de mitralieră despre ce mărturisesc şi aci urmele gloanţelor trecute prin ziduri şi acoperişe. Magistrul de poştă Petru Boeriu eşind afară să vadă ce poate fi întâlneşte pe căpitanul trenului militar care dăduse ordin patrulelor să înconjure satul şi să-l bombardeze. Convingându-se apoi de la poştaşul Bodiu că nu-i nici o vorbă de vre-o răscoală, poporul e în cea mai mare linişte, s-a retras plecând către gară. Fostul şef de gară Módosi Mátyás (azi în gara din Timişoara) capacitează pe comandantul trenului militar să se reîntoarcă încă odată cu trenul în dreptul satului şi să-l bombardeze din nou ceea ce s-a şi întâmplat însoţind trenul şi şeful de gară Modosi pe care l-au văzut stând pe tren şi strigând ungureşte „foc!", Moise Şandru şi Maria soţia lui George Covaciu. Acest şef a stat după astea încă mult timp la noi în gară fără a fi tras la răspundere şi fără a i se întâmpla ceva din partea celorlalţi. De aici au mers soldaţii în satul Domaşnea aprinzând câteva case, s-au suit apoi în satul Canicea dând foc tot la câteva case în cale şi au împuşcat pe fiul primarului de acolo înaintea s(fintei) biserici. Finanţii şi jandarmii ung(uri) au continuat lucrul început de trenul militar. Au arestat la noi peste 80 feciori afirmative pe hoţii de la prăvălie, bătându-i de moarte, i-au escortat la Timişoara de unde numai prin intervenţia la timp a

https://biblioteca-digitala.ro

advocaţilor români de acolo au scăpat de moarte sigură. Au decretat starea de asediu în comună, împuşcau ziua, ameazi şi noaptea prin ferestrile oamenilor, mai apoi au aprins sălaşele proprietarilor Ioan Miulescu, Mihail Lazarescu, Ion Rujan şi Mihail Rujan făcându-le pagubă de sute de mii de coroane. În sălaşul lui Mihail Rujan au împuşcat întâiul pe socrul acestuia, un moşneag de 88 ani care era singur acolo, cu numele Grigore Lazarescu aprinzând apoi sălaşul pe el şi a ars scrum cum se vede şi din extrasul aici alăturat. Focurile le-a făcut finaţiul Vichentie Buru (azi în Ohaba Bistra, jud. Caraş-Severin) dimpreună cu încă 2 inşi însoţiţi pretutindenea de păzitorul comunal Mihail Călţun. Spaima populaţiei era atât de mare că aproape jumătate din locuitori au părăsit casele din sat ascunzându-se prin diferite locuri îndepărtate în timp de iarnă; unul, Pau Călţun, de atâta foc de puşcă a părăsit în casă o fată moartă şi s-a îndepărtat de acolo în timpul nopţii. Sub motivul că, caută lucrurile furate din prăvălie, au comis aceşti banditi unguri diferite furturi. Aşa de la Todor Zabailă, 158, au furat câteva mii de coroane, de la Ilie Sandru şi Petru şi Ioan Rujan bani şi obiecte de mare valoare. Fetei lui Ioan Miulescu i-au luat salba de galbini de la grumazi, pe care nu i-au mai înapoiat-o. Şi nu cuteza nime să le zică ceva că fiecare dintre ei umbla cu bomba în mâni. Cazuri mortale n-au fost. Din fericire un singur om a fost rănit la un picior explodând o bombă în chilie la el. Numele lui, George Sandru, 44. Ca să ne scăpăm de aceste fiare, în desperarea noastră, am cerut ajutor de la Consiliul Naţional Rom(ân) din C-beş care ne-a şi trimis imediat 15 gardişti sub conducerea unui sublocotenent de frica cărora au dispărut apoi finanţii iar jandarmii în ziua intrării trupelor sârbeşti aici. Garda din C-sebeş aducându-ne arme şi muniţie am înfiinţat şi aici garda naţională din 10 feciori cu un Consiliu Naţional Român de 5 inşi sub presidiul preotului local"[26].

Cu un asalt asupra gării a început răscoala la Jena. În gara Govăjdia sătenii din mai multe localităţi au început să care petrol dintr-un tren cu cisterne. Soldaţi, femei şi copii, întreaga suflare din împrejurimi cărau petrolul lampant, o marfă de negăsit, cu căldări şi chiar cu oale de bucătărie. Spre seară cei din Jena s-au strâns la un conciliu şi au hotărât să atace conacul. Preotul din sat, scăpat de front cu ajutorul unui medic sârb, crede că în toate acelea se simte morbul bolşevismului adus de cei veniţi din prinsoarea rusească. Devastarea, indiferent de împrejurări este o încălcare de lege şi Dumnezeu nu va întârzia s-o pedepsească. Este incapabil să înţeleagă altfel lucrurile decât ca o pornire a unor sceleraţi îndârjiţi de băutură.

„Sâmbăta au mers jumătate de sat în gara Govăjdia unde lumea au spart 3 cisterne cu gaz (petroleu) şi duceau care cum puteau chiar şi în căldări şi oale de fert mâncare. Alţii au spart un vagon plin cu butoaie de rachiu de la o coperativă de fert ţuică. Aşa au ajuns şi în sat la noi 2 butoaie de circa 100 litre unul. S-au strâns toţi la casa lui Tudor Popescu fost prisoner în Rusia şi fugit cu 5 zile înainte de la front şi au luat tot rachiul fiind morţi de beţi. Atunci le-a venit şi lor pofta de a se juca de-a revoluţia. Careva dintre ei i-a trădat şi s-a dus la D-na proprietară de pământ şi i-a spus că la noapte sparg tot şi fură de la ea. Administratorul a venit la mine şi m-a rugat să îi liniştesc şi să nu

https://biblioteca-digitala.ro

facă rele dar văzându-mă în pat a văzut că nu îi pot ajuta nimic. D-na proprietară a fugit la Lugoj lăsând tot deschis. Când s-a înserat toată banda s-a dus la birt unde birtaşul le-a dat ce au cerut, chiar şi tutun şi ţigări cari lipseau cu desăvârşire şi pe la 7—8 seara au pornit cu toţii la casele proprietarei. Mai întâi au furat 3 vaci, atunci au puşcat 17 porci şi i-au împărţit între ei, atunci au spart uşile care erau descuiate dar ei n-au ştiut şi cu topoarele au spart ferestrile, au devastat tot furând albiturile şi lăsând pernele toate pe jos cari erau de circa 20 cm pe podele. Au ascuns care cum au putut. După grupa I-a o venit alţii 5 pe cari i-au prins jandarmii cari au venit la vreo 3, Duminecă dimineaţa. I-au bătut şi dus legaţi la post. Duminecă dimineaţa pe toate uliţele erau cară, hamuri, porci, saci cum le-au perdut. Pe la 9 dimineaţa a venit un Dl. locotenent de la marină cu 5 jandarmi şi au urmărit prinzând pe cei mai mulţi. Era o ruşine cum îi duceau cu furtul în spinare. Autorii sau mai bine zis conducătorii revoluţiei au fugit până au ajuns în Vechiul Regat unde au stat peste iarnă. Din cauza frigului şi fiind tot urmăriţi ei au răcit şi în Martie când s-au reîntors acasă şi am intervenit cu P.O.D. Protopop pentru ei, unul s-a prăpădit în Vinerea Floriilor iar celălalt vara în Julie ceialalţi fiind prinşi au fost închişi 1 lună de zile. După ce am intervenit cu Dl. Protopop şi Dl. C. Bredea au fost iertaţi"[27].

Preotul Lupea, autorul celor de mai sus, aprobă intervenţia jandarmeriei în satul său înţelegând cele întâmplate doar ca o încălcare de proprietate. Revoluţia îi repugnă instinctiv chiar dacă ea era românească. E drept, la Jena nu s-a produs un masacru ca în alte părţi, la Făget de pildă, care să-l facă să înţeleagă altfel lucrurile. În localitatea cea mai mare de pe Valea Begheiului evenimentele au luat o turnură sângeroasă. Vasile Olariu, directorul şcolii din Făget, scriind peste mulţi ani lui Nicolae Ilieşiu despre cele petrecute acolo în toamna lui 1918, are şi el vorbe de condamnare dar caută totodată explicaţii şi le găseşte în golul de autoritate, în lipsuri, în abuzurile profitorilor de război, în radicalizarea, bolşevizarea celor veniţi de pe front dar mai ales în faptul că maghiarii şi-au constituit imediat o gardă militară, forţă opusă românilor. Existenţa sa în acea condiţie de permanenţă şi maximă încordare, incapacitatea celor care o constituiseră de a înţelege că nu mai aveau ce apăra, că de fapt nu mai aveau nici o şansă în faţa istoriei, toate au dus la vărsare de sânge. Turnura pe care au luat-o astfel evenimentele reface traseul străbătut la 1848: o răscoală ţărănească căreia i se răspunde violent, disperat, într-un gest care în orice altă parte ar fi fost unul sinucigaş, ar fi fost ultimul. La Făget au fost ucişi mulţi oameni, români cu toţii, în condiţiile în care ei n-au răpus totuşi pe nimeni. Nici măcar după deplina instalare a autorităţilor române în Banat cei vinovaţi nu şi-au primit pedeapsa. Întrebării asupra motivului acestei uri sălbatice care i-a făcut pe unii să ucidă şi în ceasul al 12-lea textul lui Vasile Olariu nu-i poate da nici un răspuns. Măcelul a fost premeditat, pregătit cu minuţie, săfârşit fără milă asupra unor oameni neînarmaţi, cei mai mulţi, femei şi copii, bătrâni.

„După dictarea condiţiunilor de pace delegaţiei Ungariei la Belgrad din partea generalissimului armatei aliate de sud, Franchet d'Esperay

https://biblioteca-digitala.ro

fiind ordonată retragerea armatei austro-ungare şi din Banat iară maiorul de jandarmi Russu ordonând concentrarea jandarmeriei la sediile de plase aşteptând în espectativă până la noi ordine, a urmat o stare de tranziţie în „ex-lex". Acestea au găsit poporul nepregătit. Între soldaţii reîntorşi din război mulţi cari au operat în Rusia chiar şi cu armata roşie, infiltraţi de bolşevism, au lăţit molima şi celor de acasă. Având poporul libertatea „nelimitată" şi mai având încă de-a face cu funcţionarii reprezentanţi la periferii ai opresorilor cari în decursul războiului l-a pus la robotă şi l-a recvirat şi i-a dat să mănânce familia acasă în porţiuni foarte reduse, având şi magazinele (...) protejate de opresori cari le-a sustras zahărul, tutunul etc. eară alte articole de necesitate le-au scumpit foarte, poporul a pornit să-şi facă lege. Suferinţele şi amărăciunea îndurată căuta reabilitare după judecata sa dară nota sufletului său se demonstrează evident prin faptul că n-a aplicat „sentinţă de moarte" ci numai „despăgubire". Aşa se explică faptul devastărilor fără omor. Dacă totuşi s-au ivit ici-colo câte o ucidere, aceasta a fost provocată şi justificată pe deplin în necesitatea apărării din partea românilor. Cu totul altă notă sufletească au dovedit duşmanii noştrii (...) Aceştia mai bine orientaţi ne-au premers în organizarea de garde civile de apărare. Elemente înrolate în garda civilă din Făget, lupi setoşi de sânge românesc au făcut adevărate masacre şi au omorât românii în masă, bărbaţi, femei şi chiar copii. În 4 Nov(embrie) 1918 fiind devastată prăvălia (...) Rafael Mailander din Făget prin ţărănimea comunelor din jurul Făgetului, au fost împuşcaţi aici 11 bărbaţi, 4 femei şi 1 băeat de 5 ani. Gardiştii (...) cari trăgeau ascunşi prin poduri şi după ferestrile caselor fără să mai aleagă devastatorii din mulţime. În Făget era chiar ziua Sfântului Dumitru, ziua târgului de ţară. Dintre cei căzuţi fiind aci răpuşi de gloanţe au fost necunoscuţi 2 bărbaţi şi 2 femei cari nici până azi nu-şi au identitatea în registrul stării civile. Câţi se vor fi retras cu răni mortale sau mai uşoare, D-zeu ştie căci nu s-a mai făcut nici o anchetă în urmă. Pe aparţinătorii cari au îndrăznit mânezi să vină la morţii lor, i-au şters gardiştii din lista celor vii lăsându-i fără urmă. Aşa s-a dus vestea prin comună şi nu mai îndrăznea nimeni să vie la Făget. Cadavrele au fost strânse de pe străzi şi duse cu carul la cimitirul ortodox unde au fost aruncaţi în groapă unii peste alţii şi înhumaţi. Setea de sânge a gardiştilor nefiind satisfăcută încă au pornit atunci ei prin comunele vecine după victime. În 9 Noemvrie 1918 având strânşi din Românesti 5, din Goizeşti 1 şi din Groşi 1, laolaltă 7 inşi, în seara zilei i-au legat unii de alţii şi i-au pornit prin dosul primăriei către gară să-i ducă la Timişoara. La o distanţă ca de 50 m de la primărie, gardiştii însoţitori au tras focuri de armă asupra lor, pe cei răniţi ucizându-i cu patul puştilor şi i-au îngropat acolo, laolaltă. Unii dintre cei 7 au fost înhumaţi de vii. După ce s-a format apoi garda naţională română şi s-a dezarmat cea maghiară au venit rudeniile, părinţii, fraţi, surori, soţii şi copii ai celor 7 şi scoţându-i din groapa lor de supliciu, i-au înmormântat creştineşte în cimitirul ort(odox)-rom(ân) din Făget. De notat că românii n-au vărsat sângele nici unui cetăţean deşi aveau posibilitatea să repună pe toţi streinii. Este de neiertat indolenţa şi nepăsarea autorităţilor române care a urmat că a lăsat vampirii sângelui românesc nepedepsiţi ba încă unii sunt chiar în servicii publice"[28].

https://biblioteca-digitala.ro

Între cei uciși au fost și oameni din Coșteiul de Sus sat în care au izbucnit tulburări ca și în atâtea alte locuri.

„.... La începutul lunii noemvrie a an(ului) 1918 vineau cu grosul cei de pe front într-o zi de Duminecă în gara din localitate la Pălincăria Centr(ală) Deutsch Jacob și Co. stăteau încărcate vre-o câteva vagoane pline cu butoaie de țuică (rachiu). Când trenul a sosit în gară la noi debarcând pe cei veniți de pe front întreabă că ce ie în wagoanele acelea încărcate? Și după ce au luat cunoștință că iaste rachiu făcut din prunele lor, au oprit trenul în loc și cu camarazii lor cu ortacii lor de suferință au spart wagoanele și butoaiele cu rachiu și le-au versat spre nenorocul lor, căci mâine zi fiind la Făget târgul de țară a S(fântului) Dumitru s-au dus mai tot satul la târg și angajații Pălincării Centrale după ce s-a făcut spargerea wagoanelor cu rachiu au raportat în aceiași zi firmei Deutsch J. și Co (din) Făget cele întâmplate și mâine zi când s-au dus la târgul Făgetului, angajații firmei Pălinc(ăriei) Centr(ale) precum și proprietarii Consoții ochind pe coștienți din fereștі au început a-i împușca rămâind morți pe loc Zacheu Capolnașan înv(alid) de război, Terenție Uscat și soția sa Elisaveta după care au remas 4 orfani mici, Ioan Runcan după care a remas 1 fetiță orfană, Vasilie Milutin și Ilie Mariș dintre aceștia mulți nevinovați cari nici nu au luat parte în ziua anterioară la spargerea buților cu rachiu peste tot în ziua târgului de S(fântul) Dimitrie din an(ul) 1918 (...) fanatici au comis un adevărat masacru față de românii noștri cari s-au dus la târg și ieste regretabil că inteligența română din Făget nu a putut păciui pe acești monștrii cari fără milă au împușcat țăranii noștrii și pentru aceștia inteligenți ai noștrii iaste rușinos că în acea zi au căzut jertfă în Făget peste 80 de țărani români și dintre cari, accentuiez, că cei mai mulți au fost nevinovați și văzând țărănimea aceste cruzimi au voit se riposteze au chemat în (modalități) telefonice evreii aliați cu unii dintre inteligenții români avioanele ca se-i scape de furia dealtmintrelea justificată a țărănimii din părțile acestea. După târgul S(fântului) Dumitru a Făgetului Pălincăria Centr(ală) mai având comini de fiert aici în Coștei a avut îndrăzneala de a veni cu armata sârbească și cu jandarmeria ungurească ca se-și fiarbă aceste comini. Dar deși căpitan(ul) sârb Pavlovici cu oamenii sei au început a teroriza pe românii noștrii de aici și a face responsabili în mod solidar pe toți fruntașii comunei că în cazul dacă se va împedeca fiertul rachiului atunci va rade Coșteiul de pe fața pământului iar când au voit se plece din comună lăsând o puternică gardă p(en)t(ru) fiertul rachiului ajungând la pomăria comunală căpit(anul) Pavlovici împreună cu oamenii sei și jandarm(eria) ungurească au fost desarmați de către gardiștii comunei noastre cari chemară întru ajutorul lor un sergent din armata română și așa, cu rușine au trebuit se plece din comuna noastră"[29].

Victime au fost și la Brănești, cu prilejul aceluiași măcel din Făget:

„Am avut 2 răniți de către patrulele civile maghiare și femee Silvia Moldovan au fost împușcată în Făget și încă nefiind moartă au fost îngropată vie. Bărbatul ei văzând, de groază, la 3 zile au murit și el. Au rămas 2 fetițe mici"[30].

Răscoale au cuprins practic întregul ținut bănățean și s-au produs aproape dintr-o dată. De pildă cu doar o zi mai înainte de violențele

https://biblioteca-digitala.ro

de la Făget, dar în aceiași zi cu cele de la Jena, se consemnează ridicarea de la Târnova sat în munții Reșiței. Aici însă, spune preotul, a fost și amestecul unor „streini de neamul nostru", desigur un grup radicalizat de la Reșița. Acesta a fost semnalul. Ca în multe alte locuri la astfel de prilejuri foarte activi au fost țiganii care au căutat și ei să profite.

„Terminarea războiului a produs în Târnova o mare bucurie căreia i-a urmat apoi în curând o disordine. În ziua de Duminecă, 3 Noiembrie 1918 când se știa că imperiul austro-ungar e pe ducă, din Reșița, vin în comună mai mulți streini de neamul și legea noastră, agenți ai unor idei anarhice. În jurul acestor agenți grupuri-grupuri de oameni se adună sfătuindu-se în șoapte. Preotul Turnea Ioan dă câteva relații foarte interesante asupra evenimentelor cari au frământat comuna în acele zile istorice. „Am avut o cununie — spune preotul — în Dumineca amintită. Cum e obiceiul, am fost chemat la masă. M-am dus. Pe la ora 3 p.m. auzim pârâituri de pușcă. Ce să fie? Trebuie să se întâmple ceva fiindcă am văzut străini în sat, ceea ce nu-mi place. Tocmai atunci sosește în casa unde eram un sătean zicându-mi: „Părinte vino și liniștește poporul că la noi s-a început revoluția". Ce să fac? Să merg ori nu? La îndemnul inimii și al datoriei de preot am plecat. Pe drum întâlnesc pe țiganul Sima Miloș cu un drob mare de sare și-l întreb cum a cumpărat-o? Îmi răspunde brusc: „Acuma nu se mai cumpără nimic, acuma se ia!" „Bine, măi țigane, nu știi tu că nu e permis să iai lucrul altuia cu forța?" Îmi răspunde: „Nu mai zice nimica, ci taci. Acum a venit apa la moara noastră și vom lua și de la Dta". „Vino și ia", îi răspund și l-am lăsat în plata Domnului plecând spre casa comerciantului Epstein unde țiganii și alți iresponsabili începuseră devastare". De fapt ce se întâmplase? Un grup de soldați a plecat spre magazin și i-au cerut comerciantului tutun. Desigur, pe un ton care nu admitea replică. Comerciantul a făcut greșeala să tragă împușcând un om. Din acel moment lucrurile au degenerat în violență. „Nu i-am putut opri — scrie preotul — am plecat acasă căci îmi venise în minte amenințarea țiganului" „Vom lua și de la Dta". Noaptea întreagă au curs devastările... „(...) Casa lui Leibovici Leopold a fost arsă până în temelii. Cei cari căutau să pună o vorbă bună pentru ei erau bătuți. Vasile Gruia a spintecat, cu cuțitul pe Rusalin Păvan fiindcă pledase pentru apărarea lui Lebovici. În urma lui Păvan rămân orfani 6 copii". Era clar că lucrurile trebuiau stopate întoarse de pe făgașul în care intraseră. Modalitatea nu putea fi decât înființarea proprilor organisme de autoritate, a gărzii naționale care să restabilească ordinea. Ca peste tot se înțelesese primejdia deturnăsrii sensului mișcării istorice. El trebuia să rămână unul național, exclusiv național. Orice împărțire a energiilor putea să ducă la o împărățire pe poziții adverse a forțelor românești și deci la o incapacitate de acțiune pentru realizarea unirii. Și la Târnova s-a găsit însă soluția ca și în alte părți.

„Pentru oprirea lățirii disordinei se formează garda națională sub președinția preotului. Gardiștii depun jurământ în fața bisericii că vor menține ordinea, vor păzi avutul și persoana cetățenilor, că oricine va fura, ucide ori tulbura pacea comunei va fi spânzurat înaintea bisericii spre

https://biblioteca-digitala.ro

a servi de exemplu altora. Ţiganii cari se dovediseră că au apucături anarhice sunt scoşi din sat. Când au văzut ţiganii că nu mai pot opera în Târnova s-au aruncat asupra caselor societăţii Reşiţa la depărtare de 10 km de comună pe cari le-au devastat. Se părea că liniştea s-a intronat în sat când doi rătăciţi Petru Voina şi Rusalin Bălu (Cloşan) sparg geamurile de la şcoala confesională şi de la mai mulţi fruntaşi. Prinşi de către gardişti sunt încarceraţi şi condamnaţi la spânzurătoare. Plânsetele familiilor celor doi înduplecă gardiştii ca peste noapte să-i facă scăpaţi. Numiţii nu s-au mai apropiat de comună 3 luni de zile."

Totuşi pacea n-a putut să se instaleze. Tocmai acum au venit comercianţii alungaţi „însoţiţi de 40 jandarmi unguri şi de mai mulţi funcţionari de la societatea Reşiţa. Populaţia se înfurie şi mai mult. Conciliabule prin toate văile, văgăunele, oameni cu furci, ciomege, arme, dinamită, mitraliere. Ungurii şi cei veniţi cu ei se instalează la şcoală. Oamenii retraşi la marginea satului somează jandarmii că dacă nu vor ieşi din comună vor dărâma şcoala şi vor ucide pe toţi cei dinlăuntru. După mai multe parlamentari, ameninţări din ambele tabere jandarmii (...) se retrag ferind astfel comuna de o baie de sânge".

Nici acest episod n-a fost ultimul din lunga serie de încercări prin care a trecut satul. În timpul ocupaţiei sârbe localnicii s-au trezit că Târnova este înconjurată de trupe aduse de nişte proprietari din Gătaia care îi acuzau că ar fi răpit turme de porci din pădurile Delineştiului, lucru evident neadevărat. Ca şi mai înainte ţăranii se pregătesc de luptă decişi să reziste până la capăt. În faţa acestei atitudini hotărâte adversarii au dat iarăşi înapoi evitând în ultimul moment conflictul armat. În iunie 1919 primii care au sosit la Marea Adunare Naţională de la Lugoj, în costume de sărbătoare, au fost târnovenii[31].

Frământările din acele săptămâni au fost cunoscute şi localităţilor mai mari ca Bocşa şi Moldova Nouă. Ele dispuneau atât de populaţie rurală cât şi industrială, de români dar şi de minorităţi. Semnul ridicărilor populare a fost, ca peste tot, vestea capitulării.

„La 30 Octomvrie 1918, aflându-se că în capitala Ungariei a izbucnit revoluţia, populaţia comunei a devenit impacientată. În seara zilei de 1 Noiemvrie soseşte în Vasiova primul transport de soldaţi reîntorşi de pe front. De bucurie unii dintre ei, din satele vecine, au petrecut toată noaptea într-un birt de lângă gară de unde au pus la cale spargerile de a doua zi. Sâmbătă, 2 Noiemvrie, ceata de oameni turmentaţi sporită cu alţi bătuţi de soartă, jefuesc prăvălia de coloniale Hoffman-Sperger. De aici se îndreaptă spre Vasiova devastând prăvălia lui Weisz Wiliam şi a lui Martin Feisthammer. Conducătorul era un soldat de origine etnică germană care tot timpul războiului simulând că e bolnav a stat în spitale. Ceata jefuitorilor era compusă în majoritate din elemente streine, dubioase şi din ţigani din jurul Bocşei. Cu ocazia acestor jafuri un necunoscut a împuşcat un sătean din Zorlenţul Mare iar în gara din Bocşa Montană e împuşcat un alt sătean. În tot timpul acestor tulburări nu s-a arătat nici un jandarm ungur. Aceştia de frică şi-au rupt insignile şi au fugit din comună. Două zile după aceste evenimente s-a format garda comunală. Aceasta ţine ordinea până la sosirea armatei de ocupaţie sârbească..."[32].

https://biblioteca-digitala.ro

O imagine aproape cinematografică despre cele petrecute în Bocşa Vasiova o restituie Petru Oancea de care nu ne putem priva în încercarea noastră de reconstituire.

„Ora 8 seara. Cineva bate la poartă. Merg şi descui... Văru Ion Petrovici Buget îm întinde o mână lungă de un stânjen, cu ceialaltă îşi rădică căciula din cap şi începe pe un ton măreţ:

— Apoi vere Petre să trăiască „Slobodna“... să trăiască Pacea... să trăim şi noi cu toţii. Îţi aduc veste de la Biserica Albă că s-a gătat bătaia... Mă ia apoi pe după cap şi mă ţucă. Venim în odaie şi seara de la ora 8 până la miezul nopţii, ne spune, ne povesteşte cum eri, joi, în 18 Octomvrie, seara la ora 9 a ajuns vestea că e gata bătaia. Cum au izbucnit apoi revolta cum a căzut disciplina, cum au spart soldaţii închisorile slobozind robii, cum au prădat magaziile împărţind hainele, păpucii, cum sau îmbătat, cum au cântat, jucat, răcnit, urlat, răgit toată noaptea şi cum astăzi dimineaţa au început a pleca în toate părţile şi pe toate cărările.

Adevărată revoluţie!

Doamne sfinte, aşa au fost adecă sfârşitul ăstui înfricoşat războiu de 4 ani, brusc, peste noapte, într-o clipă. De necrezut!

După ce pleacă vărul şed singur lângă cuptor şi cuget pân aproape de ziuă asupra evenimentelor ce se petrec şi ce se vor petrece încă acum în urma sfârşitului războiului.

Cuget mai cu seamă la aceia că, cum ne va fi soartea noastră, a românilor din Banat şi Ardeal. Se vor împlini vorbele şi profeţiile Bohemiilor ce mi le-au spus sute de fruntaşi Bohemi în decurs de 18 luni, că noi românii ne vom întoarce la România Mare?

Mă pun, mă prostern în genunchi şi încep a plânge de fericire cugetând cu toată sălbăticia sufletului meu la posibilitatea ăstui vis milenar!

20 Octomvrie v. Sâmbătă, mă scol la ora 7, frig, ger chear. Merg la sora la oraş după lapte. Lume nu prea multă merge la târg. Întorc napoi şi cându-s în dreptul Hotelului „Cerbul de Aur“ văd peste drum lângă Nicolici vreo 8 cătane, una legată cu o cârpă la cap şi vreo 10—15 ţigani, nu ştiu măgureni ori corturari, cum lămuresc şi cântă şi puşcă în aier şi merg către ducheanul lui Spärger. Ducheanul e închis cu toate că sunt aproape 9 oare. Un soldat bate cu ţeava puştii la fereastră. Cineva deschide şi întreabă ce vrea. Duhan! răcneşte soldatul. Nu este! îi răspunde ăla. cine e, şi închide fereastra.

Eu sunt lângă Welicsek şi stau să văd ce urmează.

Cătanele se strâng grămadă cu ţiganii şi nu ştiu ce consiliu ţin. Deodată vine un ţăran plugar român pustan după haine, ia o baionetă de la o cătană, zgâmjeşte roloul vitrinei şi odată svârrr! se rădică ruletul sus. O cătană umple puşca şi sloboade toate cinci focurile în aier, apucă apoi puşca de ţeavă şi trage în geamul vitrinei nalt de 4 mt. şi lat de 2 mt. şi care se prăbuşeşte cu zgomot mare înlăuntru făcându-se în el o spărtură cât o uşă. Un ţigan bagă mâna prin spărtură şi apucă dintr-un colţ o sticlă cu rom ce a scăpat nespartă de hârburile geamului, o destupă, o rădică în sus şi strigă „Trăiască revoluţia!“. În nişte clipe e goală. Alt ţigan apoi se uită la deal, la vale şi sare prin spărtură în-

https://biblioteca-digitala.ro

lăuntru. După puțin timp ese afară cu o mulțime de sticle cu rom în brațe și cu o legătură de duhan subsoară.

Duhanul și romul au fost începutul revoluției.

Țiganul spune ceva repede, pripit tovarășilor, cătanele încarcă armele și ca împinși de duhuri, de spirite necurate, toți țiganii se grămădesc prin spărtură și sar înlăuntru. Peste puțin zboară prin spărtură în drum, afară, sticle cu beuturi, tot felul de marfă, de negoț. Soldații trag mereu salve în aier. Lumea ce a venit la târg se oprește uimită, îngrozită în loc, apoi mereu, mereu cedează ispitei, se molipsește și prinde a sări prin spărtură înlăuntru de unde cumpără de toate... fără bani.

Plugarul ăla ia din nou baioneta dela cătană zgâmește acum la rouletul ușii și peste puțin rouletul se rădică în sus lăsând ușa liberă. Cu niște paturi de pușcă ușa dispare de la loc, se face țăndări și acum lumea înfrigurată, nebunită, prostită de un așa neașteptat târg, într-un mod cinstit... pe ușă și nu mai pe fereastră.

Deacă ar arde ducheanul lui Spärgher cred că nu s-ar scoate negoțul mai repede, mai furtunatic ca acum. În decursul de o singură oră numai niște vagoane de negoț zac în grămezi în stradă și lumea dă năvală, se ucide, se omoară care să ia mai mult.

Gătând cu duhanul valul înfuriat de oameni năvălește asupra locuinței. Haine de pat, haine de purtat, mobile, iconi, oglinzi, vase, obiecte, etc. etc. în niște minute își găsesc alți stăpâni.

— Hâ aicea! strigă un moș Măgurean, eri m-a bătut cucoana lui Spärghil cu „rifu" fincă am șierut o paclă dă duhan dă lulă dă-l cu tri criţari, și acum am căpătat pă dafecia un sac plin cu doauă suce dă pacle dă duhan și o cotăriță plină cu uiegi cu caizărșpir și cu rostocin și și vintărocu lu domnu Spierghil...

Și fericitul moșneag pune cotăriţa și sacul jos și îmbracă vintărocu, se uită d-o parte și de alta, îi vine tocmai bine, parcă l-ar fi făcut șnaidărul anume. Ia cotăriţa subsoară, rocul în spate și pleacă pe jos cântând „Așa-i românul la veselie..."

După ce mulțimea turbată gată și cu locuința, prinde a sparge, a devasta lucruri de cari nu are nici un folos, nici o dobândă ci numai fiindcă s-a pornit să facă rău și acum nu se mai poate opri. Uși, ferestrii, cuptoare, ușiori, gesmițe devin pradă barbariei omenești.

De la 9—10, o oră deci, și casa lui Sparger e numai o ruină. În alte doauă oare, de la 10—12, aceiași soartă o au și casele Weisz și a lui Feistammel. În trei oare, trei case ruinate, sunt devastate. Oameni cinstiți și de treabă, oameni cari au plecat de acasă cu frica și cu gândul la Dumnezeu, la târg să cumpere ce vor fi voit și vor fi putut au stat o clipă în loc îngroziți, înmărmuriți de cele ce se petrec și apoi fără voia lor, molipsiți de „ocazie" au prins a fura, a jefui. Zeci de înși de pe sate carii au venit la târg cu carul cu boi au băgat carul în curtea ducheanului și l-au încărcat ca de la o magazină cu saci de făină, cu saci de zahăr, cu mobile etc. și s-au întors îndărăpt fluerând de un așa noroc.

— Vin francejii din Lugoj cu autobuzele să facă pace, să facă ordine și aduc niște compănii de negrii din Senegalii, spun unii...

— Dar de unde francezi în Lugoj, întreabă alții...

— Cum! ce! nu știți nimic? săr vreo câțiva înși, Bulgaria e bătută, Turcia la fel, fronturile lor balcanice rupte, nimicite, armatele lui Sarail

https://biblioteca-digitala.ro

au trecut Dunărea pe la Orşova, pe la Turnu-Severin în România ca să gonească pe Makensen şi pe germanii lui afară şi o parte din armate au plecat spre Caransebeş şi Lugoj ca să-i taie retragerea.

... Bum! ... bum! ... bum! ... se aud împuşcături pe lângă biserica jidovească venind încoace. Cei! sunt francezii, negrii din Senegali, strigă lumea înspăimântată oprindu-se oleacă din jaf şi tot la fel şi noi, un grup de înşi ce stăm lângă Djeska, şi ne uităm cum pradă casele lui Festamel. Suntem grozav de curioşi cine a puşcat şi cine va apărea acum, acum...

... Bum! ... bum! ... se aud împuşcături de nou şi jefuitorii carii sunt hoţi de ocazie şi nu de profesie o rup toţi la fugă spre gară. Nu mai rămâne unul din cei cu pachete în spate şi pe lângă casa jefuită, devastată a lui Weisz să văd venind vreo 50 de ţărani armaţi — orăşeni — conduşi de Aurel Doloreanu-Pemu şi Ghiţă Berdac-Lupu. Prea târziu însă! Ruina şi jaful au trecut peste äste trei case, Sparger, Weisz şi Feistammel.

— Şi credem că treaba asta, puşcăturile äste, puteau face şi äşci 20 de jandarmi ungureşti cu pene de cocoş în pălărie ce uite-i cum stau grupă lângă Liker şi nu mişcă un deget măcar să împiedice jaful, obiectează câţiva înşi.

— Hei, îşi tem penele Arpădenii acum în faţa mulţimii înfuriate. Acum ştiu că n-ar mai striga unul din ei „Büdös oláh" ca de atâtea mii de ori, că i-ar rupe mulţimea în bucăţi, răspund alţii.

Au drept şi aia şi ceilalţi.

. . . . . .

Câtu-i noaptea puşcă unii cu puşti militare. Se aud cum vâjâiesc plumbii zburând prin aier. Doamne, ce uşor se pot împuşca, omorî oamenii în nebunia asta. (...)

22 Octomvrie. Vorbeşte lumea că i-ar ne-ar chema pe noi, pe cătane îndărăpt la cazarme că altcum nu se poate face pace, linişte. Se mai meargă dracu cu copii lui, spun unii furioşi, şi eu le ţin seconda.

26 Octomvrie, sf. Dimitrie. Pe vremuri bogăţie, praznice mari la noi. Azi — astăzi chiar — nu avem ce mânca. Merg cu Pipica şi cu copii la Ocolul Morii. Avem aici un loc cu pădure. Chear lemnul, gorunul cel mai mare şi puternic din loc ni le-au tăiat unul din Bocşa Română şi s-au însemnat şi nemele pe el. Şi e un coleg de şcoală, şi uite acuma, cu revoluţia asta s-a făcut bolşevic".[33]

La sfârşitul lui octomvrie vestea capitulării a fost receptată de sârbii din Moldova Veche ca peste tot în Banat, ca o chemare la răscoală. Nici o deosebire în raport cu satele locuite de români, în acel moment, desigur. După primele violenţe se constituie o gardă naţională dar era deja prea târziu, chiar membrii ei se dovedesc incapabili de disciplină aşa că este desfiinţată.

„În timpul războiului mondial (din) 1914—1918 mare parte din populaţie a fost evacuată şi plasată prin diferite comune din judeţul Arad. Locuitorii Mihail Gavrilovici, Ilie Marechici, Stoca Apostolovici, Ioţa Nicolici, Sava Stanovici au fost închişi în vestita închisoare Csillag din Seghedin pe motivul că prin diferite semne ar fi dat indicaţii trupelor sârbe. Din comună îndată, la începutul războiului s-au înrolat mai mulţi voluntari în armata sârbă. În toamna anului 1918 când s-au ivit primele semne ale prăbuşirii imperiului austro-ungar, jandarmeria şi garda fi-

https://biblioteca-digitala.ro

nanciară au părăsit comuna. Soldaţii reîntorşi de pe front au devastat localul jandarmeriei, al gărzii financiare, magaziile de alimente şi beuturi spirtoase. Mulţimea turmentată prădează locuinţele celor înstăriţi, apoi chiar arhiva primăriei, oficiul notarial, cele 3 şlepuri cari erau acostate în port. Notarul Samuil Kugel somat de către demobilizaţi să deschidă casieria comunală e lovit în cap cu o drugă de fier. Cade jos în nesimţire şi într-un lac de sânge. Din birou nenorocitul e târât în locuinţă unde e din nou bătut. În stare muribundă e aruncat în Dunăre. Revenindu-şi şi în fire iese la mal. O femeie îl loveşte cu sapa în cap şi-l ucide. Cadavrul e aruncat în Dunăre unde peste 8 zile e pescuit în apropiere de Moldova Nouă de către familie şi înmormântat în cimitirul comunei Zlatiţa. Şase soldaţi germani biciclişti, sosiţi în comună în patrulare sunt ucişi şi aruncaţi în Dunăre. Pentru stăvilirea disordinilor fruntaşii comunei înfiinţează o gardă dar din cauză că şi cei cari intraseră în gardă erau înclinaţi spre jaf peste câteva zile garda se desfiinţează. Anarhia domneşte până la venirea armatelor sârbe".[34]

În zilele agoniei imperiale, la Moldova Nouă, localitate românească vecină, populaţia a reacţionat. Românii demonstrează sub semnul naţional. Momentul acesta de ceremonial era menit să ilustreze opţiunea românească dar să şi evite violenţa. Aparent vechile autorităţi se mai aflau în funcţie — ele n-au fost alungate cu forţa — dar în realitate puterea o aveau deja alţii. Încă din timp s-au constituit organismele de acţiune politică în acele vremuri ce se anunţau tulburi. Era clar că vor urma evenimente ce vor necesita răspunsuri prompte şi eficiente nu doar faţă de vechea stăpânire ci şi faţă de cei ce doreau să-i ia locul. Violenţa n-a putut fi totuşi evitată până la capăt:

„Soldaţii reîntorşi de pe front în toamna anului 1918, indignaţi de mizeria în care au aflat familiile s-au răzbunat asupra celor cari îşi bătuseră joc de casele lor. În zilele de 2 şi 3 Noemvrie 1918 au fost 17 arestări în comună. Au fost devastate şcolile de stat, Pomăria, notariatul, pretura, poşta, jandarmeria, magaziile societăţii Reşiţa, magaziile cooperativei Hangya, pivniţele Reşiţei. Din aceste pivniţe s-au luat 2 000 hectolitri vin, 50 hectolitri rachiu, 20 000 sticle vin înfundat, 70 butoaie pentru vin".

În acel moment intervine garda naţională română care acţionează dur dar reuşeşte să reintroducă ordinea stăvilind unele acţiuni ce ţineau de fapt de banditism:

„Un singur caz de ucidere s-a întâmplat. Gardiştii au împuşcat pe Ifcu Busuioc, sârb din Moldova Veche, pentru că ucisese pe un măcelar din Moldova Nouă şi jefuise de 600 coroane un invalid de războiu. Corpul lui Ifcu Busuioc a fost aruncat în o groapă cu gunoi apoi tras de picioare înainte de doi boi pe uliţele comunei şi îngropat în cimitirul vitelor. Peste noapte sârbii din Moldova Veche l-au exhumat şi înmormântat în cimitirul lor."

Organizarea şi-a spus cuvântul. La momentul oportun românii dispuneau de un consiliu de conducere, de forţa militară necesară să-l facă scultat şi de relaţii cu centrele importante de acţiune naţională din zonă. Toate acestea s-au întâmplat în cel mai mare secret nu numai faţă de jandarmeria maghiară ci şi faţă de acele forţe care încercau să atragă Banatul sub o altă stăpânire. Iată cum a fost:

https://biblioteca-digitala.ro

Încă înainte de prăbușirea frontului austro-ungar preotul ortodox român Constantin Băleanu formează în secret un comitet de organizare națională pentru a fi gata la orice eventualitate. Comitetul era compus din 12 membri: Constantin Băleanu, Constantin Strois, Ioan Calescu, Petru Marișescu, George Marișescu, Petru Tuțuianu, Simeon Tismănariu, Constantin Băiaș a lui Ferdinand, Ioan Benga, Iuliu Arcan, Constantin Băiaș a lui Olariu și Nicolae Balea. Din comitet lipseau învățătorul Ștefan Gavra nu din vre-o teamă a numitului ci din prevedere. În caz de descoperire a comitetului n-au voit să-l expună la nici o neplăcere fiind numitul înaintat în vârstă. Când frontul s-a prăbușit în toamna lui 1918, învățătorul Ștefan Gavra după celebrarea sfintei liturghii ține poporului adunat înaintea bisericii o cuvântare patriotică. Mulțimea credincioșilor care participaseră la biserică, în frunte cu preotul și învățătorul Alexandru Vlăduleacu apoi bătrânul dascăl Gavra parcurg strada principală, piața mare în cântări naționale. Această manifestație dă de gândit foștilor stăpâni cari încep să întrezărească necunoscutul apropiat. Autoritățile atrag atențiunea învățătoriului Al. Vlădulescu din Coronini originar din Moldova Nouă că își dă seama în calitate de învățător ce face și că faptele lui se pot califica ca trădare de patrie. Vrednicul învățător răspunse: „Această manifestație ne-a fost spontan izvorâtă din conștiința noastră îngrădită de veacuri".

La izbucnirea tulburărilor din toamna anului 1918 doi delegați ai comitetului Ioan Calescu și Constantin Baiaș a lui Ferdinand, fiind în jurul comunei ocupat de sârbi, s-au furișat la Sasca Montană la judecătorul Dr. Ilie Gropșianu pentru a se informa ce e de făcut? În baza instrucțiunilor s-a constituit în secret garda națională în frunte cu Traian Balea. Comitetul național care se formase înainte și garda națională fac o declarație scrisă cuprinzând voința locuitorilor de a se uni cu România. Declarația s-a făcut și iscălit noaptea la lumina unor mucuri de lumânări și într-o cameră dosnică a casei parohiale. Iscălită de către toți membrii comitetului și ai gărzii naționale a fost trimisă comitetului național din Oravița. Un alt memoriu iscălit de către membrii comitetului național și de cei ai gărzii naționale a fost înmânat de către preotul Constantin Băleanu și Ioan Benga arhimandritului Filaret Musta pentru a fi prezentat Adunării de la Alba Iulia"[35].

În general această fază a răscoalelor a fost cea în care vechea administrație din sate și chiar din orașe a fost spulberată pur și simplu. Reacțiile care s-au produs au fost ale unor autorități înspăimântate ce păreau să-și fi pierdut capul. Panicate, neștiind de fapt ce să facă, au fugit încercând să revină cu forțe armate. La rândul lor acestea pierduseră controlul disciplinar, rigoarea ierarhiilor militare. Erau formațiuni muribunde rămase pe structura unor unități militare care mai dispuneau doar de câțiva ofițeri și soldați ce nu apucaseră sau nu voiau să dezerteze unite prin frică și ură față de români, solidare în jurul unor vechi sloganuri naționaliste. Își închipuiau că acționează în numele legii și al patriei milenare. Această stare de panică, de ură și în definitiv de neputință a generat masacrele care s-au ținut lanț în Banat și asupra cărora cercetarea istorică a preferat să închidă ochii.

Dezordinile această reacție sângeroasă, ucigașă, care a făcut sute de victime — aproape în exclusivitate români — au determinat comunită-

https://biblioteca-digitala.ro

ţile să se înarmeze, să-şi constituie propriile formaţiuni militare. Energiile trebuiau călăuzite spre realizarea scopului naţional, la un moment dat, estompat de cel social. Dezordinea nu trebuia lăsată să ia în stăpânire regiunea ci dimpotrivă, trebuia făcută trecerea decisă spre organizare, disciplină şi eficienţă politică. În faţa societăţii româneşti se aflau drumuri dificile care trebuiau străbătute totuşi foarte rapid. Interese multiple, divergente totuşi în fond, determinau acţiuni antiromâneşti. Acestea întreţineau dezordinea deşi erau săvârşite de forţe care veniseră tocmai pentru menţinerea ei. Nimic mai nefiresc decât colaborarea vechilor autorităţi cu armata sârbă. Ea însă s-a realizat chiar şi în momente de represalii, la Comorâşte, de pildă:

„La începutul războiului mondial (din) 1914—1918 învăţătorul Ioachim Mărgărie e ridicat de către jandarmi ca mare „iredentist" şi internat la Sopron. Notarul Andrei Putici maghiarofil dornic de îmbogăţire fiind în comună multe prune pentru prepararea ţuicii a făcut buţi mari de ciment pentru colectarea prunelor, a adus un cazan mare de destilat ţuica în curtea notarială iar locuitorii neavând cazane, fiind toate rechiziţionate, erau siliţi să fiarbă răchia în cazanul notarului plătindu-i şi bani şi ţuică. De aici o stare de spirit cât se poate de încordată. Terminându-se războiul în toamna anului 1918, notarul ştiind ce-l aşteaptă încă în primele zile ale lunii Noemvrie fuge din comună la Oraviţa. Soldaţii punând mâna în gară pe mai multe butoaie de răchie ale notarului le-au spart iar alţii îi distrug instalaţia cazanului din comună. La această încurcătură unii turmentaţi devastează casa comunală, pătrund în locuinţa notarului distrugându-i mobila şi întreg aranjamentul din camere. Preotul Petru Susan care făcuse războiul ca preot militar văzând abuzurile locuitorilor formează imediat o gardă naţională mulţumită căreia se introduce ordinea în comună. Garda maghiară care cutreera satele din jur şi care împuşcă în comuna Forotic învecinată 7 români, când a aflat că în Comorâşte s-a format garda naţională n-a îndrăznit să vină în comună decât numai până la gară. Sârbii ocupând comuna, la început s-au purtat bine dar de la un timp, probabil aflând că aceste ţinuturi nu le vor aparţine lor, au devenit duri şi agresivi. Notarul Andrei Putici punându-se sub aripile lor, într-o zi vine cu 30 (de) soldaţi şi înconjurând comuna adună la Primărie pe toţi cei bănuiţi că i-au distrus averea. Cu ajutorul soldaţilor sârbi prin maltratări îngrozitoare stoarce drept despăgubire suma de 150 000 coroane de la locuitori."[36]

La Forotic, cum a semnalat şi textul citat s-a produs un adevărat măcel în care a fost amestecat acelaşi personaj, Andrei Putici şi moşierul din Cârnecea, N. Thot:

„Soldaţii reîntorşi de pe front în toamna anului 1918 au luat la răspundere pe notarul Andrei Putici care era şi conducătorul societăţii „Pomăria" pentru fiertul ţuicii. Această societate avea monopolul preparării ţuicei şi a colectării prunelor pe cari le plătia cu preţuri derizorii. Abuzurile notarului atrag după sine devastarea primăriei şi locuinţei notarului. Notarul scapă cu fuga. În primele zile ale lunii noiemvrie 1918 se înfiinţează garda naţională română şi un comitet naţional având ca preşedinte şi comandant pe preotul Andrei Moise. În 10 noemvrie 1918 sosește în comună garda maghiară chemată de către proprietarul N. Toth din Cârnecea. Garda se îndreaptă spre „Pomărie" unde aflând o familie care

https://biblioteca-digitala.ro

fierbea comina precum şi câţiva oameni cari erau în trecere la o înmormântare şi între cari era şi învăţătorul Dabici, îi pune pe toţi în rând aducând sentinţa ca tot al doilea să fie împuşcat. Întâmplător tocmai atunci hornistul gărzii Ioan Pod sună în comună adunarea membrilor gărzii. La această chemare gardiştii maghiari amână ordinul de execuţie şi prefăcându-se în oameni paşnici pleacă în comună cu intenţia de a pune mâna pe hornist. Ioan Pod e prins şi dus la Cârnecea. La gară Ioan Pod e lăsat liber. Plecând spre casă, la o distanţă de 50 paşi e împuşcat. Cade la pământ în nesimţire. Gardiştii considerându-l mort îl lasă în drum şi pleacă spre comună din nou. Se opresc la casa lui Andrei Moater pe care îl împuşcă. Ajung la casa lui Adam Petrică pe care negăsindu-l acasă îi maltratează soţia lovindu-o cu patul puştii şi frângându-i şira spinării. La ţipetele femeii apare Adam Petrică pe care rabiaţii „viteji" îl împuşcă. Soţia lui după două zile de suferinţă moare. Garda maghiară trece la casa lui George Cocora împuşcându-l şi pe el şi pe soţia Iuliana. Toate aceste crime se întâmplă în ziua de 10 noemvrie 1918. A doua zi vine din nou în comună garda maghiară. În gară e întâmpinat de către preoţii Martin Ciulin, Mitrofan Ciorei, Adam Moise cari protestează contra provocărilor şi atentatelor gărzii. Comandantul gărzii răspunde: la trei popi trebue trei spânzurători ridicate aci în gară („három papnak három akasztófa, itt az állomáson"). Garda porneşte spre sat silind pe preoţii să-i urmeze. Ajung la casa lui Ion Olde. Cheamă pe Petru Olde copilul lui Ion şi-l somează să le predea arma. Acesta spune că nu are nici o armă. E împuşcat. Tatăl, Ion Olde, văzându-şi copilul ucis începe să strige şi să plângă. E împuşcat şi tatăl. Corpul nenorocitului tată cade peste cadavrul fiului. Gardiştii maghiari, fiare însetate de sânge, în zilele de 10 şi 11 noemvrie 1918 împuşcaseră astfel 7 români nevinovaţi"[37].

Şi în centrul muncitoresc de la Văliug s-au produs tulburări înăbuşite de garda maghiară:

„Soldaţii veniţi de pe front în toamna anului 1918 după ce delătură toate semnele vizibile ale dominaţiei maghiare înlocuindu-le cu drapele româneşti, aflând că familiile lor au fost lipsite de hrană s-au năpustit asupra depozitului de alimente al societăţii Reşiţa pe care l-au spart iar alimentele le-au împărţit poporului. Încearcă să spargă depozitul Serviciului Silvic dar întâmpină o rezistenţă. Béla Fülöp, conducătorul Serviciului Silvic, cheamă garda maghiară din Reşiţa. Gardiştii unguri, duşmani ai elementului românesc abia au apucat momentul să verse sânge valah. Intră în comună şi începe măcelul. Noaptea au fost ucise mai multe persoane nevinovate şi anume Ponoran Nicolae de 62 ani, Elena soţia lui Marcu Iosif de 36 ani, Amalia lui Adam Muntean, Amalia soţia lui Iosif Velcean. După această ispravă gardiştii unguri fug la Reşiţa. Românii, pentru a putea para vreo nouă surpriză neplăcută formează o gardă naţională din 30 persoane sub conducerea învăţătorului Traian Orodan. Autorităţile nu era în comună decât garda română căci jandarmii unguri fugiseră îndată după sosirea primilor soldaţi de pe front"[38].

La Valeadeni sunt reproduse scene ce intră în orice portret-robot al răscoalelor:

„Soldaţii se uitau cu duşmănie la cei bogaţi ori la cei cari nu făcuseră războiul. Ţineau conciliabule secrete în cari se îndemnau să jefuiască pe cei bogaţi. În comuna vecină, Brebul, jefuiseră firma (...) Bai-

https://biblioteca-digitala.ro

mel, prăvălia Printz, casa ocolului silvic și casa notarială. La aceste devastări luaseră parte și cei din Valeadeni. Notarul din Brebul, Fekete János care era notar și al comunei Valeadenei și care își bătuse joc de suferințele locuitorilor e purtat pe ulița satului urmat de un om cu săcurea ridicată asupra capului ba acum, ba acum, ba acum să-l ucidă. La intervenția unor fruntași din Brebul notarul e salvat. Locuința notarului e devastată nerămânând nimic întreg în ea".[39]

În ciuda unor deficiențe de ordin cronologic relatarea de la Căprioara, sat în nord-vestul Banatului este foarte vie. O pagină densă în reconstituirea atmosferei în acel miez de toamnă:

„Entuziasmul a fost mare dar pe unde au trecut către casă numai jafuri au văzut. Așa în 3 Noem(brie) și în comuna Căprioara noaptea s-a devastat prăvălia comerciantului Grimm, casa notarului Frigyer, cancelaria, casa de bani apoi casa și avutul domeniului. În 5 noembrie a sosit în comună așa numita „gardă de oțel" care a bătut aproape pe toți locuitorii vinovați ori nu și sub motiv că, caută arme furau de prin lăzile oamenilor banii ce-i aveau. Cu această ocazie au împușcat pe porcarul domeniului care fiind surd la somările să stea neauzind, a fost împușcat."[40]

O pagină inedită, duce textul învățătorului din sat:

„Grigorie Alexa, fost plutoner de jandarmi unguri a adus garda roșie în comuna Caprioara, în fruntea gardei călare pe un cal al fostului domeniu Adalbert Nemeș care era proprietar în aceasta comună și cu această gardă a înconjurat comuna jăfuind bătând și măcelărind la oameni. Au adunat pe toți locuitorii din comună înaintea bisericii și i-a pus într-un grup și a așezat mitraliera îndreptată către locuitori ca să-i împuște. La această a intervenit fostul administrator al domeniului și s-a rugat ca să nu facă garda astfel de lucru ca să-i împuște deși era de origine străină. Tot Grigorie Alexa în ziua de 5 Noiemvrie 1918 a intrat în biserică când s-a sfințit drapelul român înarmat cu un revolver și cu doi câini după dânsul"[41].

În acele părți răscoalele au fost poate mai violente, mai „tipice", după cum și represiunea a fost foarte dură. La Petroasa lucrurile s-au întâmplat cam la fel: atacul asupra castelului nobiliar după conciliabule ale soldaților sosiți de pe fronturi, devastarea și represaliile (și ele „tipice", medievale). Aici avem șansa unei relatări țărănești care cu toate stângăciile celui neobișnuiți cu scrisul conservă un autentic desăvârșit;

„Prin luna noemvre 1918 mai mulți oameni veniseră din război în comuna (. . .) seara pe la 10 s-au dus în curtea boeriului Simeon Papp au spart ușa de la magazină și au luat circa 80 m maja grâu, 30 m.m. ovăz și nește scândure care se aflau în curte. După ce au terminat s-au dus la castelul boierului unde era director pentru exploatarea lemnului(. . .) Gros Ernő. Directorul văzând încă de nainte ce avea să se petreacă a părăsit cu întreaga familie castelul. Oameni turmentați de beutură și cu spirite diavolești au început a lua toate mobilele directorului. Când s-a făcut ziuă începură oamenii să ieie țâgla de pe măgăzia boierului care magazie estă și az. Eu, Samson Lapugian și colegul meu decedat Ștefan Lapugian ne-am luat un curaj și am spus la oameni că nu fac bine ce fac deoare ce se înființează o gardă ungurească în Făget și va veni și va fi rău, cum a și fost. La 3 zile a venit o gardă din Făget de jandarmi unguri și după

https://biblioteca-digitala.ro

informaţiile cuiva, noaptea a strâns 8 înşi la primărie dintre care Petru Barbu au încercat să fugă şi jandarmii l-au puşcat eară noaptea. Făcându-să zarvă mare în comună, au fugit jandarmii şi cei 7 deţinuţi pentru a fi împuşcaţi au fost eliberaţi. Eu, Samson Lăpugian, actualul primar am fost numit de prefectura jud(eţului) primar şi împreună cu colegul meu decedat, am fost însărcinaţi cu supravegherea ordinei. Am adunat toate lucatele luate de locuitori din magazia boierului şi cu carele le-am dus la armata română care venisă în Dobra pentru ordine şi (am) predat acolo după aceia am fost la Sibiu la Consiliul Dirigent pentru informaţiuni referitor la menţinerea ordinei. La 1 Decembrie am trimes pe decedatul coleg la Alba-Iulia pentru a lua parte"[42].

La Naidăş de asemenea izbucnirea este tumultoasă, un iureş asupra a tot ce înseamnă stăpânire. Se incendiază şi arhivele potrivit unui vechi instinct ţărănesc care vedea în scripte un duşman, memorie întotdeauna ostilă. Oricum, spun ei ceea ce este scris acolo nu mai are importanţă se va trece într-o ordine nouă, una făcută chiar de ei, de răsculaţi care vor împărţi pământul. Nu după cum e scris la cartea funciară ci după dreptate:

„Soldaţii reîntorşi de pe front în toamna anului 1918 pleacă la primărie spre a cere notarului socoteală despre rechiziţiile făcute şi despre toate ilegalităţile comise faţă de familiile lor. Notarul e bătut bine şi scapă ceva mai târziu travestindu-se în haine de ţăran. Poporul înfuriat devastează biroul notarial distrugând registrele de stare civilă, foile cadastrale, hărţile, cărţile fonduare spunând că nu mai au nevoi de nici un act deoarece totul va fi împărţit deacum tuturor după capete. Conducătorii nemulţumiţilor erau foştii puşcăriaşi cari se eliberaseră din închisori. Soldaţii cari începuseră mişcarea contra autorităţilor scăpaseră din mâini conducerea care acuma încăpuse pe mâini criminale. Jandarmii au luat-o la fugă. Primăria, notariatul şi locuinţa notarului sunt distruse în sensul strict al cuvântului. (...) Cele două săli de învăţământ în cari erau înmagazinate cerealele rechiziţionate sunt distruse împreună cu întreaga arhivă şcolară"[43].

În general răscoalele acestea au fost luate sub control de elita politică a satelor care căutau să interzică deturnarea sensului acţiunii româneşti. Pe alocuri însă a fost nevoie de un mare efort pentru că lucrurile începuseră să se desfăşoare sub semnul steagului roşu.

„A luat fiinţă garda roşie . . ."

Multe documente memorialistice din diferite părţi ale Banatului, din sate şi din oraşe susţin existenţa unor grupări comuniste acţionând în toamna anului 1918 şi în primăvara celui următor. Cu deosebire ele s-au manifestat în centrele muncitoreşti. Este adevărat că aglomerările muncitoreşti, mai ales cele minere şi metalurgice, au generat atitudini radicale că erau cuprinse într-o reţea comunistă ce lega estul şi vestul continentului. Majoritatea locuitorilor o alcătuiau aici grupurile etnice minoritare, sensibile la ideile care în Rusia începeau să fie puse în practică. Pe măsură ce în Ungaria situaţia alunega spre extrema stângă, pe măsură ce puterea intra în mâinile grupării lui Béla Kun, exponenţii

https://biblioteca-digitala.ro

acestei ideologii deveneau tot mai activi şi în Banat. La Reşiţa sau Ruscа Montană de pildă, mulţi s-au declarat deschis ca adepţi ai lui Béla Kun la care de altfel au şi trimis emisari. Desigur acestora li se alăturau toţi cei care în acel moment doreau păstrarea provinciei sub autoritatea maghiară, indiferent dacă împărtăşeau sau nu ideile comuniste. Era o solidaritate, din punctul lor de vedere, cu răul cel mai mic. Trebuie avut în vedere că în momentul guvernării lui Béla Kun, românii identificau orice trupe sau formaţiuni maghiare cu gărzile roşii ceea ce numai parţial era adevărat. Pe de altă parte este de asemenea sigur că au existat destui români care veniseră din tranşee cu simpatii dacă nu comuniste atunci cel puţin apropiate. Mai ales cei care se întorceau, spun documentele, de pe frontul rusesc sau din prizonieraatul rusesc. Avuseseră prilejul să ia contact direct cu emisarii acelei ideologii. În general însă românii au privit comunismul cu suspiciune intuind în el o mişcare care sub stindardul internaţionalismului era de fapt ostilă idealului naţional, antiunionistă şi antiromânească. În Banat lucrurile erau şi mai tranşate fiindcă aici comunismul era perceput sub culorile maghiare. Cine susţinea deci aceste idei era antiunionist. Memorialistica bănăţeană este cât se poate de ostilă atingerilor de proprietatea privată indiferent de unde ar fi venit ele, chiar de la români. Elita satelor, elita politică a satelor, am văzut din cele citate mai sus, acţionează în toamna lui 1918 nu doar pentru unire ci implicit împotriva mişcărilor anarhice. Memoriile preoţilor şi învăţătorilor sancţionează uneori în cuvinte grele atacul asupra domeniilor chiar şi atunci cînd aparţin unor maghiari sau germani. A fost o problemă căreia clasa politică românească din Banat a trebuit să-i facă faţă. Sensul din ce în ce mai vădit antiunionist al mişcării bolşevice girate evident de emisarii lui Béla Kun dar şi inapetenţă recunoscută a românilor pentru extremism au salvat situaţia. Satele româneşti cu toată ridicarea lor violentă n-au aderat la bolşevism. Răscoalele s-au desfăşurat după canoanele impuse de o istorie seculară. Satul era conservator şi sub acest aspect. Un emisar al Departamentului de Stat, unul din senzorii Americii pe aceste meleaguri, ţine chiar să precizeze că în Banat românii sunt cu deosebire ostili bolşevismului, atitudine în care acest exponent al celui mai industrializat şi capitalizat stat al lumii, vedea un semn de „primitivism"[44]. Nu ne rămâne decât să admitem că opusul situaţiei, bolşevismul aşa cum se practica deja în Rusia sau în Ungaria, ar fi fost un semnal al „civilizaţiei"!

Problema aceasta este desigur una dintre cele mai importante în judecarea anului 1918 la români dar care, din motivele cunoscute, vreme de multe zeci de ani fie că a fost trecută sub tăcere fie că a fost abordată deformat. Adesea manifestări antiromâneşti deschise au fost prezentate ca acţiuni de solidarizare cu revoluţia bolşevică din Rusia sau Ungaria, acte de curaj şi luciditate ale proletariatului! Fără a fi exagerată nici nu poate fi negată o anume prezenţă a ideologiei şi emisarilor comunişti în Banat. Nu este exclus ca uneori memorialistica să fi reţinut anumite fapte ca fiind generate de convingeri bolşevice când de fapt au fost simple manifestări ale anarhiei, ale unei violenţe mai de grabă medievale cum nu sunt excluse exagerările sau chiar intenţia de încheiere în acest fel a unor vechi socoteli personale. Atribuirea termenului de

https://biblioteca-digitala.ro

„bolşevic" sau „roşu" fără a se şti foarte bine de fapt ce înseamnă, este şi ea posibilă. Dar existenţa fenomenului în sine nu se poate nega.

Adeseori prizonierii veniţi din Rusia sunt acuzaţi de comunism, devin, şi probabil că au şi fost unii din ei, instigatori la revoltă, propovăduitori ai internaţionalismului proletar, ai comunizării bunurilor. Un astfel de caz este citat la Sacoşul Turcesc:

„Soldaţii venind de pe front în toamna anului 1918 şi aflând mizeria în care stătuseră familiile lor pleacă în grupe spre primărie unde se mai aflau încă depozite de cereale adunate la ultima rechiziţie, Notarul văzând mulţimea că se agită o roagă să aştepte puţin că se va întoarce îndată din locuinţă şi le va da toate lămuririle de cari au nevoie. Ştiindu-se vinovat, notarul împreună cu familia sa, pe căi lăturalnice, părăsesc comuna. Când populaţia află de fuga notarului pătrunde în primărie unde găsesc depozite considerabile de cereale, tutun, zahăr, petrol, sare, articole foarte căutate în timpul războiului şi mult speculate de atotputernicii zilei. În o parte a depozitului mulţimea dă de spirt, rachiu, rom. Între timp soseşte la primărie un fost prizonier din Rusia care, încântat de cele văzute în ţara comunismului, îndeamnă lumea la întronarea unei noui orânduiri, împărţirea averilor, dărâmarea castelelor, distrugerea ordinei existente. Din averea notarului n-a rămas nimic. De la locuinţa notarului mulţimea s-a dus la arendaşul sârb Ranislavlovici a cărui locuinţă e deasemenea dărâmată. În urma acestor fapte comise de câţiva rătăciţi care au ştiut apoi să se sustragă de răspundere, notarul şi arendaşul vin însoţiţi de o ceată de gardişti unguri din Timişoara. Înconjură comuna înarmaţi cu puşti şi mitraliere. Toţi vecinii din jurul conacului lui Ranislavlovici sunt deţinuţi şi bătuţi în mod groaznic. Autorii devastărilor simţind că ce-i aşteaptă s-au strecurat pe furiş din comună. Primul care fuge e fostul prizonier din Rusia. Numai Păun Stepan e prins şi condamnat la moarte. Chiar în momentul când era să fie executat se aud bubuituri de tunuri şi vestea că vin gardiştii din satele vecine să salveze satul. Garda maghiară îşi pierde capul şi uită de executarea condamnatului. Păun Stepan curând însă moare în cele mai rele chinuri în urma bătăilor primite de la gardiştii unguri. Cele întâmplate determină conducătorii satului să înfiinţeze o gardă naţională compusă din 30 membri sub comanda lui Valeriu Bărbosu. Garda funcţionează până la intrarea în comună a armatei sârbe"[45].

La Buziaş s-a constituit, se pare, o celulă comunistă. Tentativa de a-i solidariza pe români a eşuat.

„Când în toamna anului 1918 imperiul austro-ungar s-a prăbuşit şi foştii stăpânitori nu mai aveau nici o nădejde de a mai ţine subjugaţi pe români, oameni fără căpătâiu recrutaţi dintre unguri şi nemţi au căutat să răspândească în comună ideile comuniste. Propagatorii acestor idei s-au recrutat dintre membrii familiilor Wannemacher şi Brach. Cei câţiva reuşesc să înjghebeze un nucleu comunist cu scopul de a pune mâna pe băi, de a arunca în aer fabrica de acid carbonic, de a comuniza averile şi de a destrăma instituţia familiei. Sediul unde ţineau consfătuirile era restaurantul Fischer. Când, odată, aceşti comunişti adunaţi în numitul restaurant plănuiau acţiuni criminale, Nicolae Ciolac (azi pantofar în Tormac) care îi auzise, revoltat se ridică în picioare, ia un scaun şi voeşte

https://biblioteca-digitala.ro

să lovească pe Niczifor, unul dintre complotiști, zicând „Voi derbedeilor vreți să împărțiți averile românilor! Să nu credeți că dacă buzieșenii sunt mai îngăduitori veți putea face ce voiți. Va veni Silașul și va fi vai de voi!" De aici înainte întrunirile comuniștilor din Buziaș nu se mai țin în public ci cu ferestrele și ușile zăvorâte"[46].

La Cenad garda națională română s-a constituit ca răspuns la acțiunile unui detașament maghiar afiliat, după spusele martorilor oculari, bolșevismului.

„În timpul războiului mondial comuna Cenadul German nu a suferit mult fiind locuită de germani a fost mai puțin molestată din partea autorităților. În schimb locuitorii din Cenadul Mare au fost șicanați peste măsură. În toamna anului 1918 soldații reîntorși de pe front în 15 Noembrie au devastat în Cenadul Vechiu magazinul de pielărie Petru Potchen apoi băcănia Jung Peter. Îndată s-a format o gardă comunală compusă din 40 persoane sub comanda lui Ladislau Boroczy. În Cenadul Mare o ceată de comuniști unguri au devastat prăvăliile Neuberger Filip, Politzer Iuliu de unde au luat beuturi și articole de comerț. Asemenea au furat porci, vaci, cai, oi, boi și cereale de pe moșiile Redina, Cicichet, Pustă, Anastasia, Begova a ducesei de San Marco. Pentru împedecarea acestor bande comuniste s-a format în comună o gardă națională sub conducerea preotului Ștefan Opreanu și a învățătorului Dimitrie Bozianu"[47].

La organizarea propriu-zisă a grupurilor comuniste s-a ajuns însă numai în unele centre industriale datorită condițiilor pe care deja le-am arătat. La Reșița, de pildă, ele au fost capabile să trimită emisari — am arătat cazul de la Târnova — în dorința de a-și atrage satele. În același timp însă se manifestau antiunionist și promaghiar. Chiar și în momentul intrării armatei române în Reșița ele vor declanșa acțiuni de anvergură pentru a determina evacuarea orașului de aceste trupe „imperialiste". În jur vor găsi adepți la Doman și Cuptoare-Secu dar nu între români. La rândul lor aceștia au trebuit să se organizeze pentru că simțeau unda de ostilitate la adresa lor. Așa s-a întâmplat la Doman, pe fondul unei mai vechi stari tensionate:

„În timpul războiului mondial 1914—1918 au fost puși sub pază politică preotul Ioan Oprea, învățătorii Iosif Olariu și Aurel Gherguță. Societatea Căilor Ferate din Budapesta în cursul războiului intensifică persecuțiile neadmițând sub grele pedepse pășunatul vitelor în teritoriul Uberland din motivul că locuitorii nu voesc să cedeze societății dreptul asupra subsolului. (...) Încă la începutul lunii noemvrie 1918 puținii unguri din comună împreună cu germanii formează o gardă pusă în serviciul revoluționarilor de la Budapesta. Conducătorii maghiari îndeamnă apoi amenință pe români să intre în gardă altcum nu le garantează viața nici avutul. Văzând această atitudine ostilă românii înființează garda națională sub comanda lui Traian Gherguță ceea ce atrage după sine disolvarea gărzii maghiare"[48].

La Cuptoare apare o situație incredibilă: românii apără jandarmeria maghiară:

„Soldații români reîntorși de pe front în toamna anului 1918 au avut o purtare demnă manifestându-și bucuria prin cântece și dansuri

https://biblioteca-digitala.ro

naţionale. În schimb ungurii, germanii şi slovacii au devastat magaziile societăţii Reşiţa şi ale comercianţilor din comună. Au încercat să ocupe postul de jandarmi şi numai mulţumită pădurarilor români de la Societatea U.D.R. jandarmii scapă cu viaţă. Capii revoluţionarilor erau Rudolf Pokorni şi Benta Stehno. Germanii erau cei mai înflăcăraţi comunişti iar ungurii mari aderenţi ai integrităţii Ungariei. Gardă comunală nu s-a înfiinţat"[49].

La Rusca Montană s-a constituit o gardă roşie. Îşi spunea roşie dar arbora drapelul unguresc şi trimisese agenţi de legătură la Budapesta. Intrarea sârbilor n-a modificat prea mult lucrurile fiindcă ei se solidarizează de fapt cu aceste forţe ambele tabere, din motive diferite, fiind de fapt potrivnice unirii Banatului cu România.

„Populaţia comunei Rusca Montană în anii 1918—1919 a trecut prin foarte mari agitaţii în urma faptului că în această comună sunt locuitori de mai multe naţionalităţi între cari în acele timpuri s-a dat lupta pentru dominaţie. Spiritul acesta de luptă între naţionalităţile acestei comune a durat până la venirea armatei române prin care fapt din frământările acestor ani a ieşi învingătoare populaţia românească a comunei. Natural, în aceste lupte toate naţionalităţile azi minoritare au fost unite contra elementului românesc.

La reîntoarcerea soldaţilor de pe câmpul de luptă domina spiritul de libertate şi de autoconducere. Astfel, soldaţii veniţi acasă — nemţi, ungurii şi slovacii — au înfiinţat un comitet sub conducerea căruia a luat fiinţă garda roşie cu caracter comunist. Comitetul de conducere se numea Arbeiter Raat, avea în frunte pe învăţătorul ungur azi pensionat Heigel. Scopul urmărit de garda maghiară era de a respinge armata română îndărăt la vechile hotare. Membrii acestei gărzi erau destul de numeroşi, circa 60 (de) membrii foarte bine înarmaţi şi toţi cari mai veneau de pe front erau trecuţi în această gardă, bineînţeles minoritarii de azi. În urmărirea scopului veneau şi din Caransebeş agenţi ai gardei ungureşti cu cari erau în legătură iar o delegaţie din această comună a mers până la Budapesta ca să pună la curent autorităţile maghiare despre situaţia de aici şi să ceară să intervină ca aci să rămână tot Ungaria. Faţă de toate acestea populaţia românească nu putea să ia o atitudine făţişă căci situaţia era foarte tulbure şi nesigură mai ales că armata română venise numai până în comuna Băuţar la o depărtare de circa 15 Km şi la hotarul judeţului Hunedoara cu judeţul Severin deci domina versiunea că armata română nu va mai înainta de acolo aşa că aceasta comună va rămânea tot sub dominaţie ungară. Când au venit sârbii, garda maghiară văzând că totuşi această comună nu va mai face parte din vechea Ungarie s-au asociat cu armata sârbească contra românilor preferind că decât să ajungă sub stăpânire românească mai bine să rămână sub dominaţie sârbească. Populaţia românească cu toate represiunile din partea gardei maghiare prin întrunirile ce le făceau şi prin străduinţele preotului ortodox român de atunci al comunei adecă Dl. Ioan Imbroane actualul preot profesor în Timişoara, era ţinută la curent cu evenimentele din Europa şi pregătiţi pentru marele eveniment ştiind că în curând, pe baza dreptului la autodeterminare fiecare va avea dreptul să se declare din care ţară voeşte să facă parte. Din cauza

https://biblioteca-digitala.ro

aceasta, aflând trupa gardistă maghiară și armata sârbă despre activitatea părintelui Imbroane în acest sens, au căutat cu orice chip să-l prindă și să-l interneze cum făceau cu alți preoți de prin împrejurimi pe care îi dețineau și-i transportau cu camioanele să-i interneze. Deci și părintele Imbroane a avut destul de suferit pentru zelul ce îl depunea pentru pregătirea poporului pentru marele eveniment. În câteva rânduri a trebuit să părăsească comuna în mez de noapte și pe culmile codrilor să treacă la armata română din Băuțari. Dar conștiința de român nu l-a lăsat să stea acolo liniștit decât câteva săptămâni ci s-a reîntors la Caransebeș să se informeze de situația de unde a venit la Rusca Montană pe jos, distanță de 30 km ca să dea populației românești instrucțiunile necesare. A venit însă numai până la marginea comunei unde a convenit cu câțiva oameni cărora le-a dat informațiile necesare și apoi, fără să poată merge măcar până la locuința lui a luat din nou culmea spre comuna Băuțari. Nici la poporul român din această comună cu tot pericolul gărzii maghiare și al armatei sârbești n-a lipsit îndârjirea și curajul. Până când membrii gardei maghiare umblau cu tricolorul maghiar românii purtau în piept tricolorul românesc ba arborau și pe case drapelul naționale românești deși urmarea era că îndată ce se însera era atacată locuința cu pietrii din partea gardei maghiare. Situația s-a schimbat cu totul când au venit trupele franceze și apoi cele românești și când a luat ființă garda națională română. Cu toate astea românul mai blând din fire nu a căutat să se răzbune . . ."[450].

La Oravița a existat o tentativă de a forma o gardă roșie. De fapt ea s-a și constituit dar nu a apucat să acționeze, pentrucă a fost practic desființată la prima sa tentativă. Era destul de numeroasă și bine înarmată și defila prin oraș cu un drapel roșu în frunte. Date prea multe însă nu posedăm totuși Petru Oancea a reținut cu minuția dar și cu hazul cunoscut momentul dezarmării ei de către garda națională română din Oravița.

„Mâne zi altă încurcătură. Se trezește numai că-i bat la poarta casarmei o grupă de vreo 40 de înși înarmați militărește și cu un steag roșu în frunte. Era un grup socialist foarte bine echipat și care le venea să-și ofere serviciile. A fost lăsat să între în curte unde patru înși, stegarul și trei colegi au rămas de pază lângă puștile făcute piramidă iar ceilalți au fost poftiți sus în salele cazărmei să-și spună condițiile. Era foarte greu de parlamentat cu dânșii căci erau în același timp și prieteni și dușmani. Prieteni dacă le primeai propunerile lor, ceia ce era imposibil, și dușmani deacă cumva nu le acceptai dorințele și condițiile lor socialiste. Trebuiau însă numaidecât desarmați căci altcum ar fi constituit un nou pericol pentru oraș și jur deacă mai eșeau din căzarmă cu puștile ei. Desarmarea bruscă însă nu se putea face vărsare de sânge și dl. căpitan Balica evita pe cât putea jertfe omenești. Nu voia să-și peardă nici un gardist și nici să împuște pe nefericiții ăștia carii sigur s-ar fi opus văzând că le ia puștile și nici nu voia să atragă bănuiala și dușmănie din partea ăstor socialiști asupra gardiștilor cum că ei, gardiștii, le-ar fi luat puștile. Vorbind cu dânșii deci face niște semne secrete celor inițiați ai d-sale și iată că peste puțin ese din bucătăria căzarmei un gardist cu un cârciogoni de vreo 15 litre de răchie și se

https://biblioteca-digitala.ro

apropie de stegar și de păzitori și zice: „Mă! dar ce-i cu voi, ori nu va-ți săturat dracului în patru ani de zile de atâtea puști ci și acuma stați cu puștile în mână păzind șiragul ăsta de puști? ha! Lăsați le la naiba și prindeți „bomba" asta carea e umplută strajnic cu 15 focuri de răchie". Și a lăsat bunul D-zeu ca toate beuturile pe kume să fie bune de beut dar ca țuica românească, ba. Colegul îmbiat a luat cârciagul în mâni și a tras zdravăn din răchia prefriptă și foarte satisfăcut a dat celorlalți trei zicând „Asta-i treabă! Beți mă...". „Mă colegilor a zis mai departe gardistul dar ce stați voi aici în picioare lângă ruginele ăstea de puști, că barem acuma suntem noi de noi, haidem poftiți în cuină și stăm ca oamenii pe scaune". Și de fapt păzitorii își razimă și ei puștile în piramidă, cel cu steagul își răzimă podoaba de un nuc și iată-i pe toți patru că stau pe scaune și cârcegoniul face înconjurul. Numai decât dispar din curte toate puștile cu tot cu steagul ăla roșu. După vreo 2 ore de parlamentare neajungându-se la învoială aliații se cobor cu toții în curtea... goală. Vociferări, proteste, amenințări, lămuriri, toate în zădar. Nu-i pușcă nu-i steag, nu-i santinelă, nu-i nimic. Curtea și nucii.

— Păi cu ce arme a-ți avut de gând să ne dați ajutor? întrebă un gardist scoțând burta în evidență și punând mâna în șold.

— Dar au rămas aci în curte 40 de puști și steagul și patru înși spune comandantul suduind și înjurând în limbagiul lor special și uită că acum nu găsim chear nimica, absolut nimica...

— Și cu puști și cu oameni de ășcia carii devin „nimic" ați avut voi de gând să colaborați cu noi, ha? vorbește mai departe gardistul. Hai pretenilor! poftiți afară cu Dumnezeu, afară că nouă nu ne trebuie astfel de aliați, de colegi, de „tovarăși" carii devin nimica"[51].

Gărzi roșii sunt menționate și în alte părți. Erau citadine și neromânești acționând pe o anume rază în jurul localității de origine. La Parța de pildă ea provenea de la Timișoara:

„La prăbușirea frontului, în toamna anului 1918 jafuri ori alte fapte reprobabile nu s-au întâmplat în comună afară de un mic incident. Desele rechiziții de alimente lăsaseră populația în o mare nevoe și lipsuri. Lipsea îndeosebi făina. Tocmai când veneau soldații de pe front în gară erau încărcate 7 vagoane de făină rechiziționată din Parța și din comunele învecinate, pe seama armatei. Soldații descarcă făina din vagoane și o depozitează în edificiul școlii pentru a fi distribuită în ziua următoare nevoiașilor. Garda roșie din Timișoara avizată fiind sosește în comună, adună pe locuitori silindu-i să îmbarce imediat făina în vagoane. Spiritul de prudență și calmul conducătorilor opresc ca să nu izbucnească cu această ocazie o revoltă care ar fi avut urmări incalculabile. Încercarea stegarului Mihail Radovan de a înjgheba o gardă română s-a lovit de amenințările conducătorilor socialiști maghiari din Timișoara[52]".

La Gaiul mic sosește o gardă roșie din Deta care începe să brutalizeze populația profitând, ca în atâtea alte locuri, de absența unei forțe armate românești care să i se opună. În momentul în care satul se agită pregătindu-se de luptă se retrage în grabă:

https://biblioteca-digitala.ro

„Soldaţii reîntorşi de pe front în toamna anului 1918 au dovedit un calm şi o linişte perfectă. Acestui fapt i se datoreşte că în comună nu s-a înfiinţat garda naţională. Din comuna vecină, Denta, a venit însă în Gaiul Mic o gardă roşie. Aceasta terorizează o zi întreagă comuna bătând crunt fără de nici un motiv pe locuitorii Ştefan Martin primar, Ilie Cerega, Nicolae Morovan, Iovan Morovan, Traian Stoiu, Rista Ghilezan şi alţii. După ce numiţii au fost bătuţi până la sânge li s-a făcut judecată să fie împuşcaţi. Întreaga populaţie însă păşind energic iar gardiştii fiind în număr de 5 persoane de teama revoltei mulţimii au crezut că e mai bine s-o ia la fugă strecurându-se pe furiş..."[53].

În schimb la Chişoda lucrurile au avut un deznodământ tragic fiindcă acolo garda roşie a împuşcat 2 ţărani şi a schingiuit alţi 11 ceea ce a determinat satul să-şi alcătuiască propria formaţiune armată[54].

Cea mai grea situaţie au avut-o însă satele de pe Valea Mureşului. Malul drept, nordic, era controlat de trupe maghiare aflate sub semnul steagului roşu. Făceau dese incursiuni pe malul bănăţean dispunând după plac de viaţa şi bunurile ţăranilor din zonă.

„Se îngrozise tot satul..."

Ca întotdeauna în vremuri tulburi şi-au făcut apariţia grupuri prădalnice profitând de golul de autoritate. Uneori violenţele nu mai pot fi stăpânite şi generează un joc extrem de periculos care la rându-i regenerează violenţa. În acest cerc vicios a intrat, la un moment dat, satul Igriş. Răscoala a fost pornită ca peste tot de soldaţi dar intervenţia jandarmilor a deschis un lung şir de omoruri.

„Soldaţii veniţi acasă de pe front s-au dus la primărie unde au chemat pe şeful postului de jandarmi i-au tăiat gradul şi l-au trimis la cazarmă. Notarul când a văzut această operaţiune a rămas înmărmurit iar impegatul Eduard Lichtfiss care se purtase rău cu locuitorii a fost bătut. De la primărie câţiva demobilizaţi devastează casa împiegatului şi pleacă spre prăvălia comerciantului (...) König Micşa (care) văzând pericolul ese înaintea soldaţilor şi-i roagă să-i dea pace fiindcă azi are sărbătoare, mâine însă le va da tot ce doresc. Manifestanţii lasă pe König în pace şi pleacă spre locuinţa comerciantului Sebastian Kunst. Kunst avizat nainte despre venirea soldaţilor cere ajutorul jandarmilor cari erau în nemijlocită apropiere şi cari au tras în mulţime omorând pe ţăranul Vichente Micşa şi rănirea grav 11 ţărani dintre cari fam. Micşa şi Florea Pecican în urma rănilor au sucombat a doua zi. În 4 novembrie părinţii tânărilor Fanu Micşa şi Florin Pecican aproape înebuniţi de durerea uciderii fiilor lor, s-au dus la primărie somând pe notarul Cherier şi pe ofiţerii Octavian Arşici şi König Micşa, să meargă cu ei la postul de jandarmi spre a-i desarma căci numai aşa va fi pace în comună. Notarul şi ofiţerul vrând-nevrând merg la postul de jandarmi. Şeful postului Pop István un român maghiarizat fiind somat de notarul şi ofiţerul Arşici să depună armele, se execută şi astfel desarmat merge cu colegul său Martinca la primărie. Martinca, presupunând că nu va fi bine, intră în casa lui Moise Miloş şi se ascunde în podul casei. Ajungând

https://biblioteca-digitala.ro

Ştefan Pap la primărie, e prins de rudeniile şi părinţii celor ucişi, scos în faţă primăriei şi ucis. Cadavrul stă neînmormântat până seara, când a fost ridicat şi dus într-o trăsură la marginea satului şi aruncat într-un şanţ. Ceilalţi jandarmi scapă din comună fugind noaptea peste holde. În 5 noembrie vine o patrulă de jandarmi (8—10 persoane) din comuna Nădlac somând sătenii să predea armele. După ce-au dezarmat câţiva cer despăgubire de 100 000 coroane pentru uciderea şefului de post precum şi indicarea celor cari l-au ucis. În 7 noiembrie o patrulă de jandarmi din comuna Periam arestează pe ţăranul Constantin Bocşan. În 9 noiembrie în zorii zilei comuna e asediată din două părţi. O mulţime de jandarmi ajutaţi de soldaţi şvabi întorşi de pe front înarmaţi cu mitraliere venind dinspre Periam intră în comună având în frunte pe jandarmul Martinca cel scăpat teafăr la dezarmare. Jandarmii merg mai întâi la locuinţa lui Ghenadie Micşa pe care îl împuşcă, apoi ucid pe jandarmul pensionat Darany Petru care se desolidarizase de faptele colegilor săi. Merg la primărie şi anunţă în comună prin baterea tobei introducerea în comună a stării de asediu. Pornesc apoi prin sat din casă în casă pentru a aduna obiectele dispărute din cazarma jandarmilor. Pe stradă Martinca întâlnind locuitori pe care el îi bănuia de vinovaţi de uciderea colegului său Pap Ştefan ori îi fuseseră duşmani ai săi fără nici o formalitate îi împuşcă. Astfel sunt împuşcaţi în mijlocul drumului Petru Barboş, Ioan Caleancu zis Pera, Ioan Bistrianu senior, Ioan Bistrianu junior, Ştefan Bistrianu, Petru Crista, Valeriu Mioc şi Ilie Prodan. În urma unui ordin dat în după amiaza de 9 noiembrie la ora 3 p.m. de primpretorele din Periam jandarmii unguri încetează măcelul. Prind însă pe Gavril Ionescu despre care susţineau că încă ar fi luat parte la uciderea şefului postului de jandarmi, îl pun legat într-o trăsură împreună cu arestatul Ioan Bocşan, folosindu-se de un moment prielnic o ia la fugă şi dispare ascunzându-se prin gropile din partea locului se refugiază în sat ascunzându-se într-o fântână. Jandarmii în furia lor ucid pe Gavril Ionescu lăsându-l mort în marginea drumului. Comuna în urma masacrelor comise îmbrăcase haina de doliu. Trista ceremonie a victimelor s-a celebrat în ziua de 11 noiemvrie. În ziua de 12 noiembrie pe la ora 10 apare în comună o patrulă de călăreţi negri din armata colonială franceză. Igrişul se afundă apoi mai mult în durere şi în aşteptarea mântuirii".[55]

În acest caz intervenţia jandarmeriei a luat aspecte de brigandaj, de terorism în cel mai clar sens al cuvântului. Este sigur, pe de altă parte, că lucrurile nu au stat sub semnul ostilităţii etnice — între jandarmi au fost români iar între victime s-a numărat şi un maghiar. Au fost însă situaţii în care violenţa a dus lucrurile la limita tâlhăriei ordinare. Elemente antisociale s-au dedat la acte de banditism. Un caz s-a petrecut la Budinţ.

„Soldaţii întorşi de pe front în toamna anului 1918 înlătură pe notarul sârb Pavel Josity şi instalează în locul lui pe Alexandru Martin proprietar comerciant din Ictar. S-a constituit „antistia comunală" din foştii luptători având de primar Gheorghe Capeţianu. Ca ceva curios, în aceste vremuri revoluţionare amintim că antistia comunală a cerut atât preotului ortodox cât şi celui unit să facă serviciu de pază în comună în timpul nopţii. Era ceva care mirosea a spirit revoluţionar ră-

https://biblioteca-digitala.ro

săritean. Pădurile statului se explotau în largă voe aducând fiecare după poftă și putere lemne de foc ori de construcție. Un tren de petrol aflător în gară Topolovățul Mare ajunge în stăpânirea sătenilor. Cei din Budinț aduceau petrolul cu vedrele. O țigancă pe care toți o cunoșteau sub numele Elisabeta, întorcându-se spre casă cu o vadră de petrol e împușcată în drumul Ictarului, aproape de gară. Dezertorul de pe front Dimitrie Raicu de 37 ani, cap de familie din Budinț, alcoolist, la 2 octomvrie 1917 a ucis pe agricultorul Iosif Radulovici în vârstă de 63 ani în birtul lui Leopold Liedl din această comună lovindu-l în cap cu o greutate de cântar. De teama lui Raicu se îngrozise întregul sat. Sfârșitul acestui scelerat e eternizat în matricola răposaților parohiei unite din Budinți astfel: „nr. corent 9, Răpoșat la anul 1918 în 7 Novembrie. Dimitrie Raicu de 37 ani, greco-catolic, ziler, născut în Budinț, răposat în Budinț, nr. casei 220. ucis. Înmormântat la 48 ore. Observațiuni: Revoluționarii l-au eliberat din temniță din Arad unde fu osândit pentru omor pe 7 ani. Prins fiind ca să-l escorteze la robie, în hotarul Ictarului fu împușcat de soldații ce-l aveau în pază". Prin scăparea comunei de acest criminal revine ordinea și calmul în sânul populației"[56].

Lucruri care au stat la limita banditismului s-au petrecut și la Duleu. Aici n-a fost vorba de o răscoală ci de un grup constituit mai degrabă într-o candă. De altfel violența nu s-a declanșat la venirea soldaților. Ea a fost pusă la cale de doi tâlhari după cum spune textul memoralistic:

„Soldații reîntorși de pe front în toamna anului 1918 au avut o purtare demnă. Nici o tulburare ori disordine. Liniștea comunei a fost însă tulburată de fapta nesocotită a doi locuitori din Valea-mare: Nicolae Calosie și țiganul Ioan Ursu zis Becu. Aceștia voiesc să devasteze castelul lui George Ioanovici care trecuse în proprietatea lui Weisz și Ligeti din Timișoara. La cei doi nesocotiți se alătură câțiva tăciunari din Duleu. Somează pe supraveghetorul castelului Lorisz originar din Bacova să deschidă ușile. Lorisz care nu se grăbește să deschidă e crunt bătut încât la câteva zile și moare. Participanții din comună Duleu la această faptă au fost Iosif Andraș (73) care a fost împușcat noaptea de către un codrean când fura lemne, Nicolae Laticu (30) deasemenea ucis când fura lemne, George Madescu (35), George Sfercoși (31) mort în urma bătăilor date de către sârbi, Andrei Petcu (138) ucis de către doi oameni din Vișag cu ocazia unei beții, Petru Buțu căruia banda de hoți Tișan i-a furat 24 000 coroane, Cornel Balint (13) George Bulgăr (79) și George Honu (33). După jefuirea castelului devastează locuința preotesei văduve Regina Meda, maltratează pe primarul George Petcu (aceasta fusese primar 35 (de) ani și 65 (de) ani cantor bisericesc). Operațiile acestei bande sunt oprite de către garda națională înființată de către preotul militar Petru Damșa sosit de pe front în acele zile. Comandantul gărzii e dr. Cornel Nicolaevici. Chemați de către proprietarii Weisz și Ligeti gardiștii unguri din Timișoara sosesc în comună în miezul nopții. Preoții Nestor și Petru Damșa, apoi primarul Gavrilă Groza și comerciantul Pavel Laticu sunt duși la primărie bătuți și somați să garanteze paguba suferită de către Weisz și Ligeti. Gardiștii se năpustesc apoi asupra caselor țăranilor și sub pretextul că adună obiectele luate de la numiții proprietari fură obiectele de valoare".[57]

https://biblioteca-digitala.ro

Deosebit de activi sunt ţiganii. Iau parte la devastări în multe părţi alături de alţii dar şi din proprie iniţiativă. În orice caz mai toate documentele îi menţionează chiar în momentul declanşării tulburărilor cum s-a văzut deja. La Reşiţa au început atunci când n-au reuşit la Târnova, La Ghertiniş „o ceată de ţigani au devastat casele proprietarilor Augusta Salamon, Adalbert Hack, dr. Steiner"[58]. Şi la Ciclova „mai ales ţiganii din comună şi din satele vecine devastează locuinţa notarului, băile Marila şi vreau să dea foc casei comunale ceea ce-i face pe soldaţii din sat conduşi de Damian Izverniceanu să intervină pentru a-i potoli"[59] La Jupalnic au o tentativă pe cont propriu dar dau îndată înapoi când văd contramăsuri decise. În acel sat „nu s-a produs nici o spargere decât la moara Ilie Băcilă au încercat parte din ţiganii din Jupalnic să dea lovitură pentru a-l jefui însă au fost observaţi la timp şi astfel a fost evitat cazul"[60] La Cladova însă s-au produs represalii sângeroase. „Potera de jandarmi urmărind pe spărgătorii prăvăliei din Bethausen a împuşcat pe un locuitor ţigan care s-a baricadat (...) Numitul ţigan furând 2 porci din casa comerciantului din Bethausen cu ocazia devastării prăvăliei, i-a tăiat iar a doua zi sosind jandarmii pentru a lua porcii înapoi acesta la somaţia lor s-a refugiat în casă iar jandarmii ştiind că are armă, au tras o salvă în casă răpunându-l"[61].

Pe linia Dunării este semnalată acţiunea unor bande înarmate sârbeşti care nu făceau parte din armata regală şi care acţionau prădalnic pe cont şi în folos propriu. Erau ostile inclusiv populaţiei sârbe din Clisură. Totuşi, la Gornea s-a reacţionat de către armată în momentul în care un agent al comitagiilor a fost omorât de săteni.

„În toamna anului 1918 soldaţii reîntorşi de pe front au devastat cooperativa şi primăria. În aceste vremuri tulburi un jandarm sârbesc pacta cu comitagii de peste Dunăre facilitându-le jafurile, e ucis de către locuitorii comunei. Pentru acest fapt 28 de locuitori au fost arestaţi şi ţinuţi în închisoarea de la Biserica Albă aproape 2 ani. Unii dintre ei au dezertat din închisoare dezarmând santinelele"[62].

La Berzasca opera o bandă care s-a împrăştiat îndată ce şeful ei a fost împuşcat: „În toamna anului 1918 comuna a fost teren de operaţie pentru banda lui Ioan Feneşan. Sunt devastate trei prăvălii, farmacia, ocolul silvic, cooperativa. După ce jandarmii au împuşcat pe Feneşan se restabileşte ordinea"[63]. Nu peste multă vreme însă, ca şi la Divici şi Svinita îşi fac simţită prezenţa comitagii[64]. Probleme de acest fel au fost şi în zona Oraviţei. Din fericire acolo au existat forţe româneşti care au făcut faţă situaţiei:

„În toamna anului 1918 soldaţii reîntorcându-se de pe front organizează garda naţională română sub îndemnul preotului Ioan Covrig, a medicului Dr. Ioan Teicu şi avocatului Dr. Cornel Ţeicu. Mulţumită acestei gărzi comuna a fost ferită de orice disordine. La un moment dat se lăţeşte vestea că cete sârbe de partizani încearcă să pătrundă în comună. Vestea se adevereşte. Partizanii venind încearcă să jefuie comuna vecină Macoviste. Încercarea nu reuşeşte şi acum vreau să dea o nouă lovitură comunei. Cei din Macoviste se adresează gărzii din Ilidia. Aceasta atacă trupele de partizani din Macoviste şi-i alungă din comună".[65]

Astfel de evenimente n-au avut decât un caracter local.

https://biblioteca-digitala.ro

Impotriviri s-au produs şi din partea trupelor maghiare dar posibilităţile lor erau limitate pentru că se aflau numai în satele de peste Mureş. Totuşi sunt semnalate cazuri ca la Chesinţ când s-au întâmplat intervenţii şi din partea lor[17]. Destule probleme au creat aceste formaţiuni şi pe traseul unor delegaţii româneşti din Banat. Din Petroasa au plecat un mic grup cu un mandat precis şi care a consemnat ostilitatea maghiară:

„Mariţa Petru (Nr.) 65. (Au) fost împotriviri din partea gărzilor maghiare din diferite localităţi. Au mai fost: Lăpugean Samson, Lăpugean Ştefan. Toţ 3 (trei) au fost la Consiliul Dirigent pentru ca să fie împroprietărită de la grofu1 Papp Simon"[18].

La Poieni s-a menţionat aceeaşi stare de lucruri: A plecat un singur om, deşi ar fi dorit mai mulţi, dar oamenii se temeau:

„S-ar fi dus şi alţii dar nu au cutezat a se espune pericolului ce-i aştepta din partea maghiarilor dacă românii nu câştigă. A trecut în mod clandestin prin munţi şi pe văi de frica gărzilor ungureşti ce păzea să nu treacă românii la Alba-Iulia"[19].

Tot aşa şi la Fârdea, de unde a plecat un grup:

„Preotul George Garoiu, Cornel Vasilon (acum notar în Doclin), Iancu Vasilon şi Pantelie ... Din comună au plecat pe căi lăturalnice de frica jandarmilor unguri. De la Făget până la Ilia ne-a fost mai frică. La Ilia s-au adunat coruri din diferite părţi cari numai cântece patriotice au cântat. Săltau inimile de bucurie. Deşi era vremea urâtă nimeni nu regreta"[20].

Singurul delegat care a plecat din sătucul Breazova a nimerit tocmai în trenul în care maghiarii au tras ucigând un tânăr, singură simbolică jertfă:

„A participat Ion Lăpugean. Pe drum de la Ilia spre Alba-Iulia a auzit multe salve de puşcă din partea gărzii maghiare împuşcând pe unul din tren"[21].

Un atac al gărzilor maghiare asupra delegaţilor este consemnat şi la Cebza[22]. De la Voilova „la adunarea din 1 dec(embrie) 1918 de la Alba-Iulia a luat parte numai preotul Gh. Adam cu soţia Maria, pe ascuns. Populaţia n-a luat parte de frica jandarmilor unguri"[23].

„Nu s-a ştiut, mai bine zis nu s-a comunicat"

La adunarea Alba-Iulia au fost şi absenţi. În general aceştia au fost ignoraţi. Istoriografia a fost interesată doar de prezenţe dar, vrem sau nu, din istorie fac parte şi absenţele. Nimeni şi nimic nu se poate sustrage istoriei, nici măcar partea goală a sticlei pe jumătate plină. Unul din motivele acestei stări de lucruri, — am arătat mai sus au fost obstrucţiile trupelor străine sârbe sau maghiare. N-a fost însă singurul. Cum se ştie chemarea la Adunarea Naţională de la Alba-Iulia a fost lansată la 20 noiembrie 1918. Timpul avut la dispoziţie era deci scurt, scurt chiar şi pentru cei ce-şi puteau organiza plecarea în condiţii mai favorabile decât bănăţenii. Circulaţia informaţiei în această provincie controlată mi-

https://biblioteca-digitala.ro

litar de forţe străine era foarte dificilă. Ea se făcea prin presă mai ales. În lipsa unui oficiu poştal lucrurile se complicau şi mai mult. De pildă la Verendin izolarea de căile de comunicaţie ca şi de traseele poştale este invocată ca motiv al neparticipării la Alba-Iulia:

„Fiind cam departe şi necunoscând nici oficiu poştal, populaţia n-a putut lua la timp cunoştinţă despre evenimentele ce se pregăteau şi aşa n-a putut merge nimeni (dar) s-a sărbătorit hotărârea de la Alba-Iulia"[24].

La fel, la Goleţ:

„La Adunarea de la 1 dec(embrie) 1918 nu a luat parte nimeni motivul neparticipării este din cauză că nu-s-a ştiut, mai bine zis nu s-a comunicat oficial asupra acestei adunări"[25].

De la Valea Bistrei „n-a luat parte nimeni deoarece populaţia nu era bine informată despre adunarea de la 1 dec(embrie) 1918"[26]. Nici la Pârvova nu s-a ştiut nimic despre convocare[27] ca şi la Zăbalţ[28].

O foarte scurtă notă de la Zăgujeni invocă câteva motive de neparticipare:

„N-a luat parte nimeni din lipsa mijloacelor de transport şi de frica soldaţilor sârbi cari au împiedecat mişcările lor dară şi termenul fixat a fost prea scurt"[29].

Termenul n-a fost însă fixat din dorinţa sau din voinţa cuiva, el a fost stabilit de istorie şi Banatul n-a lipsit la această întâlnire decisivă. Voinţa sa a fost exprimată. Din păcate, au fost şi din cei care n-au putut sosi, şi din alte motive decât cele de constrângere sau neinformare. Unul din acestea a fost propaganda antiunionistă care s-a produs în Banat. Este un subiect asupra căruia nu ştim să se fi aplecat vreun studiu interesat de anul 1918. Mărturiile preotului din Jena atât de consistent şi de frecvent invocate aici pot fi, în acest sens, invocate încă odată. Aflăm că în sat (şi este de bănuit că nu doar în acest sat), s-au distribuit, fără însă să ni se spună nici cum şi nici de cine, manifeste tipărite care prezentau unirea cu România ca un act de scurtă durată care va fi însoţit de consecinţe dezamăgitoare chiar pentru românii bănăţeni. Preotul pare să lase să se înţeleagă că astfel de acţiuni propagandistice au avut un anume efect, desigur limitat spaţial şi temporal, dar care totuşi a existat. Deşi este vorba de evenimente aflate la treisferturi de veac unul de celălalt şi de două provincii la extreme cardinale totuşi nu ne putem reprima remarca privind asemănarea între cele întâmplate atunci în Banat şi acum în Basarabia. În privinţa argumentelor antiunioniste. Manifestele pomenite la Jena vehiculau „argumente" foarte asemănătoare cu cele familiare propagandei antiromâneşti din Basarabia. Chiar şi după Alba-Iulia oamenii din Jena aveau inima strânsă. Se întrebau de ce oare nu mai vine armata română. A fost nevoie de o stăruitoare lămurire a preotului pentru a repune lucrurile în matca lor firească:

„După adunare m-am dus la Sibiu şi la Braşov până la sărbătorile Crăciunului când întorcându-mă acasă am aflat tot pe sârbi dar nu mai m-a întrebat nimic. Oamenii din sat nu credeau nici în România nici în Ungaria şi la orice manifestaţii să sfiau să spună că noi ţinem cu România ba zilnic mă asaltau cu întrebări că dacă am votat cu România atunci de ce nu vine să ne scape de sârbi că prea îi batjocoresc. I-am încurajat

https://biblioteca-digitala.ro

„Fiind deja seară, locotenentul Grigore angajă o cameră mobilată în hotelul „Dacia" din centrul orașului iar a doua zi prezentându-se în cazarmă, primi comanda orașului iar a doua zi prezentându-se în cazarmă primi comanda companiei 1 infanterie din cadrele batalionului de Gardă Națională Română și numirea lui ca ofițer delegat militar al batalionului în Consiliul Național Român al orașului Lugoj care funcționa deja sub președenția lui dr. Valeriu Braniște mare luptător politic român din Lugoj. După câteva zile acest delegat cu însărcinare specială legătura batalionului cu Consiliul Dirigent Național Român care se organizase și funcționa în orașul Arad în casa proprietate a înflăcăratului român Cicio-Pop. Primi instrucțiuni și dispoziții scrise de toate categoriile civile și militare îndeosebi referitoare la pregătirile ce se făceau pentru ziua de 1 decembrie 1918 când în Alba-Iulia va avea loc Adunarea Națională Română pentru votarea unirii Transilvaniei cu patria mamă România. Primi instrucțiuni militare referitoare la organizarea și salarizarea întregului efectiv, ofițeri și trupă, al batalionului de Gardă Națională Română. Conform instrucțiunilor și dispozițiunilor scrise aduse de locotenentul Grigore și predate Consiliului Național Român din Lugoj, prin adunare populară se formă o delegație legală pentru Adunarea Națională Română de la Alba-Iulia în ziua de 1 decembrie 1918. În delegație ca militar participant cu drept de vot se alesese și locotenentul Grigore din batalionul de Gardă Națională Română Lugoj. În dimineța zilei de 1 Decembrie 1918 pe un ger de zece grade Celsius sosi cu trenul din Banat și delegația legală civilo-militară a Lugojului la Alba-Iulia din Ardeal. În marea sală din cetate se produse votarea legală a celor 128 delegații legal alese și trimise cu înflăcărată unanimitate a unirii Transilvaniei la patria mamă România. Pe actul istoric cu aprinsă mândrie de participant direct și personal își puse semnătura ca delegat legal și bănățeanul locotenent Mihăiuțiu Grigore ofițer activ voluntar al batalionului de Gardă Națională Română din Lugoj. După semnarea istoricului act al unirii legale pe tribuna platoului din câmpia de la marginea cetății Alba-Iulia, sfidându-se asprimea timpului geros înflăcărații luptători români, în fața poporului numeros, sub farmecul drapelului tricolor al românismului, prin solemn jurământ al întregei asistențe se pronunță ca definitiv și legal realizată eterna și fericita unire românească, bănățeană și ardeleană la România. Locotenentul Grigore care în viața lui de ostaș suferise judecarea ca trimis în Curtea Marțială maghiară pentru afișarea panglicuței tricolor românesc la șapca lui de luptător, acum, în deplină libertate biruitoare, sărută cu lacrimi ferbinți de fericire tricolorul neamului său românesc... După terminarea solemnității Unirei, delegația se înapoiase la Lugoj unde prin adunări populare naționale se prezentă amănunțită dare de seamă despre realizarea Unirii eterne la data de 1 Decembrie 1918, în cetatea Alba-Iulia a lui Mihai Viteazul, Horia, Cloșca și Crișan"[36].

În acele zile era o mare fierbere în întregul Banat. Agitația cuprinsese toate localitățile mari și mici deopotrivă. Plecarea și întoarcerea de la Alba-Iulia, hotărârile luate acolo au fost înțelese de toți ca un moment esențial în destinul națiunii, un moment în care se hotăra soarta întregului neam. Sunt semnificative cele consemnate la Bocșa Română:

https://biblioteca-digitala.ro

„Populația comunei era în așteptarea mântuirei neamului românesc de asuprirea milenară. Clopotul învierii îl auzea și nu se îndoia că bate pentru Țara Românească. Numele lui Wilson era pronunțat cu sfințenie. Conștiința românească era ținută trează de către apostolii românismului ardelean-bănățean: părintele V. Lucaciu, Alexandru Vaida Voevod, Iuliu Maniu, Cicio Pop, Octavian Goga etc., idoli ai poporului nostru. Reprezentanții comunei în haine de sărbătoare, drepți la cuget și sănătoși în rosturile lor au alergat la Alba-Iulia cu toate obstacolele ce li s-au pus. Parcă invidiam pe frații lor ardeleni cari liberi, netulburați de nimeni puteau merge la mărețul act de la 1 decembrie 1918 în timp ce peste Banat pluteau încă nouri grei. Armata sârbească își desăvârșea opera negativă în scumpul nostru Banat. Cei cari voiau să meargă la Alba-Iulia, cu greu puteau să străbată până dincolo de Mureș opriți fiind de sârbi pe la diferitele gări și mai ales la Timișoara. Iar cei ajunși prin fel de fel de peripeții la Alba Iulia, la reîntoarcere erau închiși și maltratați. Așa au pățit-o preotul Ioan Guțiu și comerciantul Iuliu Crina fiind deținuți iar ceialalți participanți, Iancu Ciuta, Constantin Mureșan Pirca, s-au refugiat și au stat ascunși până la venirea armatei române în comună. Sârbii au brutalizat pe locuitori, preotul Ioan Guțu, Iuliu Crina, Constantin Morariu, Ioan Petrișor, Nicolae Ignea, Valeriu Murariu pentru că au luat parte la adunarea de la Lugoj unde au cerut trecerea întregului Banat sub coroana română. Mulți dintre participanții la această adunare, cum au fost Petru Vene Pușa, Constantin Isac, Dimitrie Iorgovan, G. Pârvu, Ioan Leu, Nicolae Barbu, George Humă, Nicolae Humă-Bogdan au trebuit să fugă prin păduri de groaza sârbilor“[37].

Delegația satului Pesac a pățit-o chiar mai rău la întoarcere:

„Sârbii cari ocupaseră Banatul caută să împiedece prin toate mijloacele delegațiile cari aveau să meargă la Alba-Iulia. După mai multe peripeții delegația din Pesac ajunge la Alba-Iulia în seara zilei de 30 Noiembrie 1918. La reîntoarcere sârbii au arestat pe preotul și învățătorul comunei, i-au trimis la Belgrad unde stau până la 30 ianuarie 1919“[38].

Alba Iulia dăduse însă un semnal clar — România Mare era un fapt împlinit și Banatul făcea parte din această țară. Restul era o problemă de timp. Oamenii însă nu mai păreau dispuși să aștepte și nici să mai suporte o administrație militară străină fie ea și mandatată de aliați. După Alba Iulia atitudinea românilor devine tranșantă de unde și o radicalizare a raporturilor cu armata de ocupație. Semnificative sunt cele întâmplate la Sacu: „Din comuna noastră la Alba-Iulia au fost preotul Aureliu Spătan însoțit de nepotul său Vailie Soceneanțu pe acele vremuri student iar az(i) preotul comunei Sacul și țăranul Petru Ghiocel care întors de la Alba-Iulia însoțit de câțiva fruntași din comună a abordat pe acoperișul primăriei comunale drapelul național. Sosind în zilele acelea în comună soldați sârbi au dat ordin să fie înlăturat de pe casa primăriei ear pentru că susnumitul s-a împotrivit a fost deținut și maltratat de soldați(i) sârbi în chip murdar iar steagul a fost dat jos de fostul primari Romulus Lația și Martin Nemeș“[39].

https://biblioteca-digitala.ro

La Alba Iulia s-a luat o hotărâre şi Banatul trecea de acum la înfăptuirea ei. Peste nici un an el va fi cuprins şi administrativ României.

CAPITOLUL VI

UN SOCIAL DEMOCRAT BĂNĂŢEAN DESPRE MAREA UNIRE

Şansa a făcut ca unul dintre cei mai cunoscuţi militanţi social-democraţi români, bănăţeanul Eftimie Gherman, să-şi fi redactat memoriile. Rămase încă în manuscris ele vor aduce, fără îndoială multă lumină în istoria mişcării muncitoreşti dar sunt relevante şi în privinţa anului 1918, fiindcă conservă date despre atitudinea social-democraţiei asupra marii uniri. Cele câteva file dedicate anului 1918 cuprind informaţii consistente ce merită a fi făcute publice ca dealtfel întregul manuscris. Eftimie Gherman lider social-democrat se afla în închisoare în momentul izbucnirii de libertate din toamna acelui an. A fost eliberat ca atâtea alte mii şi mii de victime ale represiunii din vremea războiului. Ca şi Grigore Mihăiuţiu care ilustra condiţia luptătorului pe tărâm naţional, nici Eftimie Gherman nu a plecat spre casă. Se considera şi el un luptător deci problemele personale treceau pe planul secund. S-a îndreptat spre Budapesta pentru a-şi regăsi tovarăşii din organizaţia social-democrată din care făcuse parte înainte de război. Memoriile sale nu se referă în mod special la momentul Alba-Iulia ci la perioada pregătitoare ca şi la cea care a urmat limitând însă multe din zonele de penumbră sesizate de istoriografia noastră. Le vom reproduce fără alte comentarii ce ni se par de prisos:

„Începuse revoluţia ca o consecinţă a mizeriei generale din ţară cât şi a înfrângerilor suferite de armata austro-ungară pe toate fronturile. Soldaţii dezertau, aruncau armele, iar ei şi gărzile de pază a celor două închisori din Arad. Aşa am scăpat şi eu din închisoare. După eliberarea din închisoare eu n-am plecat cum era firesc la părinţii şi fraţii mei de la Lăpuşnicul Mare pe care nu-i mai văzusem de 4 ani ci am plecat direct la Budapesta şi m-am reîncadrat în activitatea politico-sindicală a mişcării socialiste. Aci am fost surprins plăcut că vechii mei tovarăşi erau în viaţă aproape toţi. Aceasta a provenit şi din faptul că ei, în majoritate, au fost mobilizaţi pe loc fiind muncitori calificaţi. Aproape toţi lucrau la aceleaşi fabrici unde lucraseră şi la izbucnirea războiului. Aşa cum a fost cazul lui Fluieraş ce lucra în continuare la fabrica de avioane din Budapesta.

Am mai constatat la reîntoarcerea mea că în mişcarea noastră socialistă apăruseră mii de cadre noi şi că lipsea numărul corespunzător de cadre activiste atât pe linie politică cât şi sindicală. Observasem, de asemenea, că cerinţele noi se puneau de acum în ceea ce priveşte organizaţiile sindicale. Prin lege se obţinuse dreptul muncitorilor să se organizeze în sindicate. Dar muncitorii trebuiau să-şi cunoască drepturile ce le au în relaţiile cu patronatul, cum trebuiau ca să lupte pentru obţinerea acestor drepturi ca să-şi îmbunătăţească situaţia la locul de muncă

https://biblioteca-digitala.ro

și să-și asigure pentru ei și familiile lor un trai omenesc, mai bun. Trebuiau apoi educați în ideologia socialistă, a atașamentului lor față de partidul socialist. Mai trebuiau lămuriți muncitorii asupra problemei politice actuale ce se pusese atunci, anume ținerea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, fixată pe data de 1 decembrie 1918, ce urma să hotărască despre desprinderea Ardealului și Banatului din monarhia austro-ungară și alipirea la România într-un stat nou, unitar. Toate acestea au fost sarcini grele și de moment pe care și le punea secția română a partidului socialist din Ungaria la care am fost încadrat din nou după eliberarea mea din închisoare. Deci o epocă nouă în istoria mișcării noastre socialiste se deschisese odată cu terminarea războiului iar eu în aceste multiple evenimente am început să-mi desfășor activitatea de aici încolo. (...)

Odată cu declararea războiului României Vechi a Austro-Ungariei, august 1916 toate publicațiile românești au fost sistate. O mare parte dintre fruntașii români indiferent de apartenența lor politică au fost arestați și internați în lagăre. Între publicațiile cele dintâi românești a fost și „Adevărul" organul oficial al socialiștilor români cărora li s-a permis să reapară, aceasta din (rupt)... și sub presiunea evenimentelor din vremea aceea și anume, de o parte lipsa și mizeria populației din interiorul țării și primele înfrângeri suferite de armatele austro-ungare și germane pe fronturile de luptă. Printre sprijinitorii fruntași se numără și episcopul Caransebeșului, Miron Cristea care a contribuit de la caz la caz cu sume mari, preotul Dr. Sârbu din Rudăria, în asigurarea apariției ziarului „Adevărul" cu condiția ca autoritatea de stat să nu afle nimic. Încă din primele zile numărul ziarelor „Adevărul" creșteau de la zi la zi așa că în scurt timp. Adevărul ajunsese să fie cea mai răspândită publicație în limba română. Aceasta și din cauză că socialiștii români din Ardeal și Banat în frunte cu publicația „Adevărul" au îmbrățișat și apărat cu căldură cauza românească și de la început au participat activ la toate manifestațiile ce au urmat alături de Vaida Alexandru, Vasile Goldiș, Cicio Pop, Aurel Vlad de la Orăștie iar din partea socialiștilor au participat activ Ion Fluieraș, Iosif Jumanca, Iosif Ciser, Iosif Banu, Teodor Moga, Tiron Albani, ing. Grapini și alții. Pe această cale chiar ideea convocării Adunării de la Alba Iulia a pornit din partea socialiștilor. Aceasta din cauză că noi, socialiștii am susținut să se procedeze la alegeri generale în teritoriile locuite de români. Populația din Ardeal și Banat a fost receptivă la aceste idei politice ale socialiștilor.

La Adunarea de la Alba-Iulia de la 1.XII.1918 au luat parte zeci de mii de muncitori români din Valea Jiului și îndeosebi din Munții Apuseni de la minele aurifere de acolo. Muncitorii din Banat au fost împiedicați în mare parte de armata de ocupație sârbească să plece la Alba-Iulia. S-a mers până acolo că au fost și arestări printre ei. Au reușit să plece doar acele persoane care au putut să se strecoare până la Lugoj și de acolo să ia trenul spre Alba-Iulia. În acel timp raporturile între armata de ocupație sârbească și populația română ajunsese foarte încordate. Ca să se evite o ciocnire, comisia de armistițiu în înțelegere cu autoritățile nou instalate în Banat au adus aici armata franceză ce se afla cantonată în Grecia, la Salonic.

https://biblioteca-digitala.ro

La Adunarea de la Alba-Iulia între altele s-a hotărât înfiinţarea Consiliului Dirigent ce urma să guverneze în Ardeal şi Banat până la elaborarea unei Noi Constituţii extinse în întregul teritoriu al României ceea ce s-a şi făcut în anul 1923.

Două resorturi din componenţa Consiliului Dirigent au fost repartizate partidului social-democrat şi anume, resortul ocrotorilor sociale ce i-a revenit tovarăşului Ion Fluieraş şi resortul industriei şi a comerţului ce i-a revenit tovarăşului Iosif Jumanca; acestea aveau rol de ministere.

Imediat după adunarea de la Alba-Iulia eu am plecat la Bucureşti fiind însoţit de tov. Ciser, cu scopul de a cunoaşte mai de aproape mişcarea socialistă de acolo şi de a lua contact cu conducătorii ei. Cu această ocazie am făcut cunoştinţă directă cu tovarăşii conducători ai mişcării socialiste de acolo ca I. C. Frimu, Ilie Moscovici, secretarul general al partidului socialist din România veche, dr. Ghelerter, Toma Dragu, Emil Socor, I. C. Popovici de la conducerea centralei sindicale iar Cristescu, Geler de la org. socialistă din Iaşi, Constantinescu şi M. G. Bujor ce au trăit mult timp în ilegalitate. La reîntoarcerea mea de la Bucureşti au urmat o serie de şedinţe la Consiliul Dirigent aflat cu sediul la Sibiu la care am asistat şi eu.

Între primele decrete ce au apărut a fost dat de Ion Fluieraş de la ministerul ocrotirii sociale prin care s-a dispus preluarea administraţiei fondurilor caselor minere ce se aflaseră sub administrarea patronatului societăţilor particulare şi trecerea acestor fonduri sub administraţia asigurărilor sociale din resortul ministerului ocrotirilor sociale. Prin acest decret s-a ajuns la sfărâmarea primei verigi ce înlănţuia muncitorimea minieră până aci. Deci minerii au devenit liberi ca să se organizeze în sindicatul lor, *sindicatul minierilor* şi în partidul social-democrat fără nici o teamă că-şi vor pierde vechimea în câmpul muncii precum şi celelalte drepturi câştigate la fondul de pensii.

La una din şedinţele Consiliului Dirigent, înainte de a pleca în Banat având sediul la Anina, am fost împuternicit de a ţine contactul, atât între muncitorii mineri şi partidul social-democrat cât şi cu populaţia din Banat îndeosebi cu cea din judeţul Caraş-Severin şi autorităţile centrale de la Sibiu. În ceea ce priveşte afilierea organizaţiilor sindicale şi de partid la organizaţiile centrale de la Sibiu primele dintre cele ce s-au afiliat au fost organizaţia minerilor din judeţul Caraş-Severin şi organizaţia metalurgiştilor de la Reşiţa.

Un aspect politic aparte îl prezenta restul organizaţiilor sindicale din Banat mai ales cele din Lugoj şi Timişoara. Aci s-a remarcat o anumită tendinţă anume separarea mişcării politice cu atitudinea de independenţă totală de cea a mişcării sindicale condusă de Koloman Müller din Timişoara care susţinea o republică independentă a Banatului ideie inspirată de altfel şi de socialiştii unguri din Budapesta. În cele din urmă s-a ajuns la ideia proclamării Banatului ca republică condusă de vechiul militant socialist Dr. Otto Roth. Aceste tendinţe nerealiste şi dăunătoate clasei muncitoare şi a întregii populaţii din Banat a fost combătută de organizaţiile sindicale miniere din Judeţul Caraş-Severin şi cea a metalurgiştilor de la Reşiţa împreună cu partidul social-democrat de aici care au acţionat continuu pentru unirea cu România.

https://biblioteca-digitala.ro

După ce Consiliul Dirigent a preluat administrația Banatului așa numita republică a Banatului s-a autodesființat, dr. Roth a fost arestat și condamnat. Apoi a fost în curând amnistiat și devenise un intim prieten a lui Dr. Petru Groza. A colaborat apoi cu generalul Domășneanu primul prefect sau primar al Timișoarii după Unire și pe cât i-a stat în putință a apărat pe muncitorii timișoreni de șeful poliției locale, Grita, ce acționa puternic contra sindicatelor muncitorești.

Unirea de la Alba-Iulia a creat o mare însuflețire pretutindenea și o nădejde într-un viitor mai bun, înfloritor. Dar cât îi privea pe muncitorii minieri, situația lor materială era în continuare grea și chiar devenise insuportabilă aceasta fiindcă salariile erau în general tot ca cele vechi de la începutul războiului iar scumpetea a sporit continuu. De aceea, între primele măsuri luate de organizația partidului social-democrat și cele sindicale a fost o acțiune de întreprins pe scară mare ca să se îmbunătățească situația muncitorilor minieri prin încheierea de contracte colective cu patronatul din industria minieră. Aceste acțiuni au adus pentru muncitori: întroducerea timpului de lucru la 8 ore; sporirea salariilor între 50—200%; înlocuirea regulamentului de lucru, ordinea și disciplina în interiorul întreprinderilor fixat unilateral în trecut de patronat și arpobat samavolnic de Inspectoratele miniere aflate în slujba patronatului, abolirea tuturor dispozițiunilor patronatului folosite în trecut contra intereselor muncitorilor. Noile contracte de muncă în industria minieră pe lângă avantajele de mai sus aduceau noi ajutoare minierilor ca: locuință, luminat și încălzit gratuit, muncitorii căsătoriți să obțină gratuit de la întreprindere o cantitate de 1 000 kg cărbune și 1 m ster lemne iar cei nefamiliști câte 500 kg cărbune și jumătate m ster lemne de foc lunar. La cele de mai sus s-au mai adăugat și alte ajutoare pentru familiile minierilor.

Dar tocmai în decursul acestor acțiuni revendicative muncitorești s-a întâmplat cele petrecute în piața Teatrului Național din București la 13.XII.1918 evenimente puse intenționat la cale de către un grup de generali la sugestia ministrului de interne Mârzescu, șeful partidului liberal din Moldova și locțiitor al lui Ionel Brătianu primul ministru ce plecase la Paris la tratativele pentru încheierea tratatului de pace de la Trianon. Evenimentele s-au petrecut în felul următor: muncitorii tipografi din București se aflau în grevă din cauza eșuării încheierii contractului colectiv cu patronatul lor. Prelungită grevă situația muncitorilor devenise disperată. În exasperarea lor ei s-au întrunit la sediul partidului socialist de pe strada Sf. Ionică din spatele Teatrului Național. În urma hotărârilor luate, ei au plecat în corpore ca să demonstreze pașnic pe Calea Victoriei. Dar când au ajuns în Piața Teatrului Național, s-au pomenit că sunt înconjurați de armată, care fără nici o somație au deschis focul asupra lor de pe acoperișul caselor din jur. De cele de mai sus a avut cunoștință chiar regele Ferdinand. Anume o delegație din generali au raportat din vreme regelui despre intenția de a demonstra în fața palatului coloanele de muncitori raportându-i fals că muncitorii se dedau la lozinci antidinastice strigând „jos regele, trăiască republica". Ca atare la acestea regele a socotit că acțiunea întreprinsă de armată în fața Teatrului Național a fost îndreptățită ba chiar l-a felicitat pe ministrul Mârzescu că a înăbușit manifestația pașnică a muncitorilor tipografi.

https://biblioteca-digitala.ro

Represaliile contra conducerii partidului socialist din București s-au resimțit imediat conducătorii au fost arestați, torturați cu toate că greva tipografilor nu avusese nimic comun cu partidul socialist fiind doar o revendicare sindicală a tipografilor bucureșteni. Știrea aceasta, noi, partidul social-democrat din Ardeal și Banat cât și pentru organizațiile sindicale ne-a luat ca din senin, nepregătiți. Imediat am fost chemați telefonic sau telegrafic la Sibiu. Au urmat o serie de discuții care de multe ori s-au prelungit până noaptea târziu. De la început cu toții am fost de acord că în urma atrocităților guvernului de la București contra muncitorilor tipografi din piața Teatrului Național, noi, nu puteam rămâne cu brațele încrucișate. S-a pus întrebarea „Ce este de făcut?!" În urma deliberărilor noastre, între altele, s-a hotărât: retragerea tovarășului Ion Fluieraș în calitatea ce o deținea de președinte al partidului social-democrat din Ardeal și Banat din delegația statului român de la tratativele de pace de la Trianon. Hotărârea de la Sibiu trebuia adusă la cunoștință lui Ion Fluieraș aflat deja la Paris. Dar fiindcă se știa că autoritățile ar fi amânat sau chiar refuzat eliberarea pașaportului unuia din emisarii noștri, atunci eu m-am oferit să îndeplinesc această sarcină primordială pentru sprijinirea revendicărilor muncitorești și să plec clandestin cu acest mesaj al partidului nostru către Ion Fluieraș la Paris. Am ajuns noaptea târziu și cunoscându-i adresa am tras direct la locuința lui Ion Fluieraș la Paris. Chiar în noaptea aceia l-am pus la curent cu cele petrecute la București. Apoi i-am comunicat hotărârea partidului nostru de la Sibiu ca, în semn de protest, să demisioneze și să se retragă din delegația guvernamentală. Ion Fluieraș a fost de acord cu hotărârea luată de partidul nostru la Sibiu, spunându-mi însă că e bine ca mâne zi, în prealabil, să luăm contactul cu conducerea partidului socialist francez și să-l încunoștințăm despre toate cele petrecute la București solicitându-i și eventualul sprijin. În ziua următoare Ion Fluieraș și cu mine am fost primiți de conducerea partidului socialist francez. Ca tâlmaci am avut-o pe tovarășa Nora Lémeny secretară generală la departamentul ocrotirii sociale a cărui titular era Fluieraș și care îl însoțea ca interpret pe acesta în cadrul tratativelor de pace de la Paris. (Nora Lémeny avea studii și alte limbi străine). După ce am fost ascultați cu atenție de conducerea partidului socialist francez am obținut de la ei asigurarea sprijinului lor total, moral și politic. Ne-au solicitat însă un răgaz asupra hotărârii lor definitive până a doua zi. În ziua următoare marea noastră mirare a fost că un emisar personal al lui Ionel Brătianu președintele delegației române la tratativele păcii de la Paris, ne-a rugat ca să venim la el.

Încă de la început am observat la Ionel Brătianu era la curent cu conversația ce am avut-o noi, Ion Fluieraș și cu mine, la sediul partidului socialist francez în ziua precedentă. Ulterior am aflat că în ziua precedentă — după întrevederea noastră la sediul partidului francez — Leon Blum, președintele partidului socialist francez, avusese o întâlnire cu Ionel Brătianu și îi solicitase acestuia ca să dea dispoziții pentru punerea în libertate a fruntașilor socialiști din București ce se aflau arestați precum și clasarea procesului contra acestora ce se aflau pe rol. În caz contrar, a avertizat Leon Blum pe Ionel Brătianu, partidul socialist francez este hotărât să acorde tot sprijinul său socialiștilor români așa cum s-a obligat față de cei doi delegați ai lor, Ion Fluieraș și Eftimie

https://biblioteca-digitala.ro

Gherman, la întrevederea avută cu aceştia. Mai mult, a afirmat Leon Blum, în calitatea ce o deţine de preşedinte al partidului socialist francez, el va lua contact cu toate partidele socialiste din Europa şi va solicita solidaritatea acestora pentru apărarea drepturilor şi a libertăţilor socialiştilor români şi a clasei muncitoare din România, Ionel Brătianu ne-a rugat ca deocamdată „dl. Ion Fluieraş să rămână mai departe ca delegat la tratativele de pace iar el, Ion Brătianu, se obligă ca să dispună imediat la Bucureşti ca toţi socialiştii arestaţi să fie eliberaţi şi procesul lor să fie clasat". Între timp însă la Bucureşti începuse acest proces contra socialiştilor. Grefierul Curţii Marţiale era în toiul citirii actului de acuzare urmând ca după aceea comisarul regal, maiorul Cernat, să-şi susţină rechizitoriu. Pe neaşteptate însă preşedintele Curţii Marţiale a dispus întreruperea citirii actului de acuzare şi a anunţat amânarea şedinţei pe timp nehotărât. În acelaşi timp, toţi acuzaţii socialişti au fost puşi în libertate; cu excepţia lui I. C. Frimu care îmbolnăvindu-se de tifos exantematic murise deja în închisoarea Văcăreşti. „Atât procesul în sine dar mai ales amânarea lui pe neaşteptate a produs vâlvă la Bucureşti mai ales că, între timp, se auzise şi de eliberarea tuturor inculpaţilor socialişti arestaţi. Nimeni nu ştia nimic iar preşedintele Curţii Marţiale executase doar un ordin ce-l primise de la superiorii săi. De amintit că printre acuzaţiile ce se aduceau partidului socialist de la Bucureşti era şi aceea că îl finanţase Moscova. De fapt la dosar se găsea(u) câteva coale netăiate de bancnote de lei cu diferite valori şi se susţinea că aceşti bani au fost găsiţi în casa de bani a partidului socialist din Bucureşti. În realitate, pe vremea aceia, împreună cu întregul tezaur al României, încă din anul 1917, s-a trimis la Moscova şi clişeele de tipărire a banilor româneşti ca să nu cadă în mâna armatei germane de ocupaţie. Dar mai rămăsese în ţară un mare stoc de bani. De aceştia s-a folosit actul de acuzare în contra socialiştilor din Bucureşti".

CAPITOLUL VII

ELIBERAREA BANATULUI

„De acum unirea s-a făcut pe veci"

După Alba-Iulia în Banat oamenii erau convinşi că doar prezenţa armatei române va putea garanta unirea. Se instalase o stare de nelinişte pe măsură ce se înmulţeau semnele că sârbii voiau să încorporeze provincia în întregul său iar trupele române se găseau încă departe, în Ardeal. Fiecare sat, fiecare localitate era îngrijorată să nu cumva să rămână în zona sârbească. Se auzea că va fi o împărţire şi fiecare spera să fie cuprins părţii româneşti. Ziarele, o sursă de informaţii respectată în Banat, nu făceau nici ele decât să vehiculeze ştiri contradictorii ceea ce sporea şi mai mult confuzia. În plus ele exprimau puncte de vedere interesate. Din această cauză presa de limbă maghiară şi parţial cea germană era, începuse să fie, privită cu suspiciune. Publicaţiile româneşti erau în

https://biblioteca-digitala.ro

schimb solicitate dar circulația lor a fost îngreuiată mult de condițiile tranzitorii de atunci. Veștile erau apoi purtate de la un om la altul, de la un sat la altul. Traseele posibile ale frontierei constituiau problema majoră, cea care îi preocupa pe toți. Nici populația germană nu putea fi liniștită, dorind să rămână unitară fiind și strâns legată de principiul proprietății, a respectului pentru avere. Vremea anarhiei din noiembrie și evoluția lucrurilor în Ungaria unde puterea încăpuse pe mâna bolșevicilor, comportamentul abuziv al sârbilor o făcuse să opteze tot mai hotărât pentru ideea unirii Banatului cu România. De fapt întreaga suflare bănățeană trăia un timp de mare încordare. Oamenii se adunau în grupuri discutând, trecându-și de la unii la alții ziare și vești, căzând în deznădejde sau dimpotrivă, izbucnind în bucurie nemărginită. Cam aceasta este atmosfera acelor zile în memorialistica lui Petru Oancea din Vasiova. În această stare de stress colectiv apariția ziarului „Banatul" scos la București de un grup de bănățeni voluntari în armata română, a fost un semn și un îndemn. El întreținea convingerea că totul se va termina prin unire așa cum s-a hotărât la Alba-Iulia. Și totuși clipa libertății a fost aceea a intrării armatei române. Au fost momente de un entuziasm delirant, irepetabile. Cuvintele memorialistului de la Vasiova par să povestească un basm, un vis. Totul este hiperbolizat, măreț și curat. Soldații obosiți, nînși de praf le par sătenilor niște semizei. Ei simbolizau forța noului stat, garanția că România era într-adevăr mare, că în sfârșit minunea s-a produs. Toți se înghesuiau să-i vadă, să-i atingă, să-i îmbrățișeze. Cine reușea să primească spre găzduire un ostaș era invidiat, la el se strângeau vecinii. Discursul unui țăran din Ghenteniș venit în fruntea unei delegații la Bocșa spre a anunța că soldații români vor mai întârzia fiindcă i-au oprit ei, este de-a dreptul înduioșător: Să nu se supere nimeni dar nu numai cei din Bocșa s-au pregătit ci și cei din Ghertiniș! De fapt trupele române erau precedate de subunități franceze, semnul că venise ziua eliberării. Peste tot acești soldați au fost primiți cu bucurie. Mitul Franței, sora mai mare a României își trăia apogeul. La Bocșa, primii au venit deci câțiva francezi apoi a trecut prin gară un eșalon militar românesc, mergând spre Timișoara. În sfârșit, un ofițer în uniformă românească, de fapt voluntar, un consătean de-al lor, maior, sosit special, anunță că în ziua următoare va sosi armata mult așteptată.

„Azi, Joi, în 3 Ianuarie v(echi) îm spune plângând Daniel Anțilă fărbariu, mare român, poate cel mai mare, că a cetit în ziarul nemțesc... din Timișoara că Ardealul e anexat României și Banatul Serbiei. Dau fuga la Marasky și cetesc. De fapt scrie așa: Siebenbürger wird an Romänien anschlisen, Banat bekommt aber Romänien nicht Banat gehört an Serbien".

Vin acasă clătinându-mă și proptindu-mă pe gard. Mi s-au tăiat genunchii cetind iadul ăsta, nu mai am putere. Mă pun în pat și sunt bolnav niște zile și ași vrea să mor. Vin azi la noi popa Solomon Andreiescu din Biniș și Mărășescu pictorul din oraș și îm spun amândoi că de fapt rămânem sub sârbi, că ei, popii, cică au primit ordin să pomenească pe regele Petar I în biserică. Săr din pat și așa bolnav, scuturat de friguri o iau la goană la oraș. Trebuie să aud știri mai bune, mai liniștitoare că altcum mor, pocnesc de groază. Lângă biserică nemțească o

https://biblioteca-digitala.ro

mulţime de preteni orăşeni stau la sfat şi vorbesc şi ei îngrijoraţi despre situaţie. Când le mai spun şi eu cele ce am cetit în zeitung, încep cu toţii în cor şi mă dau dracului zicând cum pot să fiu aşa de prost şi să cred fleacurile ce le scrie ... zeitungul ăla. O Doamne, îi binecuvântez că mă dau dracului dar că îm dau însă şi speranţă şi nădejde şi şi puţină linişte. (...)

Duminecă, 19 Februarie V(echi). Vine azi la mine fratele Aurel Doloreanu-Pemu din oraş şi îm aduce două numere, 1—2, dintr-un ziar românesc ce apare la Bucureşti str. Fântânei No. 1. întitulat „Banatul" redactor C. R. Munteanu şi îm spune că i-a spus „ăla" care i le-a dat să spună la toată lumea românească că acuş se va tipări „Bănatul" la Lugoş, apoi la Timişoara şi apoi la ... Panciova. Tremur ascultându-l îl iau în braţe apoi şi-l sărut pentru vestea asta Dumnezeiască. E redactat ziarul ăsta, „Banatul", numai de refugiaţi Bănăţeni ce scriu aşa, tăman cum vreau eu să scrie. O hatră etnografică a Bănatului făcută de un domn inginer Vlad din Lugoj e publicată în n-rul 2 şi un foarte interesant articol de fond (...)

Vorbesc cu Dr. Blajuty directorul băncii, de la poştă până la el acasă, despre situaţia noastră. E tare îngrijat şi dânsul. Îm spune că a vorbit la telefon cu un om politic din Lugoj şi i-a spus că Reciţa, Câlnicul, Moniomul voa fi a României iar noi, din Bocşa Montană la vale vom fi a Sârbiei. Tunelul de la Colţan va fi graniţa. Mă opresc în loc şi îl întreb de zeci de ori groznicia asta. Mă tulbură grozav vestea asta de iad. (...)

8 Iulie v(echi). Luni. Sumel lu Ruţa trece la lucru şi îm spune că astă noapte or venit francezii şi că sârbii or plecat. Nu vreau să cred. Nu cred nimic până nu văd francezii dar pre sârbi aş vrea să nu-i mai văd şi măcar tot să cred că nu or plecat. Merg la grădină şi sparg fânul pe coastă, de cătră drum. Ora 3 după masă. Vasile Anţilă Boşcotă mână boii în culme, se opreşte la gard şi îm spune:

— Noa vecine Petre îţi aduc o veste bună, or venit francezii ăia la noi.

— De unde şti tu? îl întrăb eu neîncrezător.

— Păi le-am dus eu „bagajia" cu caru meu de la gară, jos la berărie unde-s încartiruiţi.

— Mă Vasile, spui tu drept?

— Să mor mă, de nu-ţi spun drept, eu le-am dus lucrurile cu caru.

Oh! îm vine să sar peste gard, să-l iau în braţe şi să-l ţuc pentru vestea asta fericită. În tot locul unde vin francezii pleacă sârbii! Ei sunt antemergătorii românilor ca un fel de ic de peană, oprindu-i să nu ia, să nu se încaiere la bătaie unii cu alţii. Mă pun jos şi încep a plânge de fericire, de bucurie. Vine Aurel Novac în fuga mare, mă află plângând şi nu mă mai întreabă de ce plâng ci îm spune aproape răcnind:

— Mă leule, mă!! zbogom diko, mă!!! fuit, geantai mă! Ne-a scăpat Dumnezeu ori dracu de sârbi, s-au dus cu toţii afară de trei înşi pe care i-au oprit francezii pentru servici. Deseară să vedem francezii, jos, la berărie, încheie el.

De fapt seara la ora 8 merg în oraş şi văd primii doi soldaţi francezi, stând de post naintea grandiosului edificiu de judecătorie. Mă

https://biblioteca-digitala.ro

opresc la niște pași de ei, stau și-i privesc, încep a tremura, îm descopăr capul, apoi mă apropii de ei, le strâng mânile și le spun adânc emoționat cuvintele ce le-am învățat de-arostu pentru ei „Vive La France et ses braves enfantes".

— „Vive La Roumanie!" îm răspund ei amândoi deodată și dorind să continuie mai departe cu mine în limba lor. Spre marea mea părere de rău le spun că nu mai știu decât atâta cât le-am spus. Atunci unu din ei îm spune în românește: „Vin acuș frații voștrii!" (...)

17 Iulie V(echi), Mercuri. Un domn din oraș, ungur incarnat — deși nu-i ungur, îm spune că eri-alaltăeri o armată mare, așa numită armată maghiară bolșevică a bătut un corp de armată român, a trecut Tisa, a ocupat Aradul, astăzi poate a ocupat Timișoara și ca mâne-poimâne va ocupa Bocșa și Reciția și în fine tot Banatul și Ardealul. (...) 19 Iulie V(echi) Vineri, vine socru de la gară și spune că acolo, pe acoperișul „hațhausului" or pus aizămbonerii un steag român trecicolor mare și înfricoșat măi d'o cât o holdă de un lanț și că așteaptă să vină românii. În cinci minute sunt la gară. De fapt peste tot cuprinsul negrei gări fâlfâie și domină steagul ăsta groaznic ce parcă vrea să ne spună: „Nu vă mai temeți de acum, Românilor". Vorbesc cu Axentiu Mureșanu și cu Avram Cotârlă despre situație. La Daniel Anțilă fărbariu îl rog să-m dea coloare roșie, galbenă și albastră. Toată lumea se pregătește cu steaguri, trebuia să fac și eu ceva. (...) Dau o fugă la sora. Toată lumea e pe drum și discută de venirea românilor. Cumnatu Ghiță iar a pregătit un steag tricolor cu totul de mare și nu știu de unde drac a strâns vo cincizăci de pușți de tot felul. Trebue că de la toți pușcașii din oraș, că-i plină avlia cu ele și cari stau toate răzimate de pereții casei și pe carii le șterge, le „puțuluie", le probește fedării. Vrea cică să înarmeze singur o gardă pe care să o cheme „Garda lu Ghiță Lupu" și el cu steagu-n frunte și cu garda după el să primească astfel armata română. Chear iau steagul în mână să-i examinez calitatea colorilor când, deodată, sora ce e în grădină, țipă din răsputeri: „Hidaaaați!!! că trec Românii!". Într-o secundă sbor ca o săgeată în grădină până jos la ierugă unde trece linia ferată spre Reciția. Un tren lung cu vreo douăzeci de vagoane deschise și în fiecare cam 40 de soldați români, circa 8—900 de înși trece dudăind la vale spre Văsiova, pe dinaintea nasului meu, la trei pași depărtare, atâta adecă câtu-i ieruga de lată. Mă opintesc odată ca un vulcan și urlu lung și înfiorător: „Uraaaa!!! Trăiască România!" ... și rădic mânile în aier, în slavă, parcă așî vrea să zbor.

Oh! Doamne!! ca rădicați de un resort electric se înalță peste dunga vagoanelor grupa asta de 900 de valahi și agitând șăpcile, batistele, brațele, unii chear armele, îmi strigă asemenea mugetului mării: „Trăiască Banatul!!! Trăiască Torontalul!" Mergem să eliberăm Torontalul, Uraaa!!! și trenul gonește la vale. Care a fost cauza ăstui formidabil și apocaliptic strigăt? Preste niște secunde îm dau seama. Fără să știu țin în mâna stângă steagul treicolor, cât o poartă a lui Ghiță. Când a țipat sora că trec Românii am alergat ca un nebun și ajuns lângă ierugă am strigat „Trăiască România" și am înălțat steagul în sus fiind deci primul care am primit în Bocșa Montană un batalion din Armata Română cu steagul treicolor, deși fără să știu. Iar acest prim batalion român ce zbura să elibereze Torontalul din mânile sârbilor, electrizat de vederea primului

https://biblioteca-digitala.ro

steag român din Bocșa și de onorata mea figură de patriarh, s-a ridicat ca unul, văzând un bun augur, în steagul ăsta și-n urarea mea.

— „La Tisa să se oprească!" (...)

21 Iulie V(echi), Duminică, soare, frumos, senin. Deacă ieri, sâmbătă, a fost ceva peste 5 000 de înși pe stradă, ceia ce e un record de mulțime pentru orășelul nostru, păi astăzi numărul mulțimii e dublu. Sunt peste 10 000 de înși. Au venit și de prin satele din jur să vadă și să privească armata română. Râs, glume, cântări, ici-colea vorbiri, discursuri, muzică, jocuri, prostii, nebunii. Se strâng în brațe, să sărută, se țucă, mulți înși plâng de bucurie. Eu un delir, un extaz, un vis în realitate. Sumel lu Ruța nu știu de unde a pus mâna pe o țigare „Virginia", lungă cam de vreo trei palme — cred că a lăsat-o să i-o facă anume — și pe care o poartă cu trufie, aprinsă, aci, între degete, aci în gură și scoate, și sloboade la răstimpuri fum tăman ca un pașă dai turcești și spune la toată lumea „Mă, io nu duhănesc de fiel dar azi în cinstea românilor îm țân de datorie, de cuvință, să duhănesc verginia asta, mă!!"

Nenea Gin Mărian a prins 6 boi la car, le-a pus clopote și izvoane la grumaz, a pus loitrile alea lungi de 7 m, a-mpodobit caru cu flori, cu cununi, cu chilimuri, a pus trei bande de muzicanți în car — vro 25 de înși — și încunjurat de vo 50 de călăreți falnici și impunători ca arhanghelii, și cu cele 10 000 de suflete după el a pornit în frunte la vale, să primească armata română. E vorba că vin românii dinspre Bocșa-Română, din Timișoara adecă și noi mergem cu toții întru întâmpinare până jos în Bichișcin, la Buza Turcului. E un alai mai mult decât împărătesc. Așa conduct nu cred să mai fie în toată țara.

Punct, ora 4 după masă. Chear suntem la linia ferată ce duce la moara de foc când iată, vine un grup de călăreți de către Bocșa Română, după haine jidoveneți, rămnenți, ghertenișeni și la niște pași de noi se opresc și unul care pare a fi vătaful se rădică în scări și începe a cuvânta astfel:

— Fraților, noi nis dî'la Ghercieneș șî fâncă s-o audzit în tăt arietu ăsta dă primirea frumoasă șie a-ți prăgăcit-o pântru viciaza armată română iacă ne-am șupit până aișî la dumniavoastră să vă spuniem pră cum că nu vine astăzi armata română aișî, fâncă îi la noi, în sat, ungie am oprit-o cu pucièrea. N-am lăsat-o nișî într-un chip să plieșe astăzi dî la noi. Trăbă să rămână, să ugiască năgreșit până mânie gimineață, fâncă șî noi ca șî dumniavoastră am făcut mari pregăciri pântru ia. Șî vrem să nie pietreșim tătă noapcia. Șî ca să nu vă întristați și să nu vă șincătuiți că șî ieri ați așceptat-o și n-a vienit, șî șî astăzi o asceptați șî nu vinie, iacă ne-am șupit noi să vă spuniem care-i „cauzia", dă șie nu vine dar gimineață să șciți „da sigur", prăcum că arie să picie, încheie dumnealui.

— Sărvus să gie Dumnezeu șî Maica Priecestă, îi răspundem noi, trei sute de odată, și ne îndesim să dăm mâna cu ei și să-i ispitim, să-i descoasem, câți români sunt, cum sunt, de unde sunt, etc. apoi nenea Gin Mărian apucă boii de funie, întoarce carul și nainte d-a pleca strigă: „Nu-i nimic fraților, așteptăm noi de 10 luni, de 10 secole venirea Românilor, cum să nu mai așteptăm mai o zi. De altcum la noi, la Români, trei zile îi zăconu să țină petrecerea, chirvaitu, eri una, astăzi doauă și mâne trei. O să venim și mâne cu toții ori poate șî mai mulți. Sărvus să

https://biblioteca-digitala.ro

gie Dumnezeu!". Şi maiestosul şi impunătorul convoi şi alai de 10 000 de înşi se întoarce frumos îndărăpt cântând. (...)

Când sântem în dreptul bisericii unite, ne oprim în loc cu toţii ca înlemniţi, ca înmărmuriţi căci vedem o minune. De la dl. Prota Gaşpar ese pe poartă un ofiţer român, un maior înalt, frumos şi impunător ca un Apollo, îmbrăcat în mare paradă, cu o panglică eşarpă treicoloră peste pept. Se opreşte în loc, ridică chipiul în sus şi strigă „Trăiască România Mare şi puternică!" Îi răspundem cu un alt „Să trăiască!" atât de formidabilă, de îngrozitor, că mă mir că nu pică turnul bisericii peste noi şi o sută de înşi să răped şi-l rădică pe umeri pe primul ofiţer român ce-l vedem noi (...) Fraţilor! ne strigă el apoi, mâne la ora 2 după masă, vă rog frumos să veniţi cu toţii iarăşi în număr ca azi sus, la podul mare — în ţereni — să întâmpinaţi armata română. Întru cinstirea domniei voastre vor veni, special, două companii de infanterie din Reciţa ca să vă salute, afară de armata care va veni de către Timişoara."

În ziua următoare:

„De la podul mic până la podul mare şi pe ţărmul Bârzavei la vale şi peste pod înspre Măgura e numai om. Şi toată mulţimea asta, câteva mii, au numai o singură ţintă pentru privire: Drumul înspre dealul Chişioreşi ce duce către Reciţa şî pe unde are să vină Armata română. Fruntaşii oraşului cu o mulţime de preoţi în frunte s-au oprit la jumătatea podului şi aşteaptă.

Ora 11,30 şi e soare, senin, frumos, limpezime. Clipele, momentele ăstea solemne ce se petrec acum întru aşteptarea Liberatorilor nu le poate descrie peana şi nu le poate povesti graiul. Cred însă că fiecare român le simte întru sine. Ridic privirea peste zidul grădinei şi caut şi eu înspre dealul Chişiorei. Nişte clipe e linişte, pace, nu văd nimic decât drumul alb şi lângă casa lui Luţu o mulţime de femei. Deodată apar şiragurile călăreţilor noştri duşi întru întâmpinare şi, după nişte secunde, zăresc un oficer călare cu sabia în sus ce scânteiază în razele soarelui de ameazi, un steag treicolor urmează după călăreţ şi cam vreo 250 (de) oşteni români cobor cântând înspre oraş. În clipa asta dealul monăstirii nemţeşti se zguduie în tunetul a vreo 30 de pivi aşezate în vârful lui ce toate puşcă deodată vestind intrarea Românilor. Clopotele bisericilor încep să cânte, tocile la fel, înfiorând şi umplând jurul şi împrejurarea de vestea fericită a visului împlinit. Corurile, secondate de orhestre întonează „P'al nostru steag e scris unire!" Poporul erunpe în urale selbatice, frenetice, tunete de „Să treiască!" cutremură văzduhul. E un fel de vifor; de uragan de babilonie, în strigătele şi uralele şi bubuiturile pivilor şi cântul corurilor şi orhestrelor ce ţine cam vreo 15 minute, atât adecă până ajunge trupa românilor către noi şi care tumult şi babilonie devine cataclism înfricoşat acum când oficerul e cam la o sută de paşi de pod. Deodată un venerabil preot bătrân se suie pe un scaun, ridică mânile în sus şi face semn de tăcere. Şi ca la o atingere amgică, linişte, linişte de peatră de mormânt s-a pogorât peste miile de deliranţi. Au amuţit cu toţii. Vântul uşor ce încontinuu adie dinspre pădurea de braz a Măgurii s-a oprit şi el în loc, undele limpezi ale Berzoviei romane la fel. Timpul, bătrânul vecinic călător, a făcut semn soarelui sfânt să steie un pic pe loc şi el, bătrânul Timp însuşi, s-a oprit

https://biblioteca-digitala.ro

puţin în drumul lui să vadă momentele mari şi mai mult decât sfinte ce se întâmplă la intervale de secole să vadă cum primesc eliberaţii pe Eliberatori. Oficerul a ajuns cu trupa lui în capul podului, a descălecat după cal, vine înaintea preotului, îl salută cu sabia, preotul îi întinde Sfânta Cruce pe care oficerul plin de cucernicie o sărută. Apoi, O, D-zeule! în tăcerea şi încremenirea ce s-a pogorât, ce s-a lăsat peste uraganele de aclamări şi urale, urale ce cutremură văzduhul, venerabilul preot rosteşte cu glas zguduitorile cuvinte:

— Binecuvântată să fie puternicul împărat şi întregitor al acestei împărăţii, Ferdinand I cu augusta lui familie şi viteaza armată română. Ei, carele în fruntea dispreţuitorilor de moarte oşteni, după uriaşe şi titanice lupte şi sforţări, a rupt, a zdrobit îngrozitoarele cătuşi ce ne-au ţinut ferecaţi o mie de ani!

— Binecuvântat să fi tu tinere oficer cu mândra ta trupă, tu sfinte şi Dumnezeiesc crainic ce aduci vestea divină a Eliberării, tu, pe carele noi, românii, te aşteptăm de zece secole... Şi acum, Stăpâne, slobozeşte-mă şi lasă-mă să mor în pace, în fericire că văzură ochii mei mântuirea Neamului Românesc.

Preotul coboară de pe scaun, îmbrăţişează şi sărută pe oficer şi izbucneşte în plâns, face apoi un semn şi poporul zguduie, cutremură pământul cu nişte uraganice „Să trăiască!"... şi tot la alt semn al lui tace parcă ar fi un automat. Se suie apoi oficerul pe scaun şi nu mai ştiu ce vorbeşte, că-m vine ameţeala. Mă razim cu capul de zid şi încep a plânge. E prea mare, prea puternică emoţia acestei serbători. Ca prin vis aud frânturi de vorbe şi cuvântări patriotice. Nu ştiu cât ţine vorbirea oficerului şi a mai multor fruntaşi căci închid ochii şi visez"[1].

Nu peste tot însă lucrurile s-au desfăşurat la fel de liniştit. În unele părţi ale Banatului forţele antiunioniste s-au manifestat chiar şi după intrarea trupelor române.

„Când jandarmeria română intră în Reşiţa"

Pe valea Mureşului satele erau convinse că armata română nu va putea trece fără luptă. Pe malul nordic acţionau forţe ungureşti care nu odată au făcut incursiuni de jaf pe celălalt mal. În ultimul moment însă ele s-au retras neîndrăznind să angajeze lupta cu trupele regulate româneşti. Pur şi simplu într-o noapte s-au făcut nevăzute. Francezii care se interpuneau între sârbi şi români au reuşit, pe malul bănăţean să determine retragerea primilor în linişte şi fără împotrivire dar lumea rămânea îngrijorată în privinţa unităţilor bolşevicilor unguri din partea ardeleană. Se părea că lupta este inevitabilă. Din fericire n-a fost aşa:

„De ocupaţia sârbească ne-am scăpat prin venirea francezilor dar eram terorizaţi de dominaţia roşie a lui Kun Bela din judeţul Arad cari din când în când treceau podul şi mai jefuiau dar alt rău n-au putut face. Ce bucurie pe întreaga comună când, după o noapte de veghe, aşteptând după cum primisem ştirea că în această noapte va fi o ciocnire între armata roşie din Săvârşin şi armata română ce staţiona la

https://biblioteca-digitala.ro

Zam, dimineața ne vine știrea că în Săvârșin nu mai este picior de soldat roșu căci peste noapte se retrăseseră. Bucuria ne-a crescut când, în vinerea patimilor, armata română, trecând prin Săvârșin, a înaintat spre Radna. În fine, încetul cu încetul, am ajuns și noi, cei din județul Severin, sub stăpânirea română"[2].

O situație dificilă s-a creat la Reșița, marele centru industrial din sudul Banatului. Armata română, simbol al ireversibilității unirii, garant al acesteia, nu a fost primită cu bucurie de toți locuitorii urbei. Mulți erau câștigați, cum de altfel am arătat, ideilor susținute de guvernul maghiar al lui Bela Kun. Desigur, nu era cazul românilor. Pentru simpatizanții bolșevismului armata română simboliza capitalismul ofensiv, „imperialismul" pornit să înăbușe revoluția mondială, după cum lupta națională a românilor era opusul internaționalismului proletar. Este cert că la Reșița directivele comandamentului maghiar găsesc un nucleu comunist activ și fidel. Radicalizarea socială, explicabilă într-un centru muncitoresc, a fost abil folosită de către resturile vechii administrații de stat în sens antiunionist și antiromânesc. Departe de a fi câștigate de ideologia comunistă, această funcționărime ca și vechea jandarmerie, rămânea strâns legată de amintirea statului, a stăpânirii maghiare. Acesta era scopul acțiunilor sale. S-a dovedit extrem de abilă adaptându-se tuturor modificărilor de situație care s-au produs cu mare repeziciune. În timpul ocupației sârbe atât vechea administrație cât și jandarmeria maghiară au fost menținute în activitate în timp ce românii au trebuit să-și organizeze în secret o mișcare de rezistență. Este evident că intrarea armatei române în Reșița era de natură să determine reacția acestor forțe prin manevrarea acelei părți a muncitorimii, a celei nemânești, legată de propaganda bolșevică. N-au putut însă să împiedice evenimentul și au fost nevoite să piardă oarecare timp pentru a se organiza. Subunitățile jandarmeriei românești au fost întâmpinate cu entuziasm de populația românească care vedea în aceasta sfârșitul calvarului. Din prudență, pentru că manifestările de ostilitate ale grupurilor bolșevice n-au lipsit, jandarmii români au rămas în permanentă alarmă. Nu s-au produs însă incidente decât numai după retragerea formațiunilor franceze ceea ce demonstrează clar sensul antiunionist și antiromânesc al acestor forțe. După ce ultimul soldat francez a părăsit orașul s-a declarat greva generală, uzinele au fost ocupate și organizate pentru apărare de către formațiuni înarmate. Era limpede că aici nu era vorba de o manifestare muncitorească ci de o rebeliune împotriva statului român care își intra în atribuțiile firești. De altfel „greviștii" somează unitățile românești să părăsească orașul. Vestea a străbătut ca fulgerul satele din jur și imediat la periferii au apărut țăranii înarmați pentru a sprijini trupele române. Se aflau acolo detașamente din 24 de sate. Situația semăna foarte mult cu cele întâmplate la anul 1848. Lucrurile se aflau pe muchie de cuțit și ar fi luat, în cazul unui asalt, turnură sângeroasă ceea ce ar fi făcut jocul acelor forțe ostile. Evident că un astfel de fapt ar fi fost exploatat diplomatic și propagandistic. Militar lucrurile nu aveau nici o explicație Reșița fiind prea departe de liniile frontului româno-maghiar! Era vorba de o diversiune pusă la cale nu din perspectivă socială, așa cum au fost lăsați să creadă muncitorii înarmați, ci net antiromânească. Întâmplările de atunci au fost relatate într-un limbaj

https://biblioteca-digitala.ro

ostil grevi̦tilor în răspunsul înaintat de primăria Reşi̦tei la chestionarul lui Nicolae Ilieşiu.

„Tot timpul, din toamna anului 1918 până în primăvara anului 1919, organizaţia naţională română din Reşiţa şi-a continuat activitatea politică în ascuns în casa fruntaşului Mercea. Populaţia suferea obrăzniciile soldaţilor sârbi cari nechemaţi se prezentau la toate praznicele obişnuite, la nunţi şi pomeni, îmbătându-se şi trăgând cu armele în avutul românilor. Prin luna mai 1919 vine vestea că jandarmeria română a sosit la Lugoj sub comanda căpitanului Bucşa. Între ofiţerii sosiţi la Lugoj cu jandarmeria era şi Chira care de frica internării de către sârbi fugise la timp pe teritoriul ocupat de armata română. Ocuparea Reşiţei de către jandarmeria română era fixată pe ziua de 14 Iunie 1919. Linia ferată spre Reşiţa, la punctul de trecere Berzovia—Bocşa Montană era însă în mâinile ungurilor. Trecerea deci s-a putut face decât cu trăsurile pe la Zorlenţul Mare, o distanţă de 70 km până la Reşiţa. Cu mare greutate s-a putut aviza Reşiţa că în ziua de 14 Iunie un pluton de jandarmi pleacă din Lugoj spre Reşiţa. Când s-a aflat această comunicare la Reşiţa, populaţia entuziasmată pleacă cu mic cu mare într-un adevărat pelerinaj întru întâmpinarea armatei române. Plutonul de jandarmi soseşte la Zorlenţul Mare la ora 13,00 întâmpinat de populaţie cu banderii şi muzică. Tot aici jandarmeria e salutată din partea reprezentanţilor reşiţenilor. Toată lumea plângea de bucurie. La ora 15 jandarmeria pleacă spre Resiţa în trăsuri împodobite cu flori şi chilimuri. Trecerea prin comunele Brebul, Soceni, Ţerova a fost un prilej de manifestări impunătoare. Locuitorii satelor erau înşiruiţi de-a lungul drumului cu fanfare, drapele şi coruri. Prima trăsură care a intrat în Reşiţa, în fruntea pînă pe cei veniţi cu sare, pâine şi vin roşu. Printre cei prezenţi la intrarea primilor ostaşi români în Reşiţa se mai aflau intelectualii Trandafir Lugojenel director şcolar în Goruia, preotul Oprea din Doman, preotul Belcea din Cuptoare-Secul, primpretorele Dr. C. Grofşorean. Când jandarmeria română intră în Reşiţa comuna era încă sub ocupaţie franceză. Jandarmeria forma în Reşiţa o insulă izolată de restul trupelor române. Întreţinerea ei au suportat-o, cu cea mai mare plăcere, binevoitorii români din Reşiţa şi comunele din jur. Merită să fie amintită strădania doamnei preotese Irimie din Câlnic, a fruntaşilor Iovan Ştefan, Traian Doagă-Mic, Reveca Mercea, Elena Pateşan din Reşiţa cari au colectat, cu carele, alimente şi cereale. Două săptămâni după intrarea jandarmeriei în Reşiţa trupele franceze se retrag. Imediat muncitorii streini de la uzine declară greve şi somează jandarmeria română să părăsească teritoriul comunei. Tot atunci agenţii comunismului internaţional răspândesc ştirea că în curând în comună vor intra trupele maghiare. Cum muncitorimea număra 15—16 000 oameni, aproape toţi streini, situaţia era destul de critică. Aflând satele româneşti din jurul Reşiţei de purtarea ameninţătoare a ungurilor, într-o dimineaţă, 24 (de) comune s-au prezentat la marginea Reşiţei înarmaţi cu puşti, furci, coase, lea şi Chira. Sosiţi în strada Câlnicului, mulţimea, în frunte cu preoţii jandarmeriei, a fost a lui Vida Gheorghe însoţit de sublocotenentul Hre-I. Popovici şi I. Vida, a izbucnit în urale necontenite. Ioan Doagă întâmtopoare, aşteptând momentul de a ataca pe grevişti. Numai mulţumită

https://biblioteca-digitala.ro

tactului și diplomației unor fruntași români reșițeni s-a putut evita o mare nenorocire. În timpul grevei jandarmeria prevăzută cu granate și mitraliere era permanent de veghe spre a nu fi atacată prin surprindere de către greviști. Când greviștii, la spatele cărora lucra internaționala, văd că armata română nu părăsește orașul iar satele din jur abia pot fi reținute de a nu-i ataca, se domolesc. În timpul grevei doi jandarmi travestiți sunt trimiși la Lugoj spre a raporta de situație și cere ajutoare. În curând sosesc 250 (de) soldați sub conducerea locotenentului Augustin Popa. Greviștii sunt dezarmați iar armele luate de la ei transportate în două vagoane la Timișoara. În jurul Reșiței trupele sârbești în retragere cutreerau satele românești sechestrând vite pe cari apoi le vindeau din nou furând ce le venea la îndemână și batjocorind femei și fete. Pentru a ilustra timpurile tulburi din acele vremi, redăm următoarea întâmplare tristă. În luna Iulie 1919 jandarmul Nicolae Marcu, fiind delegat cu transportarea unei sume mari de bani de la U.D.R. la Doman pentru plata muncitorilor, ziua la 2 oare P.M. e atăcat pe șosea de bandiți înarmați la 3 km de Reșița, în pădure. Mai întâi sunt împușcați caii de la trăsură apoi jandarmul. Cei doi funcționari și vizitiul au luat-o la fugă. Spiritele erau foarte agitate crezându-se, în primele momente, că ungurii s-ar fi răsculat contra stăpânirii românești. Cercetările făcute au dat la iveală că în jurul Reșiței, în pădurile seculare ce o înconjură, s-au format bande de tâlhari cari operează în voie. În acest ținut s-a format și banda vestitului Mantu Puplicul care a ținut ani de zile în teroare populația. Atacul din luna Iulie 1919 poate că a fost primul debut a lui Mantu. Corpul jandarmului ucis a fost găsit pe drumul din Valea Domanului, unde s-a ridicat un monument din contribuția benevolă a românilor din Reșița. Sub români Reșița dobândește o importanță mare în viața economică, industrială a țării"[3].

În ciuda vremurilor tulburi și a forțelor ostile unirii, Reșița a reușit totuși să realizeze o trecere pașnică. Evenimentul evocat în documentul citat fie că a fost „uitat" fie că a fost prezentat într-o lumină falsă. Din perspectivă ideologică, propagandistică asupra istoriei lucrurile devin pur și simplu de nerecunoscut. Nici un cuvânt despre ostilitatea la adresa armatei române, a unirii de fapt. Totul era, desigur, luptă, eroică luptă de clasă. Iată un exemplu:

„Împotriva voinței autorităților locale și a ocupanților francezi, în ciuda stării de asediu și a arestărilor permanente, în lunile care au urmat au avut loc o serie de acțiuni revendicative, adunări și manifestații ale muncitorilor. Ele au culminat cu o importantă grevă generală la 21 iulie, o zi după ce armata de ocupație franceză a părăsit Reșița. La această grevă, desfășurată în aproape toate țările europene la apelul Internaționalei comuniste, au participat muncitori de pe tot cuprinsul țării noastre. La București, Ploiești, Reșița, Galați și în alte mari centre industriale, greva a luat un caracter general, arătând în mod evident influența elementelor revoluționare, a membrilor grupurilor comuniste. Muncitorii din România, din Italia, Franța și alte țări protestau astfel împotriva intervenției organizate de puterile imperialiste cu scopul de a distruge Rusia Sovietică și de a înăbuși revoluția proletară din Ungaria"[4].

https://biblioteca-digitala.ro

„Armata română va intra și în Gai"

Unul din ultimele orașe eliberate a fost Timișoara. Acest fapt a fost însă resimțit ca cel mai important de până atunci. Era vorba de capitala provinciei, cel mai mare oraș, locul de unde se va începe adevărata guvernare românească. El fusese centrul de sprijin al tuturor proiectelor, cu privire la Banat. În funcție de cine stăpânea Timișoara se formulau, de pildă, obțiunile germanilor. Mii și mii de oameni din toate părțile bănățene au ținut să fie de față. Au venit chiar și cei din satele aflate spre marginea de vest a Banatului românesc încă sub ocupație sârbească, ceea ce nu a fost deloc ușor. Printre aceștia s-a numărat și Petre Râmneanțu din Gaiul Mic. Va purta cu sine toată viața acele imagini:

„Conferința de la Paris, ținută în vara anului 1919, avea să hotărască soarta apartenenței statale a Banatului. Dezbaterile ei au fost urmărite în Gai cu multă emoție. Știrile care parveneau până la fața locului erau însă foarte diformate, satul fiind sub ocupația sârbească. Între multele zvonuri care circulau, unul era adevărat, a nume că Banatul va fi împărțit între România și Sârbia. Lumea din Gai firesc, se întreba. Dar satul nostru fiind așezat chiar în hotar cu județul Torontal, cui va fi atribuit? A prins zvonul tendențios — lansat de conducerea comunei care din 1918 în mare parte a devenit sârbească — că Gaiul va rămâne la Sârbia. În consecință multe familii, zguduite de samavolnicia administrației sârbești existente se pregăteau să-și părăsească vatra și să caute o așezare mai spre răsărit de unde se așteptau că sârbii sigur vor fi evacuați.

După multe agitații iată că prin mijlocul lunii iulie se află că sârbii vor pleca și din Gaiul Mic, granița stabilindu-se la 2 km de vatra satului. O unitate din armata franceză, de-a pururi eliberatoare de neamuri și țări, a și sosit în 15—16 iulie în comuna Moravița. Aflând de acest eveniment am alergat călare ca să fac o vizită primilor soli. În urma prezentărilor obișnuite le-am descris unele din evenimentele istorice ale Banatului, unitatea sa geografică, structura sa etnică, împrejurările prin care recent a trecut provincia și mai ales aspirațiile la care e îndreptățit. I-am invitat apoi să vină și la Gai. Au primit propunerea și duminică, în 27 iulie, l-am și adus pe sergentul Charles Louis în familia noastră. Prezentându-l, taică-meu, în extaz de bucurie, l-a îmbrățișat ca pe un prieten din copilărie iar maică-mea l-a tratat cu toate bunătățile casei așa cum știe ea să le pregătească. I-am adus în Gai în semn de recunoștiință dar și cu scopul ca, prezența sa să demonstreze administrației comunale locale și jandarmeriei sârbești că nelegiuirile lor sunt spre sfârșite. Așa a și fost.

În după amiaza zilei de 2 august, ca și când ar fi anunțat cu toba, în întreg satul s-a difuzat imperios informația că în ziua următoare armata română va intra în Timișoara. Cuprins de emoție m-am decis să fiu prezent la cel mai mare praznic pe care avea să-l trăiască acest oraș. Părea că ortaci de drum nu voi găsi. Pe atunci eram unica persoană care, în urmă cu șase ani, am plecat din sătucul meu la liceu. Întâmplarea a făcut ca părintele Nicolae Burdia, parohul satului, să fie în concediu, la fel și învățătorul. Totuși nu am abzis. Dar sârbii, administrația și jan-

https://biblioteca-digitala.ro

darmeria satului au început să-mi cunoască intenţiile şi m-au urmărit. În grabă totuşi i-am căutat pe Paia Tăranu şi Ilie Iedu cei doi ţărani cu multă carte, cantori la biserică, şi despre care presupuneam că, în cele din urmă, se vor lăsa convinşi ca să meargă. Fără să fi fost nevoie de prea multe explicaţii şi insistenţe, dintr-un început au primit propunerea cu entuziasm. În ziua de 2 august, când soarele apunea în vâlvătăi, unul din vecini — sub pretext că se duce la ţarină pentru a-şi aduce lucernă — ne-a scos din sat, ascunzându-ne binişor. Pe drumeagurile înguste dintre holde, apoi pe-jos prin porumbişte, în cele din urmă am ajuns în comuna Voiteni. De aci sârbii au fost retraşi iar oamenii erau în plină forfotă. Într-un iureş zgomotos se pregăteau pentru a pleca la Timişoara. Au fost orele două-trei ale zilei istorice de 3 august. Noi, găitenii, aveam printre ei rude mai îndepărtate. Eu nu le ştiam numele, iar ortacii nu le-au găsit pe ale lor. După bucuria că am scăpat de ochii sârbilor din Gai şi că foşnetul frunzelor de porumb prin care am trecut, nu ne-au trădat urechilor lor, iată-ne acum deodată întristaţi. Toate căruţele din Voiteni se umpluseră, sub ochii noştri scrutători. Dar teama de a nu ajunge la Timişoara nu a durat mult. Trei din gazdele căruţelor au consimţit să ne facă şi nouă câte un pic de loc. Pe semne: „Când nu mai are timpul nici trup, nici os, Vântule îmi cunosc neamurile şi strămoşii după miros".

Ilie Iedu care avea chiar pe tegumente o haină de bumbac bulgăresc — ţesută numai în trei culori româneşti — acum şi-a scos-o de sub cămaşă şi şi-a îmbarcat-o peste aceasta. A devenit în plină armonie cu complexul: oameni, cai, căruţă, toate împodobite cu ce au bănăţenii mai românesc şi naţional. Din convoiul frumos nu puteai uşor alege ce să admiri mai mult: copii, adolescenţii aşezaţi în faţa trăsurii, băiatul cu ochi sfioşi, buzele grijuliu întreaduse şi cu frâiele cailor în mână, fata cu ochii surâzători încastraţi în faţa rumenită şi mereu învârtiţi în orbită ca să nu-şi mototolească poalele şi catrinţele? Pe mama lor cu sprâncenele arcuite, subţiri şi mătăsoase pe care tulbentul argintiu — neatins în dulap de 5 ani — le evidenţia faţa în toată splendoarea ei? Sau fascicolele muşchilor faciali, în plin tonus de mândrie, al soţului acesteia, ori înţelepciunea părinţilor celor din urmă — generaţia a treia — creatoarea căruţei plină de covoare, crescătorii celor doi roibi înhămaţi cu piese artistic lucrate, prevăzute cu zurgălăi?

Sub influenţa mijirii în faţă a primelor gene de lumină, în atmosferă de cântece naţionale şi în simţiri de extaz de bucurie, iată-ne ajunşi la Timişoara. Întreaga populaţie a oraşului, împodobită sărbătoreşte, lua străzile spre marele câmp al Mehalei, al suburbiei, care acum aştepta intrarea într-o nouă istorie. Ajunşi, cu mâna făcută streaşină la ochi, priveam lumea imensă, îmbrăcată pestriţ, în costume naţionale româneşti sau în haine europene. Când ne atingeam între noi, ne prindeam involuntar de braţe, ne simţeam pulsaţiile inimilor şi ni-se părea că şi cerul ne zâmbeşte. Fiorii entuziasmului unitar al libertăţilor tuturor, ne împrieteneau: români, nemţi, evrei, sârbi şi bulgari. În ritmul maiestos al marşului lui Mihai Viteazul ne apăruse pe retină imaginea primului ofiţer român văzut în viaţă. Mă întrebam, în sinea mea, e aevea sau visez? În urma lui defila coloanele regimentelor de ostaşi veniţi pe jos de la Lugoj, 56 km fără repaos. Aveau pe coifuri şi uniforme un strat de praf de

https://biblioteca-digitala.ro

1 mm grosime. Defilând, în cadența ritmică a fanfarelor, îmi păreau tot așa de oțeliți ca și legionarii lui Traian, a căror imagini le cercetasem, până aici sub furiș, în câte un lexicon maghiar. Romanii au venit aci acum 18 veacuri iar puterea de stat militară română numai acum, dar aceștia vor rămâne pe veci și unii și alții având destinele lor proprii.

Dar, timpul fiind cel mai obiectiv fenomen din lume, iată că, clepsidra modernă ne arată orele 5 după masă. Grăbiți, ne-am hotărât să ne întoarcem acasă ca să putem pregăti primirea armatei române în sătucul nostru. Eram însă la o distanță de 55—60 km de Gai. Apelând la oamenii din căruțe am izbutit să trecem dintr-un sat în altul, nu prea puțin și pe jos, până ce am ajuns în comuna Partoș. Aci, poposind și mai ales hrănindu-ne substanțial, la admirabila familie a părintelui Trifon Cocora, am aflat, cu mare surprindere, că am intrat în zona sârbească. Iată-ne iarăși cetățeni sârbi, dar numai pentru câteva ore. Din Partoș am trecut în Gaiu Mare, fără nici un necaz, comuna fiind rămasă în stăpânirea sârbească. Dar, în urmă ce ieșeam din hotarul ei, grănicerii sârbi, care și-au luat locul dinspre Gaiu Mic, ne-au și înhățat. Iedu era preocupat să nu fie observată haina în trei culori de bumbac gros. A îmbrăcat-o din nou sub cămașă. Eu și Tăranu eram mai mult puși pe gânduri că sârbii ne vor lua hăitași ai cirezilor de vite fără sfârșit pe care, samavolnic, le luau din comunele românești bănățene. În cele din urmă lui Tăranu îi trece prin cap că are în surtuc o „obiava" cu care călătorise nu de mult de la Gai la Vârșeț. Folosindu-se de ea, după multe ciorovăieli, grănicerii sârbi ne-au lăsat să ne continuăm mersul spre sătucul nostru. Mi-au lăsat impresia că nici nu știau să citească biletul oferit de Tăranu. Ajunși acasă, din care sârbii plecaseră cu câteva ore mai înainte, am înțeles că în aceiași zi, după masă, adică luni, 4 august la orele 6, armata română va intra și-n Gai. Imediat am început pregătirile în vederea primirii și găzduirii grănicerilor români împreună cu Ilie Morovan, chinezul satului care a fost la înălțimea evenimentului. Ei trebuiau să vină ca să-și ia și pichetul în primire, dinspre Gaiul Mare. Atunci nu mi-am dat seama că el va avea o viață atât de lungă. Satul s-a îmbrăcat pentru cel mai însemnat praznic din viața sa, pregătit prin creații înnăscute acum patru milenii și împletite de atunci cu șuvoaie de continuă strădanie. Bogat în covoare și țesături naționale — mai mult decât oricare altul — și le-a așezat la porți, uși și ferestre. Pe acestea toate familiile le-au deschis larg, semnele cele mai bune și călduroase primiri. În întâmpinarea oaspeților dragi a ieșit întreg satul, absolut toți, copii, fete și feciori, tineri și tinere, femei și bărbați și toți bătrânii. Am observat prezența unor bătrâni despre care știam că ani de zile nu și-au părăsit casa și curtea fiind cardiaci. Tinerii au format bandere de călăreți, ei și caii lor fiind cu mult gust gătiți. După ceremonialul primirii, o bătrână cu văzul aproape pierdut, apropiindu-se de un grănicer, i-a pipăit fața și capul. Apoi i-a sărutat ochii și, plângând cu lacrimi calde de bucurie, l-a rugat: „Maică, semeni cu nepotul meu care a murit în bătaia din Galiția! Să vini să stai și să mânci la mine, să-i ții locul fiindcă nu am pe nimeni"[5].

Gaiul a fost una din ultimele localități eliberate. Rectificări mărunte de frontieră s-au mai produs dar unirea Banatului cu țara era un fapt împlinit.

https://biblioteca-digitala.ro

NOTE

CAPITOLUL I

1 D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, I—II, Bucureşti, 1979.

2 Această direcţie era deja un făgaş în istoriografia română şi este susţinută de o serie de lucrări importante. Ea a stârnit interesul, cum este şi firesc, unor mai tineri cercetători care însă datorează foarte mult cărţilor semnate de Al. Duţu, P. Teodor, N. Bocşan, R. Theodorescu şi alţii. Seria caietelor „Banatica" editate de Muzeul de Istorie al Judeţului Caraş-Severin din Reşiţa a dedicat câteva lucrări trecutului bănăţean din perspectiva istoriei mentalităţilor: V. Leu, *Banatul între arhaic şi modern. Mentalităţi în Veacul Luminilor*, Reşiţa, 1993, N. Bocşan, M. Duma, P. Bona, *Franţa şi Banatul. 1789—1815*, Reşiţa, 1994. Sub tipar aflându-se alte câteva lucrări.

3 Insemnare pe *Triod*, Blaj, 1771, Moniom, inv. 46. Întrucât toate cărţile provin din Caraş-Severin şi Timiş aflate în Depozitele respectivelor judeţe, vom cita doar nr. inv. fără a mai repeta titulatura, lungă, a celor două instituţii.

4 V. Leu, *op. cit.*, p. 32—46.

5 Însemnare pe *Octoih cu Catavasier*, Buda, 1826, Lăpuşnicel, inv. 1101.

6 Însemnare pe *Evanghelie*, Râmnic, 1784, Victor Vlad Delamarina, inv. 20 133, Cf. I. B. Mureşianu, *Cartea veche bisericească din Banat*, Timişoara, 1985, p. 247.

7 Însemnare pe *Mineiul lunii iulie*, Buda, 1804, Beba Veche.

8 Însemnare pe *Apostol*, Blaj, 1802, Brăneşti, inv. 107, Cf. I. B. Mureşianu, *op. cit.*, p. 144.

9 I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timişoara, 1977, p. 179—191.

10 *Memorialistica revoluţiei de la 1848 în Transilvania*, studiu introductiv, ediţie, note şi glosar de Nicolae Bocşan şi Valeriu Leu, Cluj-Napoca, 1988, p. 139—140.

11 Însemnare pe *Triod*, Buda, 1816, Tincova, inv. 786.

12 Însemnare pe *Mineiul lunii septembrie*, Buda, 1805, Cornea, inv. 729.

13 Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1705, Folea, inv. 19 936. Cf. I. B. Mureşianu, *op. cit.*, p. 179.

14 Însemnare pe *Cazanie*, Iaşi, 1643, Groşi, inv. 19 965.

15 Însemnare pe *Mineiul lunii mai*, Râmnic, 1780, neinventariat, Beregsău. Cf. I. B. Mureşianu, *op. cit.*, p. 133.

16 Însemnare pe *Cazanie*, Iaşi, 1643, Groşi, inv. 19 965.

17 Însemnare pe Mss. Miscelaneu, B.A.R., nr. 2 524, f. 362. Cf. G. Strempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, II, Bucureşti, 1983, p. 305.

18 Însemnare pe *Cazanie*, Bucureşti, 1732, Rădmăneşti, Biblioteca Judeţeană Timiş, D. III 24 260.

19 Însemnare pe *Evanghelie*, Buda, 1812, Murani, inv. 14.

20 *Ibidem*.

21 V. Leu, *Imaginea „neamţului" în însemnările de pe cărţile vechi româneşti din Banat*, în „Banatica", XII/2, Reşiţa, 1993, p. 180—181.

22 Însemnare pe *Minei*, Mss provenind din spaţiul bănăţean, Utvin, aflat la B.A.R.

23 C. Grofşorean, *Istoricul colonizărilor germane în sec. al XVIII-lea*, în „Revista Institutului Social Banat-Crişana", XV (1946), nr. iulie—decembrie, p. 114.

24 V. Neumann, *Tentaţia lui homo-europeus*, Bucureşti, 1991, p. 244.

25 Însemnările pe cărţi: *Molitvelnic*, Sibiu, 1849 (Valea Timişului); *Cazanie*, Viena, 1793 (Cutina); *Triod*, Bucureşti 1726 (Sânmihaiu Român).

26 Această stare favorabilă monarhului ca şi gestului său de a glorifica vitejia românească printr-un monument timişorean dedicat apărătorilor oraşului rezultă din însemnările făcute la Cutina şi Sânmihaiul Român citate mai sus.

27 Apud I. B. Mureşian, *Mărturiile bănăţenilor despre unitatea statală*, în „Orizont", Timişoara, nr. 50/1983.

28 Însemnare pe *Strastnic*, Blaj, 1773, Tincova, inv. 19 816.

29 Însemnare pe *Evanghelie*, Bucureşti, 1760, Tincova, inv. 781.

30 Însemnare pe *Triod*, Râmnic, 1777, Bogodinţi.

31 Însemnare pe *Evanghelie*, Râmnic, 1784, Satu Mic, inv. 20 133. Cf. I. B. Mureşianu, *op. cit.*, p. 247.

https://biblioteca-digitala.ro

32 Gh. Cotoşman, *Din trecutul Bănatului. Comuna şi bisericile din Nerău*, Timişoara, 1935, p. 555.

33 Însemnări pe *Minologhion*, Blaj, 1781, Ruginosul, inv. 944.

34 Însemnare pe *Mineiul lunii septembrie*, Râmnic, 1780, Comloşul Mare *Apud* Gh. Cotoşman, *Din trecutul Bănatului. Comuna şi bisericile din Comloşul Mare şi Lunga*, Timişoara, 1934, p. 345.

35 Însemnare pe *Mineiul lunii noiembrie*, Buda, 1804, exemplarul de la Murani, inv. 12.

36 *Liturghier*, 1798, colecţie particulară.

37 B. W. Tuchman, *Tunurile din august*, Bucureşti, 1973.

38 Însemnare pe *Penticostar*, Blaj, 1768, Cutina, inv. 1 118. Cf. I. B. Mureşianu, *op. cit.*, p. 169.

39 Însemnare pe *Îndreptarea Legii*, Târgovişte, 1652, Biblioteca Judeţeană Timiş, D. IV, 4 856.

40 Însemnare pe *Triod*, Sibiu, 1860, Cadăr, inv. 67/6.

41 Însemnare pe *Cazanie*, Râmnic, 1748, Brăneşti, inv. 1 066. Cf. I. B. Mureşianu, *op. cit.*, p. 143.

42 Însemnare pe *Mineiul lunii septembrie*, Buda, 1805, Plugova inv. 671

43 *Ibidem*.

44 Însemnare pe: *Octoih*, Buda, 1826 (Ruginosu); *Evanghelie*, Buda, 1812 (Murani); *Îndreptarea Legii*, Târgovişte, 1652 (Cornești); *Mineiul lunii septembrie*, Buda, 1804 (Plugova), *Mineiul lunii septembrie*, Buda, 1804 (Chizătău).

45 Însemnare pe *Penticostar*, Blaj, 1860, Cadăr, inv. 1/8.

46 Însemnare pe *Mineiul lunii octombrie*, Buda, 1804, Voiteg, 1 034.

47 Însemnare pe *Mineiul lunii septembrie*, Buda, 1804, Ilidia, inv. 1 417.

48 Însemnare pe *Octoih*, Buda, 1826, Ruginosu, inv. 1 071.

49 Însemnare pe *Mineiul lunii decembrie*, Buda, 1805, Comloşul Mare, inv. 319.

50 Însemnare pe o carte veche românească neidentificată, Cadăr, inv. 2/9.

51 Însemnare pe *Mineiul lunii iulie*, Râmnic, 1780, Vărădia, inv.

52 Însemnare pe *Evanghelie*, Râmnic, 1760, Checheş, inv. 20 105. Cf. I. B. Mureşianu, *op. cit.*, p. 151.

53 Însemnare pe *Mineiul lunii septembrie*, Buda, 1804, Plugova, inv.

54 Însemnare pe *Mineiul lunii decembrie*, Buda, 1805, Chizătău, inv. 397. Cf. I. B. Mureşianu, *op. cit.*, p. 153.

55 Însemnare pe o carte veche românească neinventariată, Cadăr, inv. 2/9.

56 Însemnare pe *Mineiul lunii decembrie*, Buda, 1805, inv. 1 430.

CAPITOLUL II

1 *Memorialistica revoluţiei de la 1848 în Transilvania*, studiu, ediţie, note şi glosar de Nicolae Bocşan, Valeriu Leu, Cluj-Napoca, 1988, restitue câteva texte aparţinând lui Atanasie Şandor, Partenie Gruescu şi Dimitrie Petrovici Stoichescu (republicare în cazul aceasta) dar integrala mărturiilor de la 1848—1849 rămâne un deziderat.

2 L. Jurchescu, *Însemnări*, în „Vestul", I (1930), nr. 4. *Apud* Gh. Jurma, *Descoperirea Banatului*, Reşiţa, 1994, p. 28.

3 P. Nemoianu, *Rob la unguri prizonier la ruşi*, f.a., P. Oance, *Din războiul mondial*, în „Vasiova" pe anii 1932—1934.

4 E. Botez, *Viaţa unui ţăran din Banat, Viaţa lui Moş Pelea din Fibiş*, în „Sociologia Românească", II (1937), nr. 11—12, p. 555. De fapt este o transcriere exactă a celor rostite de Pelea fără vreun comentariu al lui E. Botez.

5 Fond Ilieşiu, Muzeul Banatului Timişoara (în continuare M.B.T.), Dosar Voislova, nr. 211, Chestionar, Răspuns nr. 5.

6 V. Pop, *Cronica parohiei unite Gârliște*, mss., p. 41—42.

7 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Timiş I, f. 197.

8 J. Hasek, *Peripeţiile bravului soldat Svejk în războiul mondial*, I, traducere de Jean Grosu, ediţia V, f.l., f.a., p. 16—17.

9 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş III, f. 391.

10 Gr. Mihăiuţiu, *Nepotul ţăranului bănăţean pe cărările vieţii*, Mss., p. 93. Colecţie reşiţeană.

https://biblioteca-digitala.ro

11 I. Stângu, *Memoriu din trecutul vieții(i) mele, a lui Ion Stângu zis Dulă născut la Gârliște în anul 1893*, mss., p. 7. Colecție particulară din Gârliște.
12 E. Botez, *Op. cit.*, p. 551.
13 *Ibidem.*
14 *Ibidem*, p. 552.
15 P. Oance, *Din războiul mondial*, în „Vasiova", nr. 13—14/1933, p. 8.
16 C. R. Munteanu, *Bătălia de la Mărășești*, ediție îngrijită și prefațată de Nicolae A. Roșu și Nicolae Țirioi, Timișoara, 1977, p. 26—27.
17 I. I. Șerban, *Istoricul Legiunii române din Italia (1918—1919)*, în „Apulum", XVIII (1980), p. 498.
18 I. Stângu, *Op. cit.*, p. 8—10.
19 I. Drăghici, *Relatare făcută pentru N. Ilieșiu*, în Fondul Ilieșiu, M.B.T., Dosar Mal., nr. 119.
20 E. Botez, *Op. cit.*, p. 552.
21 Gr. Mihăiuțiu, *Op. cit.*, p. 94—104.
22 C. Grofșoreanu *(Jurnal...)*, Mss. cuprinzând anii 1929—1933, Arhiva Muzeului de Istorie al Județului Caraș-Severin din Reșița, inv. 8 327/166.
23 *Ibidem.*
24 Gr. Mihăiuțiu, *Op. cit.*, p. 104—108.
25 N. Badiu, *Aduceri aminte*, în „Vasiova", nr. 1—2/1932, p. 11—12, nr. 3—4, p. 9—10, nr. 5—6, p. 13—14.
26 Dimitrie Lupea, *Răspuns la solicitarea lui N. Ilieșiu*, Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Jena, nr. 106.
27 Fond Ilieșu, M.B.T., Dosar Topleț, nr. 195, Chestionar, Răspunsul 14.
28 I. Drăghici, *Op. cit.*
29 Rafnicul este un sat vecin locuit de crașoveni, o populație slavă, catolică. Este semnificativă pentru societatea bănățeană solidarizarea între români și crașoveni în ciuda atâtor diferențe. Și astăzi se poate vorbi despre o excelentă relație.
30 Se referă la masaje făcute pentru a asigura o bună circulație sangvină în condițiile grele ale prizonieratului și ale asprei clime rusești.
31 „Mozie" — „Film" sau „Cinematograf" în graiul bănățean.
32 I. Andreș, *Op. cit.*, p. 11—30.
33 Era faimoasa statuie eqvestră a lui Marc Aureliu.
34 „Obrâstu", „Colonel" în graiul bănățean dar poate fi folosit și în sensul general de „comandant". Proveniență germană.
35 E. Botez, *Op. cit.*, p. 553.
36 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Jupânești, nr. 108. Cestionar, Răspuns nr. 5.
37 Vezi relatările Liviei Vinciu din Vărădia reproduse la capitolul III din această carte.
38 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 3.
39 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Dosar Mehadia, nr. 127, Chestionar, răspuns nr. 5.
40 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș I, f. 3.
41 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Dosar Târgoviște, nr. 188, Chestionar, răspuns nr. 5.
42 Petre Ugliș, *Pagini de suferințe și glorie (Amintiri din Italia)*, Mss. vol. II/1, Dosar 3 305. Muzeul „Unirii" din Alba-Iulia.
43 Apud. I. Șerban, *Op. cit.*, p. 497.
44 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș II, f. 201—202.
45 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș I, f. 106.
46 I. Harambașa, *Peripeții...*, Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Zervești, nr. 215.
47 Se înțelege stema României, stema de stat.
48 E. Botez, *Op. cit.*, p. 553—555.
49 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Vișag, nr. 210.
50 Apud. I. Șerban, *Op. cit.*, p. 514.
51 *Ibidem*, p. 518.
52 Cuvânt folosit odinioară în graiul bănățean, vine din germanul „melden" — a raporta.
53 „Varschrift" — regulament (l. germană).
54 Cuvânt folosit în graiul bănățean desemnând biletele de bancă, banc-notele.
55 I. Babeu, *Din peripețiile subsemnatului și a colegilor*, în „Vasiova", nr. 6—7/1933, p. 5—6.

https://biblioteca-digitala.ro

56 Gr. Mihăiuțiu, *Op. cit.*,
57 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caietul Timiș I, f. 143—145.
58. C. Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, II, Bucureşti, 1989, p. 259—264.
59 I. Drăghici, *Relatare...*, f. 5.
60 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Dosar Maciova, Nr. 121, Chestionar, răspunsul nr. 11.
61 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caietul Timiș III, f. 560.
62 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș I, f. 27
63 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosarul Rusca Montană, nr. 167, Chestionar, răspunsul nr. 5.
64 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Ilova, nr. 103, Chestionar, răspunsul nr. 5.
65 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Jena, nr. 106, Chestionar, răspunsul nr. 11.

CAPITOLUL III

1 L. Viniciu, *(Din acele vremuri de înălțare...)*. Articol publicat într-un ziar bănățean în perioada interbelică. Se află cuprins dar fără indicații bibliografice utile în Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 410—417, unde a fost decupat din acel ziar și apoi lipit pe filele citate. Nu este deci o sursă inedită.
2 *Răspunsul lui Ioan Lăpăduș către N. Ilieșiu*, Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Ohaba Mâtnic, nr. 137.
3 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș II, f. 311.
4 V. Olariu, *Raport din Făgetul anilor 1918 (și 1914—1918)*, Fond Ilieșiu, Dosarul Făget, nr. 102.
5 E. Sudreșianu, *Scurt istoric a com(unei) Coșteiul de Sus, plasa Făget, jud. Severin din anul 1918*, Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Coșteiul de Sus, nr. 79.
6 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 399.
7 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș I, f. 66.
8 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Dosar Rădmănești, nr. 159, Chestionar, răspuns nr. 3.
9 C. Lungu, *Rechiziții...*, Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Feneș, nr. 89.
10 T. Oance, *Din războiul mondial*, în „Vasiova", nr. 8/1933, p. 8.
11 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș I, f. 178.
12 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Căprioara, nr. 39, chestionar, răspunsul 3.
13 I. Jurca, *Anexă la chestionarul comunei Dragomirești cu privire la evenimentele anului 1918*, Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Dragomirești, nr. 68.
14 Fondul Ilieșiu, M.B.T. Dosar Drăgșinești, nr. 69, chestionar, răspunsul nr. 4.
15 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Dosar Sălbăgelul Nou, nr. 173, Chestionar, răspunsul nr. 3.
16 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Dosar Tomești, nr. 193, Chestionar, răspunsul nr. 3.
17 *Răspunsul lui Teodor Baianțiu către N. Ilieșiu* din 23 iunie 1934, Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș I, f. 176.
18 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș, f. 176.
19 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș III, f. 411.
20 E. Sudreșianu, *Op. cit.*, f. 2.
21 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 374—376.
22 *Răspuns la apelul lui N. Ilieșiu*, Fond Ilieșiu, Dosar Bulci, nr. 32.
23 *Răspunsul lui A. Moldovan*, Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Căpâlnaș, nr. 38.
24 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 424—427.
25 I. Domașneanu, *Comuna Iablanița*, Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Iablanița, nr. 100.
26 N. Vălean, N. Aron, *Memoriul locuitorilor din comuna Cornea plasa Teregova, jud. Caraș-Severin despre cele petrecute aci după prăbușirea Austro-Ungariei*, Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Cornea, nr. 47.
27 *Răspunsul lui Dimitrie Lupea către N. Ilieșiu*, Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Jena, nr. 106.
28 V. Olariu, *Op. cit.*
29 E. Sudreșianu, *Op. cit.*
30 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Brănești, nr. 24, chestionar, răspunsul nr. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

31 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş III, f. 374—376.
32 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş, f. 38—39.
33 P. Oance, *Op. cit.*, nr. 20—24/1933, p. 8—10.
34 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş II, f. 247—248.
35 *Ibidem*, f. 240—242.
36 *Ibidem*, f. 112.
37 *Ibidem*, f. 150—151.
38 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş III, f. 404.
39 *Ibidem*, f. 392.
40 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Căprioara, nr. 39, chestionar, răspunsul nr. 3.
41 *Ibidem*, răspunsul nr. 4.
42 S. Lapugian, *Tradiţie din anul 1918*, Fond Ilieşiu,, M.B.T., Dosar Petroasa, nr. 148.
43 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş II, f. 255.
44 Arhivele Statului Bucureşti, Colecţia microfilme S.U.A., rola 616, cadrul 72. Apud V. Screciu, *Documente americane privind situaţia Banatului în prima jumătate a anului 1919*, lucrare aflată sub tipar în „Banatica" XIII. Mulţumirile noastre pentru permisiunea de a fi citată.
45 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Timiş III, f. 542.
46 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Timiş I, f. 100—101.
47 *Ibidem*, f. 132.
48 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş I, f. 135.
49 *Ibidem*, f. 118.
50 *Răspunsul preotului ortodox din localitate către N. Ilieşiu*, Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Rusca Montană, nr. 167.
51 T. Oance, *Dl. Petru Balica*, în „Vasiova", nr. 15—18/1932, p. 5.
52 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Timiş III, f. 481.
53 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Timiş II, f. 293.
54 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Timiş I, f. 182.
55 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Timiş II, f. 368—370.
56 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Timiş I, f. 87—88.
57 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş I, f. 138—139.
58 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş II, f. 310.
59 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş I, f. 92.
60 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Jupalnic, nr. 110, chestionar, răspunsul 4.
61 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Cladova, nr. 46, chestionar, răspunsul nr. 7.
62 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş II, f. 168.
63 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş I, f. 23.
64 *Ibidem*, f. 127 (Divici); Dosar Sviniţa, nr. 184.
65 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş II, f. 195.
66 *Istoricul comunelor Mâtnicul Mic şi Drăgşineşti. Anii 1914—18.* Fondul Ilieşiu, M.B.T., Dosar Mâtnicul Mic, nr. 126.
67 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş III, f. 455—457.
68 Fondul Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş III, f. 463—465.
69 N. Văleanu, N. Aron, *Op. cit.*, p. 15—16.
70 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Rădmăneşti, nr. 159, chestionar, răspunsul nr. 7.
71 *Răspunsul lui Ge. Vucu către N. Ilieşiu*, Dosar Labaşinţ, nr. 118.
72 Lupulescu, *Istoricul comunei Glanda Română, jud. Severin în anul 1918*, Dosar Gladna Română, nr. 111.
73 Vezi, *Memorialistica revoluţiei de la 1848 în Transilvania...*, passim.
74 N. Secoşan, *(Ascultând de la bătrânii satului...)*, Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Răchita, nr. 158.
75 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş II, f. 186.
76. Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Timiş I, f. 9.
77 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Cruşovăţ, nr. 84.
78 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Crâşma, nr. 80.
79. Gh. Cornean, *Scurt, cuprinzător istoric al comunei Poeni din anul 1918*, Dosar Poeni, nr. 150.
80 Calţun, *Amintiri din anul 1918...*, Dosar Cornea, nr. 47.
81 I. Alexandru, *Memoriu*, Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Cornea, nr. 47.

https://biblioteca-digitala.ro

82 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Criciova, nr. 57, chestionar, răspuns nr. 4.
83 Fondul Ilieşiu, M.B.T., Dosarul Dalci, nr. 63, chestionar, răspunsul nr. 4.
84 Fondul Ilieşiu, M.B.T., Caiet Timiş I, f. 34.

CAPITOLUL IV

1 I. D. Suciu, *Banatul şi Unirea din 1918*, în „Studii. Revistă de Istorie", nr. 6/1968, p. 1101.
2 Fondul Ilieşiu, M.B.T., Caietul Caraş II, f. 242.
3 G. Mihăiuţiu, *Nepotul ţăranului bănăţean pe cărările vieţii*, Mss, în colecţie reşiţeană, p. 112—115.
4 Fondul Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş III, f. 458.
5 Fondul Ilieşiu, M.B.T., Caiet Timiş III, f. 505.
6 Fondul Ilieşiu, M.B.T., Dosar Jena, nr. 106, răspunsul preotului D. Lupea către N. Ilieşiu.
7 Răspuns la solicitatea lui N. Ilieşiu. Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Tincova, nr. 191.
8 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş I, f. 87.
9 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş III, f. 395.
10 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Timiş I, f. 122.
11 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş III, f. 312, Vezi şi E. Novacovici, *Suferinţe*, Oraviţa, 1926, p. 57—59.
12 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş III.
13 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Domaşnea, nr. 67.
14 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş II, f. 243.
15 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş I, f. 23.
16 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caietul Timiş II, f 293.
17 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosarul Feneş, Chestionar.
18 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş I, f. 37—38 (Bocşa Montană), f. 139 (Duleu).
19 Fondul Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş I, f. 80 (Cărbunari), Caiet Caraş II, f. 207.
20 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş III, f. 392.
21 *Ibidem*, f. 400.
22 Fondul Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş I, f. 66.
23 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Timiş III, f. 501—502.
24 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş III, f. 420.
25 *Ibidem*, f. 367.
26 *Ibidem*, f. 384.
27 Fondul Ilieşiu, M.B.T., Caietul Timiş I, f. 173.
28 *Ibidem*, f. 169.
29 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş I, f. 151.
30 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Timiş III, f. 473.
31 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş II, f. 44.
32 Fondul Ilieşiu, M.B.T., Caraş II, f. 255.
33 Fondul Ilieşiu, M.B.T., Caiet Timiş I, f. 40.
34 St. Lazăr, *Răspuns* la un chestionar, probabil chiar la cel al lui N. Ilieşiu, manuscris în colecţie particulară din Goruia.
35 Fondul Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş III, f. 334.
36 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş I, f. 107.
37 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Tomeşti, nr. 193, Chestionar, răspuns nr. 8.
38 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Plavişeviţa, Nr. 178, Chestionar, răspunsul nr. 8.
39 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Plugova, nr. 151.
40 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Zgribeşti, nr. 216, Chestionar, nr. 8.
41 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş I, f. 56.
42 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Sălbăgel, nr. 172, Chestionar, nr. 8.
43 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Timiş III, f. 525.

https://biblioteca-digitala.ro

CAPITOLUL V.

1 I. D. Suciu, *Banatul şi Unirea din 1918*, în „Studii. Revistă de Istorie", nr. 6/1968, p. 1101—1103.

2 I. Munteanu, *Mişcarea naţională din Banat 1881—1918*, Timişoara, 1994, p. 256.

3 *Ibidem*, p. 253.

4 Fondul Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş II, f. 159.

5 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Zgribeşti, nr. 216, Chestionar, 8.

6 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş I, f. 151.

7 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Timiş I, f. 153.

8 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş I, f. 23.

9 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş III, f. 404.

10 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Mâtnicul Mare, nr. 125, chestionar, răspuns 8 (în continuare se va trece numai cifra răspunsului).

11 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Bujor, nr. 31, chestionar, 8.

12 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş III, f. 438.

13 *Ibidem*, f. 427.

14 *Ibidem*, f. 464—465.

15 Fondul Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş III, f. 400.

16 Fondul Ilieşiu, M.B.T., Dosar Jena, nr. 106, Răspunsul preotului Lupea.

17 Fondul Ilieşiu, M.B.T., Caietul Timiş I, f. 170.

18 Fondul Ilieşiu, M.B.T., Dosarul Petroasa, nr. 148, chestionar, 8.

19 Fondul Ilieşiu, M.B.T., Dosar Ploeni, nr. 150, chestionar, 8.

20 Fondul Ilieşiu, M.B.T., Dosar Fârdea, nr. 78, chestionar, 8.

21 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Breazova, nr. 25, chestionar, 8.

22 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Timiş, f. 122.

23 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Voislova, nr. 211, Chestionar, 8.

24 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Verendin, nr. 208, Chestionar, 8.

25 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Goleţ, nr. 91, Chestionar, 8.

26 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Valea Bistrei, nr. 198, chestionar, 8.

27 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Pârvova, nr. 143, chestionar, 8.

28 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Zăbalţ, nr. 212, chestionar, 8.

29 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Zăgujeni, nr. 213, chestionar, 8.

30 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Jena, 106, Relatarea lui D. Lupea.

31 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Voislova, nr. 211, Chestionar, 7.

32 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Zăgujeni, 213, N. Cornean, *Relatare.*

33 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Teregova, nr. 190, *Descrierea întâmplărilor întâmplate în anul 1918 în comunele aparţinătoare notariatului Teregova*, document nesemnat.

34 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Criciova, nr. 57, Chestionar, 8.

35 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Gladna Română, nr. 86.

36 Gr. Mihăiuţiu, *Nepotul ţăranului bănăţean pe cărările vieţii*, Mss., p. 109—111.

37 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş I, f. 43.

38 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet Caraş III, f. 501.

39 Fond Ilieşiu, M.B.T., Dosar Sacu, nr. 166. Relatare pentru N. Ilieşiu.

CAPITOLUL VII.

1 (P.) Oance, *Din războiul mondial*, în „Vasiova", Nr. 1, 4—7, 13—14, 18—20 din 1934.

2 Fond Ilieşiu, M.B.T., Răspunsul preotului Iuliu Lăzărescu la chestionarul N. Ilieşiu, Dosar Căprioara, Nr. 39.

3 Fond Ilieşiu, M.B.T., Caiet III, f. 364—365.

4 E. Cimponeriu, *Reşiţa luptătoare*, Bucureşti, 1965, p. 51.

5 P. Râmneanţu, *Visuri pe Semenic*, 1980, manuscris aflat în copie xeroxată la Biblioteca Judeţeană Caraş-Severin din Reşiţa, cota B. III 195.

https://biblioteca-digitala.ro

DAS BANAT IN DER „KLEINEN" MEMORIALISTIK (1914—1919). EINE IGNORIERTE GESCHICHTE

(Zusammenfassung)

Diese Arbeit setzt sich als Ziel, im Rahmen der historischen Erforschung der Ereignisse von 1914—1918, die Auswertung einer Quellenkategorie die in großem Maße ignoriert geblieben ist. Es handelt sich um die sogenannten „alternativen" Quellen. Wir gehen von der Überzeugung aus, daß die ausschließliche Benützung der „klassischen" Archivurkunden eher eine Wiederherstellung der Bilder der Verwaltung, verschiedener Institutionen erlaubt und nicht das Leben der Menschen so wie es war darstellt und bringen memorialistische Texte, Korrespondenz und Tagebücher in den Umlauf. Der wichtigste Zweck der Arbeit ist die Zeugen der Ereignisse sprechen zu lassen, mit ihren Wörtern zu erzählen wie sie das Geschehene empfunden haben, was sie verstanden haben und welchen Sinn sie den großen Umwälzungen gegeben haben. Beginnend mit der zweiten Hälfte des 19. Jh. kann man ein Interesse für die Memorialistik in der Welt des rumänischen banater Dorfes feststellen. Die wichtigen historischen Ereignisse, wie es die Revolution von 1848—1849, der erste Weltkrieg, die Vereinigung von 1918 waren, bildeten jene Spannung die im Gewissen der ruralen Eliten, aber auch im einfachen Bauern die Notwendigkeit hervorgerufen haben Zeugnis abzulegen. Sie, die gewöhnlichen Menschen verstehen daß sie an außergewöhnlichen weltumwälzenden Ereignissen teilgenommen haben. Von hier aus kommt der innere Impuls, der sie veranlaßt zu schreiben. So erscheint eine besondere Art von Memorialistik. Diese ist überhaupt für die Geschichte der Mentalitäten, der Sensibilitäten und der Imagologie wichtig, in einem Wort gesagt für die sogenannte neue Geschichte. Ihre Auswertung erlaubt die Änderung einiger historiographischer Klischées, aber auch die Vervolkommung der eigentlichen Informationen. Durch die Memorialistik spricht eine „kleine" Welt. Es ist die sogenannte „stumme Welt", die Welt des Dorfes. Sie erscheint jetzt in einer geänderten Lage, weit entfernt von der Bewegunglosigkeit und dem non-historischen in die sie von einer zu beeilten Geschichtsschreibung eingeordnet war. Man kann keine „große" Geschichte schreiben wenn man des Tagebuch eines banater Bauern, der die Unendlichkeit des Gebietes zwischen Wolga und Nistru während des Bürgerkrieges durchqueren müßte, kennt. „Die lange Reise des Gefangenen" ist eine der Dimmensionen die bis jetzt ignoriert wurden. Diese rumänischen Bauern die von den Russen gefangen wurden, kehren Heim indem sie die Welt umkreisen. Sie gehen aus Rußland nach China, von hier nach Japan und kommen auf englischen Schiffen nach Hause. Andere, aus Frankreich, Italien, Rußland gehen zu den Freiwilligen Korps die dort gebildet wurden und erleben auch sie die Spannung aussergewöhnlicher Reisen. In ihre Dörfe angelangt — die letzten erst 1930! — erzählen sie das Erlebte und einige von ihnen schreiben es sogar auf, „so, daß man es weiß!".

Diesen haben wir einige Berichte von Offizieren aus der österreichisch-ungarischen Armee beigegeben. Sie sind heimgekehrt, verteitigt von den Soldaten der rumänischen Einheiten, die trotz des Zerfalls des Reiches ihren Zusammenhalt bewahrt haben. Sie kamen in ein bewegtes, von Aufständen erschüttertes Banat heim und gründeten die Nationalgarden. In kurzer Zeit findet die serbische Besatzung statt, die im November 1918 mit Mandat von der Entente begonnen hat. Dieses Mandat war zeitbedingt, es drohte aber sich zu permanentisieren. Dies veranlaßte die rumänische Reaktion die manchmal die Form des bewaffneten Widerstandes angenommen hat. Diese Episode wurde gewöhnlich von der rumänischen Geschichtsschreibung ignoriert, obwohl sie wegen ihrer wichtigen Rollen und Folgen eine aufmerksame Behandlung erfordert. Aus diesem Grund widmen wir ihr ein besonderes Kapitel. Im Herbst des Jahres 1918 wurde im Banat Blut vergoßen. Ungarische und pro-ungarische Truppen haben in vielen Dörfen Massakern gemacht. Auch diese Tatsachen wurden wegen propagandistischer Parolen die dem proletarischen Internationalismus lieb waren, verschwiegen. Die Boten von Bela Kuns Bolschewismus suchten Anhänger im Banate. Sie haben sie aber nicht unter

https://biblioteca-digitala.ro

den Rumänen gefunden, die dieser Ideologie zutiefst abgeneigt waren, wie es übrigens auch die amerikanischen Militärbeobachter bemerkten.

Sowohl die serbische Armee, als auch die „roten" Abteilungen, die aber im Grunde genommen Anhänger des ungarischen Standpunktes waren, versuchten oft mit Waffengewalt, die rumänischen Abgeordneten zu hindern nach Alba Iulia zu gehen, dort wo am 1. Dezember 1918 die Große Nationalversammlung stattgefunden hat, die die Vereinigung Siebenbürgens und des Banats mit Rumänien ausgerufen hat. Die Banater haben ohne Bedenken für die bedingungslose Vereinigung gestimmt. Erst im Sommer des Jahres 1919 kamen die rumänischen Truppen in diese von der serbischen Armee besetzten Gebiete.

Der Hauptzweck dieser Arbeit ist zu schildern wie sich dies alles im Gewissen der Zeitgenossen, der „gewöhnlichen" Menschen, die letztendlich Geschichte machen, wiederspiegelt hat. Die Arbeit gliedert sich in die Reihe jener historischen Mitteilungen ein, die die Humanisierung — durch Benützung von direkten Aussagen der Dorfgemeinschaften — und die Demokratisierung der Geschichte verfolgen. Die Teilnehmer sprechen frei. Die Verfasser erklären, daß sie bewußt deren Aussagen nicht gestört haben und die Zeugen in den Vordergrund geschoben haben.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CUPRINS

Prefață 3

CAP. I.

De la însemnări pe cărți la memorialistică 7

CAP. II.

Războiul 19

CAP. III.

Răscoalele 62

CAP. IV.

Ocupația sârbă 110

CAP. V.

Alba Iulia 122

CAP. VI.

Un social-democrat bănățean despre Marea Unire 131

CAP. VII.

Eliberarea banatului 136

Note 149

https://biblioteca-digitala.ro

Imprimeria de Vest S.A., Oradea, cda. 369/1995.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro